

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Науковий журнал

виходить 40 разів на рік

Заснований у березні 1997 року

№ 27 (320). 2014

Черкаси – 2014

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16161-4633ПР від 11.12.2009

До чергового числа „Вісника Черкаського університету” включено традиційні для серії „Філологічні науки: літературознавство” рубрики теоретико-літературного, історико-літературного, компаративного спрямування, в яких розглядається широке коло літературознавчих проблем. Адресується науковцям, учителям, студентам.

Постановою президії ВАК України від 10.02.2010 р. № 1-05/1 (Бюлетень ВАК України, 2010. – № 3) журнал включено до переліку наукових фахових видань зі спеціальності «Філологічні науки».

Випуск № 27 (320) наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія філологічні науки рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 27.03.2014 року)

Журнал реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) та Реферативним журналом Всеросійського інституту наукової і технічної інформації РАН (ВІНІТІ РАН).

Головна редакційна колегія:

Кузьмінський А.І. член-кор. НАПН України, д.пед.н. проф. (головний редактор); *Боєчко Ф.Ф.* член-кор. НАПН України, д.б.н. проф. (заступник головного редактора); *Тарасенкова Н.А.* д.пед.н., проф. (заступник головного редактора); *Луценко Гр.В.* к.ф.-м.н., доц. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.* к.пед.н., проф.; *Біда О.А.* д.пед.н., проф.; *Головня Б.П.* д.т.н., доц.; *Гусак А.М.* д.ф.-м.н., проф.; *Драч О.О.* д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.* д.філол.н., проф.; *Кукурудза І.І.* д.е.н. проф.; *Лизогуб В.С.* д.б.н., проф.; *Марченко О.В.* д.філос.н., проф.; *Мігус І.П.* д.е.н., доц.; *Мінаєв Б.П.* д.х.н., проф.; *Перехрест О.Г.* д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.* д.філол.н., проф.; *Савченко О.П.* д.пед.н., проф.; *Селіванова О.О.* д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.* д.і.н., проф.; *Шпак В.П.* д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Селіванова О.О. д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Мовознавство»); *Калько В.В.* к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Мовознавство»); *Поліщук В.Т.* д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Літературознавство»); *Скорина Л.В.* к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Літературознавство»); *Баранов А.* д.філол.н., проф. (Литва); *Богданович Г.Ю.* д.філол.н., проф.; *Градовський А.В.* д.пед.н., проф.; *Гудманян А.Г.* д.філол.н., проф.; *Дончик В.Г.* академік НАН України, д.філол.н., проф.; *Жаботинська С.А.* д.філол.н., проф.; *Кавун Л.І.* д.філол.н., проф.; *Калько М.І.* д.філол.н., проф.; *Киченко О.С.* д.філол.н., проф.; *Ковалевська Т.Ю.* д.філол.н., проф.; *Корнієнко Н.В.* член-кор. РАН, д.філол.н., проф. (Росія); *Кравченко Н.К.* д.філол.н., проф.; *Лассан Е.Р.* д.філол.н., проф. (Естонія); *Лімборський І.В.* д.філол.н., проф.; *Манаєнко Г.М.* д.філол.н., проф. (Росія); *Мартінова Г.І.* д.філол.н., проф.; *Наєнко М.К.* д.філол.н., проф.; *Озерова Н.Г.* д.філол.н., проф.; *Панченко В.Є.* д.філол.н., проф.; *Приходько А.М.* д.філол.н., проф.; *Ромащенко Л.І.* д.філол.н., проф.; *Соболь В.О.* д.філол.н., проф. (Польща); *Велівченко В.Ф.* к.філол.н., доц.; *Литвин І.М.* к.філол.н., доц.; *Пахаренко В.І.* к.філол.н., доц.; *Пашіс Л.О.* к.філол.н., доц.; *Чіжмарова М.* к.філол.н., проф. (Словаччина).

За зміст публікації відповідальність несуть автори.

Адреса редакції та редакційної колегії:

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра української літератури та компаративістики (0472) 355395,
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18000

© Черкаський національний
університет, 2014

ТЕОРІЯ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81'42

Е. А. Селиванова

ПАРАДОКС В ЭНИГМАТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ КРОССВОРДА

Статья посвящена исследованию когнитивных механизмов и вербальных средств создания парадокса в жанре кроссворда, представляющего собой дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадывание и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Парадоксальность в энигматическом дискурсе кроссворда выполняет две важнейшие функции: с одной стороны, усложняя декодирование задания, она становится средством шифровки, обуславливая интеллектуальное напряжение, с другой, абсурдность и внутренняя противоречивость заданий развлекает, обуславливая создание юмористического колорита. Средствами парадоксальности в кроссвордах являются омонимия, полисемия и окказиональная деривация.

Ключевые слова: энигматический дискурс, кроссворд, парадокс, омонимия, полисемия, окказиональная деривация.

Постановка проблемы. Дискурсивная парадигма современной лингвистики предполагает исследование различных дискурсивных практик и их жанров в аспекте категориальной организации и специфики. Одним из наименее исследованных в дискурсологических студиях лингвистики является жанр кроссворда, включенный в жанровую систему энигматического дискурса.

Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта [12, с. 6]. Данная программа направлена на поиск ответов на вопросы и задания, поставленные в тексте; ее конечными целями служат интеллектуальный тренинг, развлечение, поиск и познание новой информации; игра, основанная на смекалке, сообразительности, знаниях в различных сферах, чувстве юмора.

Кроссворд мы рассматриваем в широком смысле, относя к данному жанру его разнообразные конфигурации (сканворды, чайнворды, или циклосканворды, кроссчайнворды и под.). Кроссворд в живой коммуникации – это дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадывание и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Кроссворд обладает специфическими канонами жанра.

Данный жанр стал популярным в XX веке, хотя его возникновение относят к XIX веку. По некоторым данным, первый кроссворд был опубликован в США в журнале “Святой Николай” в 1875 году. На русском языке первый кроссворд был составлен В. В. Набоковым, хотя и был опубликован в Германии, в приложении “Наш мир” Берлинской газеты “Руль” в февральском номере 1925 года, а в 1929 году первый в России кроссворд был напечатан в журнале “Огонек”. В русском варианте кроссворд иногда называли крестословицей, калькируя английский эквивалент. Классический традиционный кроссворд обычно включает симметрично расположенную пустую сетку клеток и отдельный список заданий с указанием чисел сетки по горизонтали и вертикали. Иную конфигурацию с тем же принципом разгадывания имеют сканворды, циклосканворды, кроссчайнворды и проч.

Анализ последних исследований и публикаций. Кроссворд, в отличие от иного энигматического жанра – загадки, практически оказался вне сферы внимания лингвистов. Интерес к данному дискурсу появился в последнее десятилетие в связи с его культурологической составляющей. Пионерскими в этой области можно считать

исследования социолингвистических особенностей кроссворда украинской лингвистики И. В. Абрамец [1, с. 276–279; 2, с. 168–170], русских языковедов В. В. Красных [9, с. 5–13], И. В. Захаренко [8, с. 32–40], описавших отражение в кроссвордах русской когнитивной базы и русского культурного пространства, а также диссертацию на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е. А. Денисовой [6], посвященную структуре и функциям энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов. На концепцию данной диссертации опирается диссертация русской лингвистики М. В. Волковой [4], исследовавшей загадки и кроссворды на материале немецкого языка в семантическом и прагматическом аспектах. Арабские кроссворды стали объектом анализа О. Б. Спрысы [17]. Однако вне зависимости от языка, в котором функционирует данный жанр, текстово-дискурсивная и семиотическая природа кроссворда, когнитивный механизм разгадывания и его вербальные ключи требуют специальных комплексных исследований.

Задания кроссвордов нередко представляют собой высказывания или словосочетания, на первый взгляд, противоречащие здравому смыслу, логике и требующие поиска ответа в некоей, допускаемой многозначной логикой третьей виртуальной реальности. Ключом к таким заданиям служит осознание возможной парадоксальности языка, существование которой объясняется противоречием между одно-однозначным соответствием формы и содержания языковых знаков, с одной стороны, и асимметрическим дуализмом языкового знака, с другой. Подобные задания можно квалифицировать как парадоксальные, соответствующие “суждениям, которые расходятся с общепринятыми представлениями и отрицают то, что есть безусловно правильным” [5, с. 143].

Целью статьи является исследование когнитивных механизмов и вербальных средств создания парадокса в дискурсе русских кроссвордов. Данная цель предполагает решение таких **задач**: 1) выявить используемые в кроссвордах когнитивные механизмы парадоксальности; 2) описать омонимию и полисемию как способы формирования парадокса в кроссворде; 3) охарактеризовать особенности окказиональной деривации в ракурсе парадоксальности дискурсивного жанра энигматики. **Объектом** исследования послужили тексты русских кроссвордов, а **предметом** – проекция заданий и ответов кроссвордов на структуры знаний об обозначаемых.

Изложение материала исследования. Парадоксальность языковых выражений стала объектом исследования еще со времен античности (Аристотель, Зенон, Агриппа, Секст Емпирик и др.) в риторике и философии. Ее использовали для достижения интеллектуального преимущества над собеседником в дискуссиях. Позднее парадокс стал предметом интеллектуальной игры, развлечения философов (Р. Декарт, Т. Гоббс, Г. Лейбниц, Б. Рассел и др.) и языковедов. В лингвистике парадокс рассматривается как аномальное явление, возникающее тогда, когда разные компоненты в составе высказывания противоречат друг другу [11; 3, с. 454], и как результат псевдореференции (Б. Годар, Д. Вандервекен, А. Д. Шмелев).

Создавая парадоксальные высказывания, исследователи языка объясняли противоречивость их здравому смыслу и установленным языковым закономерностям несоответствием автономных синтаксических структур их возможной семантике в коммуникации. Так, в знаменитом примере американского лингвиста Н. Хомского *Бесцветные зеленые идеи яростно снят* [18, с. 412–527] парадоксальность создается путем абсолютизации формального синтаксиса и полного игнорирования значения.

Парадоксальность языковых единиц проецировалась также на три подхода к пониманию истинности высказываний: логический, лингвистический и прагматический [7, с. 246]. Данные подходы обуславливали интерпретацию предложения исходя из трех значений: референтного, прагматического и семантического. Высказывание *Есть пол мужской, женский и деревянный* истинно для первого и второго признаков и ложно для третьего из-за несоответствия логике классификации. Понимание данного парадокса возможно на основе языкового явления омонимии и связанной с ней символичности языкового знака, которая допускает такую омонимию.

Символичность знаков языка как невозможность их онтологического отождествления с обозначенной сущностью обуславливает как несоответствующее природе вещей использование единиц языка, так и игру с ними, создание абсурда – противоречивого высказывания, содержащего отрицание и утверждение одновременно (например, парадокс *Македонский был сыном бездетных родителей*). В символичности языка, связанной с апофатичностью бытия, т. е. его сокрытостью за произвольными языковыми знаками, заложена, с одной стороны, рациональность и упорядоченность языка относительно мира вещей (ср. высказывание А. Ф. Лосева: “Только символ есть точной и выточенной идеей, несмотря на присутствие иррациональных глубин сущности и благодаря им” [10, с. 152]), с другой стороны, возможность ошибочной, ложной фиксации связей сущностей или обозначения смысловой абракадабры, что присуще языку и сознанию и не приводит к их разрушению (ср.: “В бездне алогичного рождается миф, из непрерывной иррациональности музыки – строго оформленное число” [10, с. 152]).

Наиболее распространенным способом “снятия” парадоксов является их перенос в другую систему силлогизмов, аксиом, аналогий. Но при этом парадокс не исчезает, а лишь получает обоснование своего существования. Хотя считается, что апории Зенона Элейского “Стрела”, “Ахиллес” и др. решены дальнейшим развитием философии и логики, антиномии И. Канта – диалектикой Гегеля, а парадокс А. Эйнштейна существует лишь для неэйнштейновской физики, однако и сегодня логики признают их настоящими парадоксами. Данные парадоксы рассматриваются как относительные по сравнению с абсолютными, не получившими пересмотра с изменением научной парадигмы, взглядов научного сообщества на то или иное явление.

Парадокс нередко отождествляют с каламбуром, однако не всякий каламбур парадоксален, а парадоксы далеко не всегда основываются на игре слов. Тем самым парадоксы и каламбуры находятся в отношении пересечения множеств. Парадоксальными по природе являются также высказывания, содержащие элементы пропозиционального и метафорического содержания, так как метафора, используя механизмы воображения, удаляет нас от реального положения дел и не согласуется с относительно объективной и непротиворечивой природой пропозиции и ее вербальной репрезентацией. Интеграция в одном контексте пропозициональных и ассоциативно-терминальных коррелятов базируется не на синтагматике, а на эпидигматике языковой системы, допускающей ассоциативно-деривационные связи языковых единиц. Исходя из этого мы рассматриваем, наряду с синтагматическим и парадигматическим парадоксом, его эпидигматическую разновидность [16, с. 183-201].

Как уже отмечалось, метафора означает интериоризованный человеком мир реальности и на семантическом уровне соответствует логике этой интериоризации, переключая тем самым неистинность своего соотношения с реальными фактами на истинность виртуального возможного мира своего контекста. Понимание выражений с метафорическим компонентом основано на их вводе в соответствующую структуру знаний (домен), в которой метафорические знаки вступают в смысловые связи с пропозициональным ядром, снимая таким способом логическое противоречие. Помимо метафорических компонентов, парадоксальность ряда заданий кроссвордов создается посредством омонимии и полисемии языковых знаков и окказиональной деривации. Вербальными ключами, способствующими решению заданий кроссвордов, базирующихся на омонимии и полисемии, служит разграничение значений, закрепленных за одной знаковой формой.

Существуют даже особая разновидность кроссворда под заголовком “Или – или”, в которой задания содержат два значения слова-ответа, соединенные разделительным союзом *или*: *выдержка из текста или наказание в виде отправки в Сибирь (ссылка), основное питание грудничка или белое поле мишени (молоко), настольная игра с костяшками или маскарадный костюм с капюшоном (домино)*.

В обычном кроссворде задания, основанные на омонимии или полисемии слова-ответа, построены как сочетания слов, нередко гиперонимов, соединенных сочинительной или

разделительной связью: *и ткань, и вальс, и город (Бостон); коньяк или писатель (Камю)*. В первом примере разрастание значений создается за счет апеллятивизации (деонимизации), т. е. перехода собственного имени в нарицательное (ткань и вальс получили название от города на северо-востоке США), во втором – посредством трансонимизации, т. е. перехода из одного онимического разряда в другой (сорт коньяка назван в честь писателя А. Камю). Значения омонимов в заданиях могут быть не связаны: *морской пролив, и геометрическое тело, и французский поэт (Шар); столица и сарай (Рига); и попугай, и полуобезьяна (лори)*. Связь значений ответа-полисеманта может реализоваться на основании одного признака, например, формы в задании *земной, воздушный, бильярдный (шар)*. Парадоксальность приведенных выше заданий состоит в совмещении различных предметных областей (доменов) в описании ответа.

Парадоксальностью обладают задания кроссворда, в которых гиперонимы разных доменов формируют составное наименование, своего рода “слово-кентавр”. Каждая часть данного слова соотносится с ответом – гипонимом определенного класса. Гипонимы этих классов объединены ответом – омонимом или полисемантом: *планета-батончик (Марс), полуптица-гудок (сирена), турецкий богач-жаба (ага)*. Подобное сочетание гиперонимов возможно и в задании описательного характера: *футболист, вспоминаемый за чашкой растворимого кофе (Пеле – футболист, в честь которого назван сорт кофе)*. Иногда два связанных значения полисеманта интегрируются в задании с омонимом: *и бак, и ампула, и артерия (сосуд)*.

Парадоксальность реализуют задания, требующие ответа-полисеманта с прямым и метафорическим значениями. Например, задание *и гусар, и таракан* определяют поиск некоего общего, объединяющего данные предметы. Таким общим являются усы, служащие стереотипным атрибутом гусара и употребляющиеся в прямом значении, у таракана же конечности сегментов головы в результате метафорического переноса из домена ЧЕЛОВЕК названы усиками. Ответ *усач*, таким образом, разрешает парадокс, интегрируя данные два значения в мотиваторе.

Поиск ответа-омонима или полисеманта может осуществляться на основе вариативности задания, проецирующегося на две или три предикатно-актантные рамки, интегрированные в антецеденте-ответе, замещенном в задании местоимением: *спортсмен его кидает, а пулеметчик заряжает (диск – омоним); невежи его показывают, школьники изучают, разведчики захватывают (язык – полисемант); у терапевта он с 10 до 15, у самбиста – через бедро (прием – омоним); она бывает на елке и на лбу (шишка – полисемант)*.

Совмещение в задании лексем, обозначающих компоненты двух доменов, может создавать комический эффект на основе ввода стилистически маркированного фразеологизма: *на ней бывает сдвиг не только у электрика (фаза) – фаза* в значении “отдельная группа обмоток генератора, а также присоединенный к ней провод, передающий электрический ток (в электротехнике)” и в составе фраземы *сдвиг по фазе* – “состояние потери связи с реальностью, сумасшествия”. Стилистическая окраска компонентов задания, как правило, порождает такую же маркировку ответа-омонима: *отказ или мордобой (отлун)*.

Парадоксальность задания, предполагающего ответ-омоним, может быть обусловлена неожиданной сочетаемостью слов, одно из которых проецируется на значение ответа, а другое – на его омоним, исключенный значением главного слова. При этом создается игра слов, каламбур: *взрывоопасная гримаса, взрывчатая рожица (мина)* – зависимые прилагательные в заданиях ориентированы на неактуальное для ответа омонимичное значение “боеприпас” и вербализуют его оценку и предикат, а главные слова поддерживают семантику слова-ответа. Составное наименование в задании *печка-капиталистка* предполагает ответ *буржуйка* со значением “отопительное устройство”, ориентированный на первый компонент задания. Второе существительное реализует ложный эффект синонимической связи с мотиватором ответа, утратив при этом свое исходное значение.

Многозначность или омонимия ответа нередко обуславливает словесную игру на основе ввода в задание компонентов домена неактуального значения данного слова: *вязкое имя певицы Тернер (Тина); пищевая церковная служба (обедня); копченая страна в Африке (Чад), влюбчивый каннибал (сердцеед)*. Такие компоненты служат подсказкой ответа, при этом

используются социокультурные знания. Так, задание *мафиозное головоногое* предполагает выбор номена из отряда головоногих *спрут*, так как именно спрут отождествляется с разветвленной сетью чего-либо опасного, криминального, служит символом мафии (адресат ассоциирует ответ с названием телесериала, посвященного итальянской мафии).

Примечательно, что омоним или полисемант может использоваться не только в ответе, но и в задании. Поиск ответа в таких случаях требует исключения одного из значений, что осуществляется посредством конструирования в задании противительных отношений с отрицанием или отрицания определенных признаков: *липа, но не дерево (фальшивка)*; *полька, но не бабочка (пани)*; *финка, но не европейка (нож)*; *магазин, в котором кончаются не товары, а патроны (обойма)*; *несказочная невидимка (заколка)*; *пробка, которая никакому штопору не по зубам (затоп)*.

Отрицание может приобретать характер каламбура, основанного на метафорических значениях глагола *выходить* и на столкновении их с прямым значением, относящим данный процесс к человеку. В задании *выходит во двор, не выходя из дома* содержится отрицание и утверждение одного действия одновременно, такой парадокс разрешается с учетом полисемии глагола, реализующего к тому же окказиональное значение, и сочетаемостных особенностей ответа *окно (выходит во двор)*.

Прибегая к исключению значений омонима или полисеманта в пользу одного, соотносимого с ответом, составители кроссвордов используют различные вербальные средства. Первое средство представлено предположно-падежной формой “без + родительный падеж существительного”: *такса без лап (тариф)*. С помощью этой конструкции, устраняющей один из признаков омонимичного значения “порода собаки” у слова-ответа, осуществляется реализация альтернативного значения.

Второе – поиск нужного значения омонима или полисеманта производится путем указания сферы использования предмета или какого-либо атрибута этой сферы: *ассорти в книжной обложке (альманах)*; *машина, едущая с огоньком (такси)*; *щелк по мышке (клик)*; *колхозница, что разлеглась на бахче (дыня)*. Такие средства поиска ответа создают комический эффект в случаях стилистической маркированности одного из значений полисемантов или омонимов: *потолок, установленный свыше (лимит)* – устранено нейтральное значение лексемы *потолок* – “верхнее внутреннее покрытие помещения”, актуализировано переносное, разговорное “предел, предельная степень чего-либо”. В задании *пернатый стукач в лесу (дятел)*, наоборот, ответ соположен с буквальным пониманием слова *стукач* в окказиональном значении, устранено разговорное значение “доносчик”.

Третьим средством исключения одного из значений омонима или полисеманта является наличие в задании синонима ответа: *фрукт, он же субчик (тип)* – у слова *фрукт* исключено нейтральное значение “плод”, актуализировано разговорное, сниженное “человек, тип, субъект” с помощью просторечного синонима *субчик*.

Четвертое средство предполагает столкновение коннотативных компонентов омонимичных или многозначных лексем в задании, в этом случае выбор коннотата ответа продиктован главным словом – часто гиперонимом: *специалист по тарелочкам (уфолог)*, – у слова *тарелочка* исключено значение “вид посуды” в пользу семантики “неопознанный летающий объект”.

Столкновение различной стилистической маркированности значений омонима может создать парадокс на основе мерцающего значения одной из лексем в задании: *урок с матом и канатом (физкультура)* – интегрированы значения “ругань, брань” и “тюфяк, подстилаемый при различных спортивных упражнениях для предохранения от ушибов при падении”.

Средством создания парадоксальности в кроссвордах служит также окказиональная деривация, представленная двумя планами. Первый план – семантическая окказиональная деривация, характеризующаяся использованием уже существующего в языке знака исходя из значений его мотиваторов для создания у него в контексте задания нового окказионального значения. Так, лексема *водохранилище* с системным значением “водоем (обычно искусственный)”, созданный для каких-либо целей путем перегораживания плотиной речки,

ручья и т. п.” в задании *водохранилище для букета* на основе семантики мотиваторов *вода* и *хранить* и игры слов реализует окказиональное значение “сосуд с водой, предназначенный для цветов”, что соответствует ответу *ваза*. В задании *мельничная “выходка”* кавычки сигнализируют об употреблении слова в окказиональном значении, связанном с мотиватором и базирующемся на игре слов (на выходе помола, осуществляемого на мельнице, – мука). Ответ *мука* в сочетании с системным значением слова *выходка* – “неожиданный, необычный, дерзкий поступок” создает комический эффект. В задании *лесная “сгущенка”* существительное на основе значения мотиватора *густой* получает окказиональное значение “густой, труднопроходимый лес”, что определяет ответ *чаща*, при этом семантика слова *сгущенка* – “сгущенное молоко”, нивелируется, придавая заданию юмористический колорит. Подобное явление наблюдаем в задании *выпускница пипетки*, где ответ *капля* обусловлен окказиональным значением существительного *выпускница*, мотивированным глаголом *выпускать* в значении “давать возможность жидкости вытечь” (ср. системное значение слова *выпускница* – “та, что окончила учебное заведение или учащаяся последнего курса, класса учебного заведения”).

Мотиваторы прилагательных или причастий нередко обеспечивают возникновение у мотивируемых слов окказиональных значений, создающих в заданиях кроссвордов парадоксальную синтагматику: *кровавый фактор (резус)*, *кровавый* – “покрытый, налитый, залитый кровью, кровоточащий, имеющий цвет крови”, окказиональное значение – “имеющий отношение к крови”; *заземленное укрытие (окон)*, *заземленный* – “соединивший электрическую цепь (прибора, машин и т. п.) с землей”, окказиональное значение – “вырытый в земле”; *“нарезавшийся” гвоздь (шуруп)*, *нарезавшийся* – “разг.-сниж. напившийся пьяным”, окказиональное значение “имеющий нарезку, нарезы”. Различие предикатно-актантных рамок системного и окказионального значений слова в задании также обуславливает его парадоксальность. В задании *плата за бесплатный проезд (штраф)* сталкиваются две ситуации, в результате чего на системное значение слова *бесплатный* – “предоставляемый или получаемый без оплаты”, наслаивается окказиональное “не оплаченный”.

Окказиональное значение слова в задании может обеспечивать ответ исходя из определенного места знака мотиватора в предикатно-актантной рамке структуры знаний об обозначенном этим ответом. К примеру, задание *“чекист” в магазине* базируется на окказиональном значении слова *чекист* – “работник магазина, выбивающий чеки в кассе”, так как в предикатно-актантной рамке ситуации слово *чек* является знаком объекта, при этом субъект соответствует ответу *кассир*. Столкновение окказионального и системного значений слова *чекист* – “1) работник ЧК; 2) разг. работник органов государственной безопасности (в СССР)”, служит средством комического эффекта.

Такой эффект создается также на базе функционально-стилистической окраски системных значений слов, получающих в заданиях кроссвордов окказиональную семантику. Например, задание *проходимец по проводам* интегрирует разговорное, сниженное значение “плут, мошенник, пройдоха” с окказиональным “то, что движется, проходит по определенным каналам” исходя из значения мотиватора *проходить* – “продвигаться”, что в сочетании со словом *провода* обуславливает ответ *ток*. В задании *острячка в 12 см под пяткой* парадоксальный каламбур создается на основе соположения двух системных значений: наименования женского пола от слова *остряк* – “разг. остроумный, любящий острить человек”, разговорного сниженного значения мотиватора *остряк* – “острый конец какого-либо предмета; острие” – и окказионального “женский род от острый конец какого-либо предмета”, в данном контексте *шпилька*.

Окказиональное значение может возникать у слова на базе реконструкции устойчивого высказывания, включающего мотивирующую это слово лексему. Например, в задании *диктатор предложения* на фоне омонимии слова *предложение*, обозначающего процесс и результат процесса от глагола *предлагать*, а также законченную, грамматически оформленную единицу речи, лексема *диктатор* реализует окказиональное значение, обусловленное семантикой мотиватора *диктовать*. Данный мотиватор ассоциативно связывается с первым значением слова *предложение*, обуславливая актуализацию в сознании адресата устойчивого выражения *спрос диктует предложение*, что определяет ответ *спрос*.

При решении задания *сыроежка, заставившая петь ворону (лиса)* возникают ассоциации с интертекстом, слово *сыроежка* приобретает окказиональное значение “та или тот, кто ест сыр”, что приводит к фокусировке в памяти басни И. А. Крылова “Ворона и Лисица”, где сыр, выпавший из клюва вороны, съела лиса. Интертекстовая мифологическая информация используется при поиске ответа на задание *бог-неединоличник*, где игра со словами-мотиваторами наталкивает адресатов на поиск ответа в древнеримской мифологии, где богом с двумя лицами является Янус – бог дверей, входов и выходов, а также всяческих начинаний (*неединоличник* приобретает окказиональное значение – “имеющий не одно лицо”).

Актуальной в случае парадоксальных заданий с окказиональными дериватами является также фоновая информация. Так, в задании *столица пирамидальной страны* прилагательное реализует окказиональное значение “имеющее пирамиды”, системное же значение “имеющий форму пирамиды” не может быть использовано в сочетании с существительным *страна*. Получение ответа *Каир* возможно при актуализации в памяти адресата стереотипной информации о Египте как стране пирамид.

Прилагательное может получать в контексте заданий кроссвордов окказиональное значение по причине замены в сознании адресата мотиватора данного слова. В задании *уступчивый водопад (каскад) уступчивый* воспринимается не как мотивированное существительным *уступка* в значении “готовый на уступки, сговорчивый”, а как мотивированное словом *уступ* – “выступ, ступень, углубление”, что обуславливает ответ. Задание *жалкий знак Зодиака (Скорпион)* также порождает окказиональное значение прилагательного – “жалящий”, мотивированное словом *жалить*, а не *жаль*, служащее мотиватором системного значения лексемы *жалкий* – “вызывающий жалость”.

Окказиональное значение слова может опираться на мотиватор просторечного статуса, создавая омонимию данного производного слова со стилистически нейтральным. Так, в задании “*жрец*” в любое время ответ *обжора* исходит из окказионального значения слова, обеспеченного грубым, просторечным мотиватором *жрать*. Комический эффект создается за счет столкновения такого значения с общеупотребительным – “лицо, совершающее жертвоприношения и другие обряды (в языческих религиях)”. Указанные случаи являются пограничными между первым и вторым планом окказиональной деривации, создающей парадоксальность в кроссвордах, так как несмотря на неизменность знака происходит замена не только его значения, но и самого мотиватора.

В отличие от первого плана окказиональной деривации, второй план предполагает не создание нового значения слова, а производство на базе уже существующих в языке знаков новых лексем, что влечет за собой парадоксальный характер заданий в кроссвордах. Окказиональное словопроизводство в заданиях кроссвордов нередко базируется на паронимической аттракции – стилистической фигуре, предусматривающей умышленное сближение слов, имеющих случайное и немотивированное подобие звучания. К примеру, случайное подобие корня слова *изумительный* и существительного *изюм* использовано в задании *изумительная сдоба к чаю*, ответ которого *кекс* базируется на знаниях об обычном компоненте этого кондитерского изделия – изюме. При этом пароним окказионализма *изумительный* все же возникает на втором плане сознания адресата, сливаясь с окказионализмом и придавая ему положительную оценку. В задании *библейский ковчегар* в существительном интегрируются слова *ковчег* и *кочегар*, придавая окказиональной лексеме значение наименования лица, соотносящегося с ковчегом, что обуславливает ответ *Ной*. В задании *ПЛОВ-средство* ответ *рис* ассоциирован с корнем, а комический эффект вызывает возникающая у адресата ассоциация со словом *плавсредство*, хотя его значение в задании не актуализируется.

Несколько иное явление наблюдаем в задании *баранесса среди животных (овца)*, где окказиональное слово стало результатом соединения слова *баран* с деривационной моделью “наименование лица женского пола образовано от наименования мужского пола с помощью суффикса -есс-”: *барон* – *баронесса*, *поэт* – *поэтесса*. Задание *штраусиный танец* содержит окказиональное прилагательное, образованное от имени композитора, короля вальсов

И. Штрауса (что определяет ответ *вальс*) по словообразовательной модели “притяжательное прилагательное, образованное от названия животного с помощью суффикса *-ин-*”: *гусиный, страусиный, лебединый*» на основе подобия фамилии и названия птицы *страус*, которая может двигаться, как бы совершая танцевальные па. Задание *риальная страна в Азии (Иран)* содержит окказиональное прилагательное, образованное от названия денежной единицы в Иране *риал*, по форме подобное прилагательному *реальный*.

Подобие части слова обусловило его искажение в заданиях кроссвордов путем замены этой части иным мотиватором, интеграция с которым остальных слов или частей слова в задании и определяет ответ: *НОС-лаждение (аромат)* – основано на функции соматизма *нос* ощущать запах, а базовое существительное *наслаждение* придает позитивную оценку запаху; *МИД-брат (дипломат)* – первая часть слова указывает на профессиональную принадлежность, а вторая – на мужской пол (аналогия с *медбрат*); *космическая ХВОСТ-ушка (комета)* – мотиватор окказионализма метафорически обозначает часть кометы, а прилагательное определяет сферу существования предмета (базовое существительное *хвастушка* создает комический эффект); *ЛУПО-глазое стекло (линза)* – существительное указывает на фактуру предмета, а окказиональное прилагательное соотносит предмет с лупой и глазом, устанавливая предназначение.

Многие окказиональные слова в заданиях кроссвордов созданы по определенным словообразовательным моделям. К примеру, задание *собачья вилялка* содержит окказионализм, образованный от глагола с помощью суффикса *-лк-*, который в системе русского языка имеет значение механизма, приспособления (ср.: *прялка, мялка*); по аналогии ответ *хвост* – приспособление для виляния у собаки. Окказиональное конфиксальное производное в задании *захребетник туриста* образовано по модели “произведено от существительного с помощью префикса *за-* и суффикса *-ник-* со значением предмета по его местонахождению”, отсюда ответ *рюкзак*, уточняемый зависимым компонентом словосочетания. В задании *наносная оптика (очки)* окказиональное прилагательное образовано конфиксальным способом от слова *нос*, при этом сложность поиска ответа обусловлена отсутствием в тексте кроссвордов ударений, что создает омографическое совпадение с прилагательным, произведенным от глагола *наносить*.

В задании *ссорный мужик* окказиональное прилагательное базируется на модели “произведено от абстрактного существительного с помощью суффикса *-н-* со значением свойства (ср. *шумный*)”, что определяет ответ *скандалист*. Задание *дворянин-подграфинник* требует поиска гипонима дворянского титула, ниже графа – *виконт*, на что указывает окказиональное существительное, образованное по модели *подстаканник, подоконник* со значением конфикса “предмет, находящийся под чем-то”.

Иногда окказионализм в задании обуславливает коннотативную маркировку ответа: существительное *суперменистость* образовано суффиксальным способом от окказионального прилагательного (суффикс *-ист-* обозначает “наличие чего-либо в большей степени” (ср. *росистый*)), которое в свою очередь произведено от существительного *супермен*; ответом служит жаргонизм *крутизна*.

Окказиональное слово в задании может быть искаженным элементом интертекста, к примеру, компонентом стихотворной строки. Так, задание *Тютчевская особенница России* отсылает адресата к строкам из стихотворения Ф.И. Тютчева: *В ней есть особенная стать, в Россию можно только верить*; – от прилагательного *особенный* образовано окказиональное существительное по модели *жеманный – жеманница*, указывающее на определяемое слово цитаты *стать*, являющееся ответом.

Наибольшую продуктивность при создании окказионализмов в кроссвордах имеет композиция – слово- и основосложение, так как в двух мотиваторах композита содержится большее количество информации, служащей когнитивным ключом ответа. Например, задание *ливрееносец* построено по модели *орденоносец, знаменосец* и указывает на ответ *лакей*, форменной одеждой которого служит ливрея. Формально по такой же модели произведено окказиональное существительное в задании *звездоносец офицера (погон)*,

однако оно обозначает не лицо, а предмет, что обусловлено фоновой информацией об экипировке офицера. В задании *шубоед (моль)* окказиональное слово образовано по модели, сочетающей глагол и существительное-объект (ср. *осоед, мироед*). Задание *дипломат-визовыдавец (консул)* также содержит окказиональный композит, созданный интеграцией знаков предиката и объекта с помощью суффикса *-ец-*, обозначающего деятеля-субъекта.

Буквальную информацию передают окказионализмы-композицы в заданиях: *ветродуї после головомоїки (фен)* – слово *головомоїка* также выступает в окказиональном значении “мытьє головы”, являющимся пропозициональной проекцией ономазиологических признаков предиката и объекта; *бравописание в рифму (ода)* – компонент *браво* указывает на восторженные и одобрительные крики актерам в театре, введение же знака в сферу поэзии определяет ответ – хвалебный жанр стихотворения; *яйцебитный праздник (пасха)* – окказионализм апеллирует к фоновым знаниям о религиозном празднике, атрибутом которого является освящение и поедание вареных яиц, а также битье их друг о друга как ритуал; *лечебное теломятие (массаж)* – окказиональное существительное фактически описывает процедуру массажа, ономазиологические признаки композита соответствуют предикату и объекту; *мячелов (вратарь), чеддеродел (сыровар), блюдоноша (официант)* – окказиональные композиты образованы по модели, интегрирующей знаки предиката и объекта и служащей описанием занятия именуемого лица.

Продуктивной в заданиях кроссвордов является аналоговая окказиональная композиция, позволяющая присоединить интернациональные терминологические элементы к несвойственным их сфере компонентам. Например, в заданиях *чертеж радиовнутренностей (схема)* и *электрогруша (лампа)* элементы сферы техники интегрируются со знаками доменов ЧЕЛОВЕК и ПЛОД, что создает комический эффект. Задание *велобегоплавание (троеборье)* содержит окказиональное существительное с интернациональным компонентом *VELO-*, присоединяемым к суммарному окказиональному композиту (содержание данного слова интегрирует значения всех ономазиологических признаков и опирается на знания в области спорта).

Иногда интернациональные терминологические элементы применяются для уточнения субдомена в пределах одного домена. Так, задание *авиадепо (ангар)* указывает на различные наименования помещения для хранения и ремонта железнодорожного и воздушного транспорта. Компонент *ретро-* в задании *ретроглаз* определяет сферу поиска синонима второго компонента – устар. *око*.

Выводы и перспективы исследования. Исследование парадоксальности в жанре кроссворда позволяет углубить наши представления о природе энигматики и способах ее порождения в языке. Парадокс выполняет две важнейшие функции в энигматическом дискурсе кроссворда: с одной стороны, усложняя декодирование задания, он становится средством шифровки, обуславливая интеллектуальное напряжение, с другой, абсурдность и внутренняя противоречивость заданий развлекает и служит средством создания юмористического колорита. Кроме того, нельзя отрицать и суггестивную функцию парадоксальности: при декодировании парадокса в заданиях кроссвордов их адресаты нередко обнаруживают неспособность сознательно разрешить внутреннее противоречие высказываний, что обуславливает включение подсознательных механизмов с возможным коммуникативным воздействием в целях рекламы, пиара и т. п. Обоснование и изучение данной функции парадоксальности энигматики является перспективой нашего исследования.

Список использованной литературы

1. Абрамєц И. Фразеологизм в структуре кроссвордной загадки / И. В. Абрамєц // Учені записки Таврійського національного ун-ту ім. В.І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64). – № 2 (1). – С. 276–279.
2. Абрамєц И. В. Языковая игра в кроссвордных толкованиях / И. В. Абрамєц // Язык и социум : Материалы VII Междунар. науч. конф. : В 2-х ч. – Минск : РИВШ, 2007. – Ч. 1. – С. 168–170.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 576 с.

4. Волкова М. В. Загадка и кроссворд как типы текста : семантический и прагматический аспекты (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / М. В. Волкова. – Смоленск, 2011. – 24 с.
5. Горский Д. П. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.
6. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста (на материале русских загадок и кроссвордов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Е. А. Денисова. – М., 2008. – 24 с.
7. Дэвисон А. Лингвистическое или прагматическое описание: размышление о "Парадоксе перформативности" / А. Дэвисон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 246–265.
8. Захаренко И. В. Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: [сборник статей] / Отв. ред. : В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1998. – Вып. 5. – С. 32–40.
9. Красных В. В. Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : [сборник статей] / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5–13.
10. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Московского университета, 1990. – 269 с.
11. Одинцов В. В. Лингвистические парадоксы / В. В. Одинцов. – М. : Просвещение, 1976. – 128 с.
12. Селиванова Е. А. Энигматический дискурс: вербализация и когниция [монография] / Е. А. Селиванова. – Черкассы : Изд-во Ю. Чабаненко, 2014. – 214 с.
13. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
15. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монографія] / О. О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
16. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / О. О. Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
17. Сприса О. Б. Етномовні домінанти кодування смислу в дзеркалі кросвордів (україно-арабомовні паралелі) / О. Б. Сприса // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 54. – С. 78–86.
18. Хомский Н. Синтаксические структуры / Н. Хомский // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1962. – Вып. 2. – С. 412–527.

Одержано редакцією 17.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Анотація. Селіванова О. О. Парадоксальність в енігматичному дискурсі кросвордів

Статтю присвячено дослідженню когнітивних механізмів і вербальних засобів створення парадокса в жанрі кросворду, що являє собою дискурс, посередником якого є текст, який має гіпертекстову природу, певний ступінь шифрування, орієнтований на розгадування і призначений зазвичай для інтелектуального тренінгу та розваги. Парадоксальність в енігматичному дискурсі кросворду виконує дві найважливіші функції: з одного боку, ускладнюючи декодування завдання, вона стає засобом шифрування, зумовлюючи інтелектуальну напругу; з іншого боку, абсурдність і внутрішня суперечливість завдань розважає і сприяє створенню гумористичного колориту. Засобами парадоксальності в кросвордах є омонімія, полісемія й оказіональна деривація.

Ключові слова: енігматичний дискурс, кросворд, парадокс, омонімія, полісемія, оказіональна деривація.

Summary. Selivanova E. A. Paradox in the enigmatic discourse of crossword

This article deals with the analysis of the cognitive mechanisms and verbal means of paradox formation in the crossword genre. The genre of crossword is considered to be a type of discourse. In this type of discourse the text serving as a mediator has the hypertextual nature, a certain level of encoding, is oriented towards decoding and aimed, as a rule, at the intellectual training and entertainment. Paradoxality in the enigmatic discourse of crossword performs two important functions/ On the one hand, by complicating the task's decoding process, it becomes an instrument of encoding and stipulates the intellectual tension. On the other hand, absurdity and inner contradictoriness of the tasks entertain and stipulate the creation of humorous coloration. Paradoxality is also characterized by its suggestibility, as during the process of decoding of crosswords their addresses show the disability to consciously solve the inner inconsistency of utterances that leads to involvement of unconscious mechanisms that presuppose communicative influence to provide advertisement, PR etc. The means of crosswords' paradoxality are homonymy, polysemy and occasional derivation.

Key words: enigmatic discourse, crossword, , homonymy, polysemy, occasional derivation.

SPECIFIC FEATURES OF THE PARLIAMENTARY DEBATES IN GREAT BRITAIN

This article concentrates on the peculiarities of the parliamentary debates as a type of the political discourse. Parliamentary debates are analyzed as the certain speech genre that has its differentiating features. For this research the transcripts of the parliamentary debates in the UK in the post-Thatcherism period are chosen, particularly the transcripts of the debates in the House of Lords and the House of Commons during the Conservative and the Labour lead. These debates are investigated by certain parameters, taking into consideration the structural, semantic and pragmatic characteristic features. The debates show the strict time and theme regulations and the high association of the modern parliamentary procedures with the customs and traditions of the past. The article also points out institutionalized and non-institutionalized peculiarities of the parliamentary debates in the UK. The profound analysis of the debates highly demonstrates not only the formal procedural rules and norms of the parliament, but shows the features inherent to the British national character.

Key words: *parliamentary debates, political discourse, speech genre, national character, point of order.*

Introduction. Political institutions such as parliaments have acquired during centuries a strong structural complexity and procedurality due to the set of conventionalized norms and standards, interaction patterns and decision-making routines. In the case of Great Britain, the increasing interest for the study of parliamentary debates may be accounted for by the fact that Parliament has long been the so-called “most visible” of British political institutions [11]. Moreover, the UK parliament and its institutions have set the patterns for many democracies throughout the world, and it has been called by one of the parliamentarians C. Jenkin, “the mother of parliaments” [30 June 2004]. The legislative provisions of this parliament have a strong effect on the formation of legislative authorities in many countries, especially in the countries of the Commonwealth of Nations. Taking into consideration the significant role of the British parliament in the world, the importance of its decisions for the international political arena, nowadays its proceedings are broadcast on radio and television, as well as widely highlighted and assessed in the national and international press, as well as represented in detail on the official website where the debates' transcripts are available. The studying of these transcripts facilitates the deeper insight into other nations' image of the world. It also helps for the understanding of the British national character and the ways it reflects the choice of certain language forms in the political discourse of parliamentary debates.

Overview of the last researches. Since the second half of the 20th century parliamentary discourse has become the object of scholarly research primarily in the fields of political sciences and sociology (P. Silk and R. Walters, R. Morgan and Cl. Tame, M. Olson and P. Norton, G. Copeland and S. Patterson), but only very recently has it become a interdisciplinary concern and involvement of different branches of linguistics (T. Carbó, S. Slembrouck, C. Ilie, I. Van der Valk, R. Wodak, T. van Dijk, S. Pérez de Ayala, J. Wilson and K. Stapleton, P. Bayley etc). Different specific features, structures and functions of parliamentary debates in different countries are analyzed in the works by A. Adonis, R. Bentley, W. Copeland, C. Patterson, R. Hart, C. Landtsheer. Cognitive basis, ideological background, strategies and tactics of parliamentary debates as a type of discourse are specified in the works by D. Coombs, J. Gumperz, D. Kovachev, A. Baranov, E. Kasakevich, A. Romanov. The rituals of the election processes envisaged in the debates are considered in many scholastic works (W. Hauser and W. Singer, M. Banerjee, M. Weiner, R. Roy and P. Wallace etc). In spite of the fact that parliamentary debates are in the focus of attention, the parliamentary debate in the UK as a speech genre that represents the unity of the differentiating structural, semantic, pragmatic and cultural features have never been the subject matter of linguistic investigations. This fact determines the novelty of the article, the **topicality** of which is specified by the necessity to envisage the whole spectrum of peculiarities inherent to the parliamentary debates

in the UK that presuppose the linguistic components of such debates. The analysis of the parliamentary debates as one of the most important types of official communication helps to better comprehend the British national character, as well as the political, economic and social processes of the nation.

The **purpose** of this paper is to define the peculiarities of the genre of parliamentary debates in the UK. It fulfills such **tasks** as defining the structural, semantic, thematic, pragmatic and cultural features of the UK parliamentary debates' genre. The **material** of the research is represented by the transcripts of the British parliamentary in the post-Thatcher era.

Presentation of the basic material. Political discourse is a communicative situation that realizes emotional and informational interchange in the real socio-cultural situation [8, s. 18; 9], is stipulated by ethno-sociocultural and polytextual characteristics [10] and is regulated by certain strategies and tactics of communication participants. Political discourse belongs to the institutionalized (status-oriented) type of the discourse that shows its participants as representatives of a certain social status, or social group. An institutionalized discourse is a powerful institution, the system of interpretations, evaluations and identifications of its participants, relations attached and legitimized by social institutions [4, s. 262]. Political discourse as a type of an institutionalized discourse results in the formation of different speech genres [2].

According to O. Selivanova, speech genre is a unit of communication, discursive invariant that is characterized by a certain thematic content, compositional structure, a range of lexical, phraseological, grammatical, stylistic means, as well as intentional and pragmatic peculiarities [5, s. 433]. Parliamentary debates as a genre of the political discourse are characterized by specific structural, semantic, thematic, cultural and pragmatic features. Such features need to be studied in a mutual interconnection of discursive, social and cultural dimensions. T. A. van Dijk claims that parliamentary debates, like all discourse, presuppose vast amounts of knowledge of their participants and its share among them; especially members of parliament need to learn about parliamentary procedures, and gradually, and more or less explicitly they acquire such knowledge and use it [6, s. 93, 94].

Particular for the parliamentary debates as a certain type of political discourse is the combination of the important means of institutionalized and non-institutionalized communication. The institutionalized features of this discourse are realized through certain norms, rules and standards that presuppose their objectivity. But at the same time it includes pragmatic, socio-economic and other aspects of communication that cannot be strictly formalized and ritualized. Such features are related to non-institutionalized types of discourse, i.e. everything that is determined by the subjective interests, moods, emotions etc. So the parliamentary debates represent the compromise between constitutive and regulatory principles and commonly-cognitive everyday practice [3, s. 4].

The present analysis focuses on the implications and consequences of traditionally established norms and values and of culture-bound institutional constraints that underlie parliamentary procedures in Great Britain. The parliamentary debates in the UK have a clear-cut structure that is seen in both the transcripts of the debates on the official website and the factual procedure of the debates.

Thus, the official website provides the representation of the transcripts materials of the debates on the official website with announcement of all procedural actions and the exact time of the opening and ending of every day (*The House met at half-past Ten o'clock; prayers; Mr. Speaker in the chair; members sworn; the following Members took and subscribed the Oath, or made and subscribed the Affirmation required by law, adjournment (4.30 pm); Debate to be resumed tomorrow* [24 May 2010]). The transcripts demonstrate the subdivisions of the material into different sections according to the form of their representation: *Oral Questions and Debates, Written Answers, Written Ministerial Statements (from November 14th, 2002), Petitions (from November 6th, 2007), Oral Answers (from November 7th, 2007), Corrections (from November 21st, 2007)* and locations: *House of Commons, House of Lords, Westminster Hall*.

As the British like order and details, the direct provision of the number of the session and parliament, as well as the specification of the queen's reigning year is announced in the transcript of

every newly formed parliament after the election. All letters in this announcement are capitalized for stressing the importance of the information provided in it:

Official report in the first session of the fifty-second parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland [which opened 7 May 1997]

Forty-sixth year of the reign of her majesty queen Elizabeth II

The same features are followed at the end of every parliamentary year:

End of the Second Session (opened on 18 May 2010) of the Fifty-Fifth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in the Sixty-Second Year of the Reign of Her Majesty Queen Elizabeth the Second [25 April 2013].

As order and traditions are inherent in the British character, the British parliamentarians are devoted to the traditions, the fact independent of the leading party – whether it is Conservative party or Labour Party – the traditions are always preserved. As one of the parliamentarians, Mr. Tony Benn (Chesterfield), highlighted in the debates: *This House is a house of traditions* [8 May 1997]. It is widely seen in the state opening and closing ceremonies dating back to the 11th century. Such ceremonies and rituals are crucial for the parliament, as they create symbolic knowledge, which is special to the context and therefore requires “learning” by those wishing to use or interpret it – often this knowledge is implicit rather than explicit, layered in the levels of meaning to one or more symbols, which might be read singly or together, able to make connections between the past and the present and allow expression of or “discipline” powerful emotions and relationships within secular, institutional contexts [6, s. 13].

High rituality and formality of the parliamentary debated is seen in the annual opening ceremonies of the parliamentary sessions that comprise the Queen’s speech where she points out with certainty what the Government will do or will continue to do, as well as that what it is committed to do for the oncoming session outlining both the national and international affairs. This speech brings the positive spirit promising the changes for better in the sectors that need them and to some extent provide the PR highlighting the importance of the governmental decisions and supporting the elected Government and the ruling party:

My Lords and Members of the House of Commons, my Government will take forward policies to respond to the rising aspirations of the people of the United Kingdom; to ensure security for all; and to entrust more power to Parliament and the people.

My Government’s programme will meet people’s aspirations for better education, housing, healthcare and children’s services, and for a cleaner environment.

My Government will bring forward proposals to help people achieve a better balance between work and family life.

My Government is committed to raising educational standards and giving everyone the chance to reach their full potential.

My Government will continue to work with the Government of Iraq to deliver security, political reconciliation and economic reconstruction [6 May 2007].

The ceremony has some traditional, patterned structural elements that are always kept in the speech. For example, the usual ending of the Queen’s speech is blessings:

My Lords and Members of the House of Commons, I pray that the blessing of Almighty God may rest upon your counsels.

The Queen’s speech at the close of the session outlines the positive actions done by the Government during the session year. This speech serves as an official report of the Government’s achievements:

My Government has strengthened key public services, ensuring that, increasingly, individual entitlements guarantee good services, and has worked to build trust in democratic institutions.

My Government has sought effective global and European collaboration, including through the European Union, to combat climate change, including at the Copenhagen summit in December last year, and to sustain economic recovery through the G20.

My Government has continued to reform and strengthen regulation of the financial services industry to ensure a stable financial sector that supports the wider economy, with greater protection for savers and taxpayers

As the economic recovery is established, my Government has taken steps to reduce the budget deficit and ensure that national debt is on a sustainable path. Legislation has been enacted to halve the deficit.

My Government has continued to work towards creating the conditions for a world without nuclear weapons, including addressing the challenges from Iran and North Korea [8 April 2010].

The Queen strengthens the priorities of the Government that have been fulfilled during the parliamentary year:

My Government's overriding priority has been to restore growth to deliver a fair and prosperous economy for families and businesses, as the British economy recovers from the global economic downturn. Through employment and training programmes, restructuring the financial sector, strengthening the national infrastructure and providing responsible investment, my Government has taken action to support growth and employment.

This ceremony has some traditional, patterned structural elements as well as the opening ceremony. Here the Queen thanks the members of the House of Commons for the successful work during the parliamentary year and blessings:

Members of the House of Commons I thank you for the provision you have made for the honour and dignity of the Crown and for the public service.

My Lords and Members of the House of Commons I pray that the blessing of Almighty God may rest upon your counsels.

Both the opening and closing ceremonies show the high religiousness of the British people, as well as it is observed in the everyday beginning of the parliament's session with prayers.

The strict order of all the ceremonies and procedures in the parliament is followed in the major themes of the debates. Thus, these major themes are stipulated by the urgent problems and are subdivided into international and national issues. Peculiar for the international affairs representation is the subdivision of them according to the region or country and with the insertion of main for the international affairs themes: *Cyprus, Romania, Middle East, Drugs Trade, Kuwait, Consular Services, Japan (Whaling); Conference on Security and Cooperation in Europe* [28 November 1990]. All these discussions involve the regular participant – the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs – who is usually interrogated about the state of affairs. In regard to the national affairs, it is typical for the transcripts of the debates to provide the strict subdivision of themes when the oral or written answers are represented: *Agriculture, Fisheries and Food (Farm Subsidies, Hill Farmers, Small Farmers, Research and Development, Hill Farming, Family Farms, Farm Incomes, Milk Marketing Board* [29 November 1990]). Such discussions involve the regular participant – the minister responsible for certain inner affairs. In this case the Minister of Agriculture, Fisheries and Food answers the questions of other members of the parliament. The transcripts show that such a subdivision aims for the detailed discussion of every particular issue, expressing different points of view on proposals and seeking to make the most efficient decisions.

The process of debates procedure conducting is also predetermined by the point of order. As a result, it has some limits and regulations. For instance, the strict order of themes under discussion is followed as well as neither deviation from the main theme, nor too much time devoted to one and the same theme is permitted. The noise in the houses while protesting the proposals is also controlled. So the point of order predetermines the whole debate procedure in the parliament showing the British formalism and love of order. Thus, in the case of distraction from the main theme the Speaker commands to keep the order in the session room:

Mr. Deputy Speaker: Order. The hon. Member for Lichfield (Mr. Fabricant) is addressing the House.

Mr. Deputy Speaker (Mr. Michael J. Martin): Order. There is far too much conversation on the Government Benches [15 May 1997].

Mr. Deputy Speaker: Order. Opposition Front Benchers are being far too noisy.

The Lord President of the Council and Leader of the House of Commons (Mr. Tony Newton): I hesitate to call this a point of order, Madam Speaker, and I am not sure whether it is in order, but I hope that you will allow me to express our appreciation of the way in which you have conducted our affairs as Speaker [21 May 1997].

The Speaker keeps the balance between the ruling party and the opposition that also helps at the same time to better follow the order in the House and to easier reach the consensus on controversial issues:

Mr. Speaker: The hon. Member has put his point of view. The hon. Member fo Walsall, North (Mr. Winnick) has an equal right to do so [28 November 1990].

As was mentioned above, the parliamentary debates are both institutionalized and non-institutionalized in their nature. Genre-specific for the parliamentary debates in the UK is not only formal address, strict time and theme management, but also the interaction between government party speakers and the representatives of the opposition. Here both sides let themselves express their emotions, as usually reserved British demonstrate their support verbally by repeatedly saying in a loud choral voice: *Here, here* or they show their dissent using paraverbal means that are pointed out in the transcripts: *Mr. Winnick indicated dissent [15 May 1997]*. So the British people being usually cool and self-controlled need to somehow let off steam. A. Baronin points out this necessity of the British nation in his book "Ethnical psychology" [1, s. 197]. So, when it comes to crucial and thorny for the political, economic or social sectors issues, members of the parliament do not suppress their emotions.

In general, debates highly reflect cultural features of the British national character. Thus, the British people are characterized by their devotion to stability and conservatism. The society cultivates the historical past, ancient rituals and norms, trying to preserve state heritage, culture and national uniqueness [1, s. 199]. In the life of the British nation the leading tendency that predetermine the behavior are established rules that do not have any modifications for centuries. For the British education, religion and justice serve for formation of rules of behavior that should be followed without any deviations. Such features of the British national character are observed not only in everyday life, but in the official governmental institutions, such as the parliament.

Conclusions and perspectives. Parliamentary debates in the UK as a type of political discourse represent a specific speech genre that is characterized by a combination of interdependent structural, semantic and pragmatic peculiarities. They are predetermined not only by the procedural norms of this political institution, but also by the traits typical for the national character of the British. The perspective of the further investigations is in the detailed description of the verbal and paraverbal means of communication in the British parliamentary debates.

References

1. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/slovnyk>
3. Правикова Л.В. Язык парламентских дебатов: Опыт системного описания дискурса по терроризму в Конгрессе США и Парламенте Великобритании: автореф. диссер. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. В. Правикова. – Пятигорск, 2005. – 48 с.
4. Русакова О.Ф. PR-Дискурс : Теоретико-методологический анализ // О. Ф. Русакова, В. М. Русаков. – Екатеринбург : УрО РАН, Институт международных связей, 2008. – 340 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Crewe E. Ritual in Parliament / E. Crewe, M.G. Muller. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2006
7. Dijk van T.A. Knowledge in parliamentary debates / T.A. van Dijk // Journal of Language and Politics. – 2002. – № 2. – P. 93 – 109.
8. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – Boston : Addison Wesley, 1995. – 135 p.
9. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – London : Edward Arnold, 1995. – 197 p.
10. Harvey M. Machiavelli's New Modes and Orders, A study of the Discourses on Livy / M. Harvey. – Chicago : University of Chicago. – 2001. – 150 p.
11. Ilie C. Discourse and metadiscourse in parliamentary debates / C. Ilie // Journal of Language and Politics. – № 1(2). – 2003. – P. 269–291.

Одержано редакцією 27.01.14
Прийнято до публікації 14.02.14

Анотація. П'єух О. І. Особливі риси парламентських дебатів у Великій Британії

Статтю присвячено дослідженню парламентських дебатів у Великій Британії як особливого жанру політичного дискурсу. Зокрема, у статті розглянуто структурні, семантичні та прагматичні риси цього жанру, зумовлені особливостями національного характеру британців.

Ключові слова: парламентські дебати, політичний дискурс, мовленнєвий жанр, національний характер, регламент.

Аннотация. Пьецух О. И. Особенности черты парламентских дебатов в Великобритании

Статья посвящена исследованию парламентских дебатов в Великобритании как особенного жанра политического дискурса. В частности, в статье рассмотрены структурные, семантические и прагматические черты этого жанра, обусловленные особенностями национального характера британцев.

Ключевые слова: парламентские дебаты, политический дискурс, речевой жанр, национальный характер, регламент.

УДК 811.111:81'42

В. Ф. Велівченко

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ВИРАЖЕННЯ НЕПРЯМОЇ ОЦІНКИ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена аналізу вираження непрямої позитивної і негативної оцінки в англомовному діалогічному дискурсі. Дослідження ґрунтується на когнітивно-комунікативному підході до аналізу мовленнєвої діяльності та на інтегративному розумінні дискурсу як єдності процесу (цілеспрямованої розумово-комунікативної діяльності співрозмовників) і результату (тексту, породженого співрозмовниками впродовж цієї діяльності). Діалогічний дискурс визнано різновидом, який найповніше та найприродніше відображає цілеспрямовану мовленнєву взаємодію двох співрозмовників – мовця й адресата, кожен з яких вибудовує цей дискурс відповідно до обраної комунікативної стратегії й тактики. Меті вираження (не)прямої оцінки в межах емотивно-оцінного дискурсу слугують оцінні комунікативні тактики: ініціативні з боку мовця та реактивні з боку адресата. Встановлений корпус оцінних комунікативних тактик, застосованих кожним із співрозмовників у межах проаналізованих діалогічних дискурсів, указує на значну перевагу вираження та реагування на непряму позитивну й негативну оцінку, із домінуванням останньої. Загалом дев'яти ініціативним комунікативним тактикам вираження мовцем непрямої позитивної оцінки відповідають вісім реактивних комунікативних тактик реагування адресата, а десяти ініціативним комунікативним тактикам вираження мовцем непрямої негативної оцінки відповідає така сама кількість реактивних тактик реагування адресата.

Ключові слова: комунікація, емотивно-оцінний дискурс, оцінні комунікативні тактики, ініціативні комунікативні тактики мовця, реактивні комунікативні тактики адресата, пряма і непряма оцінка.

Постановка проблеми. Загальна спрямованість сучасної лінгвістики на вивчення мови в її реальному комунікативному виявленні зорієнтовує новітні наукові розвідки на аналіз функціональної значущості різнорівневих мовних одиниць. Це означає, що комунікація як процес міжособистісної мовленнєвої взаємодії співрозмовників визнається не суто мовним, а інтегративним феноменом, в якому нерозривно поєднані три обов'язкові складники: когнітивний, лінгвальний і прагматичний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітня когнітивно-комунікативна лінгвістика пов'язує комунікативне функціонування мови з розумовими процесами, які стоять за будь-яким мовленням (Ф. С. Бацевич, Л. Р. Безугла, Г. П. Грайс, Т. А. ван Дейк, В. І. Карасик, О. І. Морозова, А. М. Приходько, І. С. Шевченко та ін.). Дослідження мови саме з урахуванням когнітивно-комунікативних її засад забезпечує проведення аналізу функціонування мовних одиниць в аспекті їхнього цілеспрямованого використання співрозмовниками для досягнення конкретної комунікативної мети. Такою комунікативною метою може бути й вираження оцінки – як позитивної, так і негативної, для чого співрозмовники застосовують відповідні оцінні комунікативні стратегії й тактики. З огляду на те, що такі стратегії й тактики наразі описані лише в поодиноких наукових працях (І. О. Беляєва, К. К. Миронова, Т. О. Трипольська, Н. В. Гончарова), цей напрям наукового

пошуку ще далекий від своєї вичерпності. Крім того, застосування теоретичного й методологічного апарату, розробленого когнітивною і прагматичною лінгвістикою, відкриває нові перспективи на шляху вивчення особливостей як використання, так і мовного вираження оцінних стратегій і тактик, застосовуваних співрозмовниками в межах діалогічного дискурсу, почасти емотивно-оцінного.

Метою статті є з'ясування когнітивно-комунікативних особливостей вираження мовцем непрямої позитивної і негативної оцінки в англomовних емотивно-оцінних діалогічних дискурсах, отриманих методом наскрізної вибірки із тексту роману А. Мердок «Досить гідна поразка». Об'єкт дослідження – непряма оцінка мовця, виражена у межах англomовних емотивно-оцінних діалогічних дискурсів. Предметом дослідження є оцінні комунікативні тактики, застосовувані в аналізованих дискурсах, а також мовні засоби вираження цих тактик.

Виклад основного матеріалу. Комунікація як міжособистісне мовленнєве спілкування є найзмістовнішою та найвиразнішою формою взаємодії людей [6, с. 3]. Саме тому комунікацію досліджує як лінгвістика, так і низка інших наук, зокрема філософія, логіка, психологія, соціологія, теорія комунікації тощо. Тож лінгвістичний аспект комунікації є лише одним з аспектів цього складного феномена.

Основним засобом комунікації як цілеспрямованої розумово-мовленнєвої діяльності співрозмовників слугує мова, а результатом комунікації є інформаційний обмін між співрозмовниками, оформлений у вигляді тексту. Такий текст почергово породжується кожним із співрозмовників і, як лінгвальний продукт комунікації, може бути будь-яким за обсягом – від одного речення до їхньої сукупності. Інформація, трансльована співрозмовниками за допомогою породжуваного ними тексту, може бути трьох різновидів: 1) фактуальною, тобто такою, що представлена лише своїм фактологічним змістом; 2) емотивною, тобто такою, що віддзеркалює емоційний стан співрозмовників; 3) змішаною, тобто і фактуальною, і емотивною одночасно.

Будучи діяльністю цілеспрямованою, комунікація інтегрує низку різнорідних характеристик, які є когнітивними, суто лінгвальними та прагматичними (комунікативними). І якщо когнітивні характеристики комунікації висвітлюють розумові процеси, які стоять за мовленнєвою діяльністю співрозмовників (наприклад, вибір тієї або іншої комунікативної стратегії для реалізації конкретної комунікативної мети), то прагматичні (комунікативні) характеристики комунікації фокусують на «людському факторі», на ролі самих співрозмовників у процесі їхньої мовленнєвої взаємодії, залежної від комунікативних намірів і цілей кожного з них.

Комплексність природи (інтегративність) комунікації вимагає й інтегративності процедури її аналізу. Інтегративність такої процедури забезпечена когнітивно-комунікативним підходом, на засадах якого **комунікація** визнається:

- усвідомленою динамічною діяльністю, здійснюваною співрозмовниками за певних соціальних і міжособистісних умов та з відповідними мотивами, намірами й цілями [2];
- послідовністю здійснюваних співрозмовниками мовленнєвих актів (далі – МА) як мінімальних одиниць мовленнєвого спілкування [9];
- вербалізацією мисленнєвого змісту як частини загального когнітивного механізму кожного співрозмовника, що репрезентує його знання [1].

Застосування когнітивно-комунікативного підходу до аналізу тексту, породжуваного співрозмовниками впродовж їхньої мовленнєвої взаємодії, висвітлює поліаспектність такого тексту, виявлену в єдності трьох обов'язкових його характеристик: когнітивних, суто лінгвальних і комунікативних. Наявність усіх трьох зазначених характеристик як обов'язкових засвідчує дискурсивну природу такого тексту.

Сучасне лінгвістичне розуміння поняття «дискурс» (англ. *discourse*, що від фр. *discour* – промова, виступ) ґрунтується на діяльнісному підході до вивчення процесу мовленнєвої взаємодії співрозмовників, започаткованому ще засновниками теорії мовленнєвих актів [9];

11]. Згідно з цим підходом, мовлення визнається діяльністю, яка має свою мету, цілі та завдання і здійснюється співрозмовниками за певних комунікативних умов. *Дискурс* визначають складним, інтегративним феноменом – це «вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, яка є сукупністю процесу й результату і має як власне лінгвальний, так і позалінгвальний плани» [8, с. 17]. До останнього зазвичай зараховують дискурсивний контекст, який розуміють як єдність соціальних, психологічних (когнітивних) і прагматичних (комунікативних) характеристик дискурсу [13, с. 26].

Тож поняття дискурсу як інтегративного феномена єднає процес і результат. Дискурсом як процесом є розумово-комунікативна діяльність співрозмовників, що відбувається в широкому соціокультурному контексті. Дискурсом як результатом є текст, породжуваний співрозмовниками впродовж їхньої мовленнєвої взаємодії. Обов'язковими характеристиками такого тексту є континуальність і діалогічність, кожна з яких надає йому певної спкцифіки. У межах цієї статті обмежуємося розглядом лише діалогічних характеристик такого тексту, для чого й аналізуємо саме діалогічний дискурс як такий, що найповніше демонструє інтерактивний характер мовленнєвого спілкування.

Діалогічний дискурс є діалогом, або діалогічним текстом, який породжується двома співрозмовниками (мовцем й адресатом) упродовж мовленнєвої взаємодії та занурюється в конкретний ситуативний контекст. Це найприродніша форма людського спілкування. Когнітивним підґрунтям діалогічного дискурсу є конкретний фрейм (сценарій) взаємодії обох співрозмовників, згідно з яким кожен із них обирає певні комунікативні стратегії й тактики. Змістовий різновид дискурсу визначається змістом трансльованої в його межах інформації, а сам цей зміст залежить від комунікативного наміру і цілей співрозмовників. Зокрема, трансльована співрозмовниками емотивно-оцінна інформація надає діалогічному дискурсу емотивно-оцінної кваліфікації.

Діалогічний дискурс будь-якого різновиду поєднує в своїх межах одразу два різновиди мовленнєвої діяльності: продуктивну й рецептивну. Продуктивна мовленнєва діяльність здійснюється мовцем і полягає в породженні тексту, а рецептивна мовленнєва діяльність здійснюється адресатом і полягає в сприйнятті та розумінні породженого мовцем тексту. Проте комунікативні ролі мовця й адресата не є постійними, вони по чергову змінюють одна одну, адже в межах діалогічного дискурсу мовець й адресат постійно мовленнєво взаємодіють таким чином, що адресат стає мовцем, а мовець – адресатом.

Як комплексний феномен, діалогічний дискурс має низку обов'язкових складників, основними серед яких визнаються такі сім [3]: 1) мовець як продуцент тексту; 2) адресат як реципієнт тексту; 3) певний контекст і конситуація, тобто часо-просторові параметри мовленнєвого спілкування; 4) топік як конкретна тема розмови; 5) комунікативний намір мовця й адресата; 6) загальна когнітивна база мовця й адресата; 7) індивідуальний когнітивний простір (картина світу) мовця й адресата. Два останні складники є зумовленими й залежними від рівня розвитку комунікативної компетенції співрозмовників. Комунікативна компетенція охоплює такі три основні напрями знань і вмінь мовця й адресата:

- лінгвістична компетенція як рівень володіння мовою;
- соціолінгвістична компетенція як знання МА та вміння коректно їх застосовувати в певній соціальній ситуації;
- дискурсивно-стратегічна компетенція як уміння коректно добирати й застосовувати комунікативні стратегії і тактики в різних комунікативних ситуаціях і стилях, а також за різних комунікативних умов.

У діалогічному дискурсі як мовець, так й адресат є мовними особистостями із властивими кожному з них концептуальною й мовною картинами світу. Це не абстрактні, еталонні носії мови, а конкретні індивідуальності, кожна з яких представлена своєю мовленнєвою діяльністю. Як мовець, так й адресат мають свої комунікативні наміри, формують свої комунікативні цілі та вибудовують конкретний план мовленнєвих дій, постійно видозмінюючи власну мовленнєву поведінку, тобто контролюючи та

врегульовуючи весь дискурсивний процес [10, с. 159]. При цьому мовець має комунікативну ініціативність, а адресат – комунікативну реактивність. Саме від здатності співрозмовника захопити й утримувати комунікативну ініціативу в межах діалогічного дискурсу залежить досягнення співрозмовником комунікативної мети.

Перехоплення ініціативи означає зміну комунікативної ролі співрозмовника: комунікативно респонсивний адресат стає мовцем, а комунікативно ініціативний мовець – адресатом. У діалогічному дискурсі така зміна комунікативних ролей відбувається досить швидко, тому він і вибудовується по чергово змінюваними мовленнєвими кроками мовця й адресата, підпорядкованими конкретній комунікативній меті.

У межах емотивно-оцінного діалогічного дискурсу комунікативна ініціативність мовця полягає в породженні оцінного судження-висловлення (тексту), а комунікативна реактивність адресата – як у сприйнятті породженого мовцем судження-висловлення, так й у реакції на таке висловлення.

Оцінне висловлення-судження (текст) мовця репрезентує його оцінку сприйнятого об'єкта навколишнього світу, адже сприйняття будь-чого – це завжди оцінювання сприйнятого, його класифікація, ранжування і параметризація, що виформовує концептуальну картину світу людини. При цьому оцінне висловлення-судження (текст) може втілювати як пряму, так і непряму позитивну чи негативну оцінку мовця, що залежить від застосованої ним комунікативної тактики на вираження власної оцінки. Лінгвально реагуючи на оцінне висловлення-судження (текст) мовця, адресат погоджується з висловленою оцінкою або відхиляє її, що узгоджується із застосованою ним комунікативною тактикою реагування на пряму або непряму позитивну / негативну оцінку мовця. Отже, у межах емотивно-оцінного діалогічного дискурсу мовленнєві дії мовця й адресата врегульовані конкретними оцінними комунікативними тактиками, які по чергово змінюють одна одну в режимі «ініціативна – реактивна». Ініціативні оцінні комунікативні тактики використовуються мовцем для вираження власної позитивної або негативної оцінки – як прямої, так і непрямої, а реактивні оцінні комунікативні тактики використовуються адресатом для реагування на таку оцінку.

Оцінні комунікативні тактики мовця є конкретними мовленнєвими діями (кроками) мовця, що реалізують його оцінну комунікативну стратегію [7, с. 109–110]. **Комунікативна стратегія мовця** – це усвідомлюваний ним комплекс власних мовленнєвих дій, ґрунтованих на конкретних когнітивних процесах узагальнення власного комунікативного досвіду, і спрямованих на реалізацію конкретного комунікативного плану для досягнення відповідної комунікативної мети. Специфіка **оцінної комунікативної стратегії мовця** полягає в тому, що вона спрямована на запобігання комунікативному конфлікту. Тому оцінну комунікативну стратегію прийнято поєднувати зі стратегією ввічливості Дж. Ліча і Дж. Лакоффа [14; 15] і з принципом комунікативної співпраці (кооперативності) Г. П. Грайса [5]. Кінцевою метою оцінної комунікативної стратегії мовця є корегування картини світу адресата: надаючи власну інтерпретацію проблем, подій, образів тощо, мовець бажає повернути адресата на свій бік і тим самим досягти своєї комунікативної мети. Тож володіння мовцем оцінними комунікативними стратегіями, а також тактиками їхнього втілення свідчить про його лінгвістичну (мовну) і прагматичну (комунікативну) компетенцію та про здатність змінювати власну мовленнєву поведінку, врегульовуючи її відповідно до мовленнєвої поведінки адресата.

Спираючись на типологію оцінних комунікативних тактик діалогічного дискурсу, запропоновану Н. В. Гончаровою [4], а також на класифікацію типів мовленнєвого впливу, розроблену Л. Л. Федоровою [12, с. 48–50], вирізняємо два **типи ініціативних оцінних комунікативних тактик мовця**: 1) тактики вираження прямої оцінки (позитивної або негативної); 2) тактики вираження непрямої оцінки (позитивної або негативної). Відповідно вирізняємо і два **типи реактивних оцінних комунікативних тактик адресата**: 1) тактики реагування на пряму оцінку мовця (позитивну або негативну); 2) тактики реагування на непряму оцінку мовця (позитивну або негативну). Зазначимо, що за даними кількісного

аналізу нашого мовного матеріалу, мовець частіше застосовує оцінні комунікативні тактики вираження непрямої оцінки – як позитивної, так і негативної, що свідчить про більший комунікативний заряд непрямої оцінки порівняно з прямою – як позитивною, так і негативною.

Оцінні комунікативні тактики мовця представлені двома великими групами: 1) тактики вираження позитивної оцінки; 2) тактики вираження негативної оцінки. Кожна із цих груп має поділ на дві підгрупи залежно від характеру оцінки – прямої або непрямої. Тож розрізняємо такі чотири підгрупи оцінних комунікативних тактик мовця:

- тактики вираження прямої позитивної оцінки;
- тактики вираження непрямої позитивної оцінки;
- тактики вираження прямої негативної оцінки;
- тактики вираження непрямої негативної оцінки.

Кожна із цих чотирьох підгруп має свої різновиди. Так, оцінні комунікативні тактики вираження прямої позитивної оцінки охоплюють такі три різновиди: похвала, комплімент, захоплення. Оцінні тактики вираження непрямої позитивної оцінки представлені такими шістьма різновидами: порівняння, протиставлення, дедуктивний комплімент, прихованість, узагальненість, розрада / втішання. Оцінні тактики вираження прямої негативної оцінки представлені трьома різновидами: критика, осуд / звинувачення, образа. А оцінні тактики вираження непрямої негативної оцінки представлені шістьма різновидами: ухиляння від надання негативної інформації, «завуальоване мовлення», безадресатність, пом'якшення категоричності, зміна теми розмови, мовчання. Проілюструємо застосування мовцем ініціативних оцінних комунікативних тактик конкретними прикладами.

Комунікативні тактики вираження мовцем непрямої позитивної оцінки (7,9% від загальної кількості 469 зафіксованих прикладів).

- Тактика дедуктивного компліменту: адресат змушений самостійно розпізнати комплімент і вирізнити його із загального змісту висловлення мовця:

'Good heavens. He's a man. He looks like you.'

'Handsome.'

'No, you're handsomer. But he must be taller. You both look awfully noble actually. I love those big blond commanding faces' (1, p. 91).

- Тактика порівняння: мовець надає своїй непрямо вираженій позитивній оцінці більшої образності:

'Do you know that you are very much cleverer than your sister? There are many strange things I could talk to you about <...>.'

'Oh Julius – ' (1, p. 346).

- Тактика протиставлення: мовець вдається до паралелізму, завдяки якому негативне тло, на якому подана позитивно оцінена характеристика, властивість, дія або вчинок адресата, підсилює цю позитивну оцінку:

'You see, they are so proud, ' said Julius. 'Let's be tender to their pride.'

'It goes against my instincts in a way – '

'I know. But you are sacrificing yourself to them. You suffer. And you spare them suffering' (1, p. 342).

Комунікативні тактики вираження мовцем непрямої негативної оцінки (40,3% від загальної кількості 469 зафіксованих прикладів).

- Тактика ухиляння мовця від надання адресатові негативної інформації: мовець застосовує цю тактику для уникнення комунікативного конфлікту з адресатом, а також для запобігання виникнення небажаного емоційного ефекту (наприклад, образи, роздратування, неприємного здивування адресата тощо):

'Penny for them.'

'Julius King.'

'Oh.'

'What do you mean, "oh"?''

'Just "oh" ' (1, p. 28).

• Тактика «завуальованого мовлення»: мовець не надає адресатові точної інформації задля пом'якшення як самої вираженої оцінки, так і впливу цієї оцінки на адресата:

'About the same time, or a little later, I began to get really bored with Morgan. Well, bored is the wrong word perhaps. I began to feel a sort of disgust (1, p.403).

• Тактика зміни теми розмови: мовець застосовує цю тактику тоді, коли він не може відкрито критикувати адресата з огляду на його вікову, соціальну вищість:

'Oh dear, we are late, Axel.'

'They'll be perfectly happy drinking. By the way, for heaven's sake don't let's stay too long.

I simply couldn't get you away last time. Remember the signal. When I start fingering my lapel you make our excuses.'

'Well, don't do it too soon!'

'You know I hate starting to drink so early in the evening.' It was never too early for Simon to start to drink <...> (1, p.35).

• Тактика пом'якшення категоричності: мовець застосовує цю тактику задля дотримання принципу ввічливості, а також для того, щоб мінімізувати категоричність свого оцінного висловлення-судження:

'You're a kind thoughtful boy, and it was smart of you to remember to buy those flowers for Hilda, though I think you've bought an absurdly large bunch.'

'It was meant to be an absurdly large bunch' (1, p. 35).

• Тактика безадресатності: мовець застосовує цю тактику задля дотримання принципу ввічливості, а також для запобігання можливого комунікативного конфлікту з адресатом:

'I doubt if any human being can live by that. That we can't is a fundamental feature of this jumble.'

'Did you say "jungle" or "jumble"?' (1, p. 24).

Сприймаючи оцінне висловлення-судження (текст) мовця, адресат зазвичай лінгвально реагує на нього. Застосовувані при цьому оцінні комунікативні тактики адресата є реактивними – вони забезпечують йому мовне вираження своєї реакції на оцінку мовця.

Реактивні оцінні комунікативні тактики адресата представлені двома великими групами: 1) тактики реагування на непряму позитивну оцінку мовця; 2) тактики реагування на непряму негативну оцінку мовця. Перша група оцінних комунікативних тактик охоплює дві підгрупи: тактики прийняття непрямої позитивної оцінки мовця і тактики відхилення непрямої позитивної оцінки мовця. Кожна з цих двох підгруп має свої різновиди. Зокрема, тактики прийняття адресатом непрямої позитивної оцінки мовця представлені такими двома різновидами: невербальна дія адресата; вербальна дія адресата, яка може бути нерозгорнутою подякою, розгорнутою подякою, супроводом позитивної оцінки мовця позитивною самооцінкою адресата. Тактики відхилення адресатом непрямої позитивної оцінки мовця теж представлені двома різновидами: ігнорування адресатом позитивної оцінки мовця; спростування адресатом позитивної оцінки мовця. Друга група оцінних комунікативних тактик адресата – його реагування на непряму негативну оцінку мовця – представлена найбільшою кількістю підгруп – чотирма. Це активно-захисні тактики адресата, пасивно-захисні тактики адресата, атакувальні тактики адресата і нейтральні тактики адресата. Кожна з цих підгруп має свої різновиди. Зокрема, активно-захисні тактики адресата представлені такими трьома різновидами: заперечення, заперечення-пояснення, заміщення. Пасивно-захисні тактики адресата мають лише два різновиди: виправдовування та ігнорування, представлене зміною теми розмови та мовчанням. Атакувальні тактики адресата теж мають два різновиди: зустрічне обвинувачення та невербальна агресія.

І нарешті нейтральні тактики адресата мають такі два різновиди: погодження з непрямою негативною оцінкою мовця і погодження-пояснення адресата.

Проілюструємо застосування адресатом реактивних оцінних комунікативних тактик конкретними прикладами.

Комунікативні тактики реагування адресата на непряму позитивну оцінку мовця (14,1% від загальної кількості 469 зафіксованих прикладів).

1. Тактики відхилення адресатом позитивної оцінки мовця (8,1% від загальної кількості зафіксованих прикладів).

- Тактика ігнорування: адресат не реагує на позитивну оцінку мовця і переводить розмову в інше русло:

'No, no, that one will be fine. I shall be absolutely riveted! Julius, you really are the most fantastical person I have ever met!'

'Well, I think it's time for a martini. Let's go and clinch our wager' (1, p. 234).

- Тактика спростування: адресат спростовує позитивну оцінку мовця, надаючи своє власне пояснення:

'You're looking beautiful, Morgan.'

'I feel a wreck...' (1, 52).

'<...>I think you're a miracle worker.'

'No, no. Just a little sense and a little affection.' (1, p. 196).

2. Тактики прийняття адресатом непрямої позитивної оцінки мовця (6,0% від загальної кількості зафіксованих прикладів).

- Тактика розгорнутої подяки: адресат використовує (не)клішовані вирази вдячності:

'You are well defended against pessimism, Rupert. All this cozy Platonic uplift. You ought to have been a parson.'

'I appreciate your saying so and I hope it doesn't sound too high-minded. It's supposed to be philosophy, of a sort' (1, p. 222).

- Тактика супроводу позитивної оцінки мовця позитивною самооцінкою адресата: приймаючи позитивну оцінку мовця, адресат дякує йому та виражає власну позитивну самооцінку:

'Hello, Simon, you were quick. What a super shirt. I like the way the light pink strips contrast with the dark blue and the green.'

'Thank you, Morgan, it's Indian. I think it does rather suit me...' (1, p. 132).

- Тактика невербальної дії адресата: адресат здійснює певну невербальну дію як реакцію на позитивну оцінку мовця:

'I must say, Axel,' said Julius, 'when I heard that you had taken up with this brown-eyed beauty I did feel the tiniest bit jealous!' He beamed at Simon through his spectacles. <...>

Axel laughed (1, p. 78).

Комунікативні тактики реагування адресата на непряму негативну оцінку мовця (37,7% від загальної кількості 469 зафіксованих прикладів).

1. Ативно-захисні тактики реагування адресата на непряму негативну оцінку мовця (12,4% від загальної кількості зафіксованих прикладів).

- Тактика заперечення адресатом непрямої негативної оцінки мовця: адресат заперечує сам факт певної дії, вчинку або наявності певних рис чи властивостей, негативно оцінених мовцем:

Julius turned back to her. 'If you knew, my dear Mrs. Browne, how extremely repellent I find the simpering coy manner which you have thought fit to put on you would doubtless select some other act.'

Morgan put her glass down on the table. 'I am incapable of simpering!' (1, p. 141).

- Тактика заперечення-пояснення адресата: адресат надає обґрунтування свого заперечення негативної оцінки мовця:

'Peter, do try to think. You've got to earn money. Or do you expect us to support you all your life?'

'Of course not. Money isn't important though. I can easily earn a little if I want to' (1, p. 71).

- Тактика заміщення: адресат спрямовує негативні емоції мовця в певне русло з метою нейтралізації негативно-оцінного значення його висловлення:

'Well, I do think a reasonable amount of efficiency is an aspect of morals. There's a sort of ordered completeness of life and an intelligent use of one's talents which is the mark of a man. And Tallis is a peculiarly dangerous example to Peter just at this moment. Tallis never seems to know what he can manage and what he can't. Having his old papa to live with him is crazy. Then wanting to take on Peter as well. And do you know that Tallis calls Leonard "Daddy"? A grown man who calls his father "Daddy" is really out.'

'Out, Hilda? Out of what?' (1, p. 22).

2. Пасивно-захисні тактики реагування адресата на непряму негативну оцінку мовця (13,4% від загальної кількості зафіксованих прикладів).

- Тактика виправдовування: повністю або частково погоджуючись із непрямою негативною оцінкою мовця, адресат намагається виправдатися і пояснити причину дій, які викликали в мовця несхвалення:

'You can find someone else to talk to. I am sure you would have no difficulty in Piccadilly Circus station. Your old friends are doubtless still hanging round the public lavatory.'

'No, no, no! Axel, I've been an awful fool –'

'On the contrary, the folly is entirely mine. I imagined you would be capable of changing your habits for my sake. It was a pathetic error and most unfair to you. I owe you an apology.'

'But I have changed my habits! Oh Axel, you aren't really going to leave me, are you?' (1, p. 370).

- Тактика ігнорування: адресат удає нерозуміння непрямої негативної оцінки мовця або виражає несприйняття вираженого мовцем невдоволення, докору або поради:

'You're quite an addict. Did you see Hilda?'

'Yes. Axel, Morgan is coming back' (1, 31).

'You and your lectures. You're like an old maid with her crochet work. Except that crochet amounts to something.'

'Can I do anything for you?' (1, p. 439).

3. Атакувальні тактики реагування адресата на непряму негативну оцінку мовця (5,5% від загальної кількості зафіксованих прикладів).

Такі тактики застосовуються адресатом для зустрічного звинувачення мовця:

'Well, why don't you treat yourself to a shave if it comes to that? You look like something growing on the side of a tree trunk.'

'You could do with a shave yourself' (1, p. 277).

4. Нейтральні тактики реагування адресата на непряму негативну оцінку мовця (6,4% від загальної кількості зафіксованих прикладів).

Такі тактики адресата є погоджувальними і такими, що супроводжуються поясненням певного факту: адресат не намагається виправдатися або захистити себе (на відміну від пасивно-захисних тактик), він лише надає мовцю додаткову інформацію, співвіднесену з конкретною ситуацією:

'After a while he said, 'I didn't quite take you in when I first saw you. However I feel bound to say— you're a disappointment to me.'

'I know,' said Tallis, 'I just can't – All I can think about at the moment is my father' (1, p. 338).

Кількісні дані аналізу нашого мовного матеріалу свідчать про таке співвідношення оцінних комунікативних тактик мовця й адресата в межах емотивно-оцінного діалогічного дискурсу: дев'яти тактикам вираження мовцем непрямої позитивної оцінки відповідають вісім тактик реагування адресата на таку оцінку; десяти тактикам вираження мовцем

непрямої негативної оцінки відповідають десять тактик реагування адресата на таку оцінку. При цьому найчастотнішими виявилися оцінні комунікативні тактики мовця на вираження непрямої негативної оцінки (189 уживань, або 40,3% від загальної кількості 469): це, переважно, непрямий осуд і непряме звинувачення – тактики, які втілюють «завуальоване мовлення». Комунікативні тактики мовця на вираження непрямої позитивної оцінки були зафіксовані лише в 37 випадках уживання, що становить 7,9% від загальної кількості: це, переважно, прихована похвала, непряме схвалення і дедуктивний комплімент адресатові. Тактики реагування адресата на непряму оцінку мовця розподілилися таким чином: 66 уживань (14,1%) – це тактики реагування адресата на непряму позитивну оцінку мовця: прийняття або відхилення такої оцінки; 177 уживань (37,7%) – це реагування адресата на непряму негативну оцінку мовця: активно-захисні, пасивно-захисні, атакуючі та нейтральні тактики адресата. Тож кількісні дані аналізу оцінних комунікативних тактик мовця й адресата, реалізовані ними в межах емотивно-оцінного діалогічного дискурсу, свідчать про значну кількісну перевагу оцінних тактик на вираження непрямої негативної оцінки та мовної реакції на неї.

Висновки. Отже, когнітивно-комунікативний підхід до аналізу комунікації як міжособистісної мовленнєвої взаємодії співрозмовників, а також інтегративне розуміння дискурсу як єдності процесу (розумово-комунікативної діяльності співрозмовників) і результату (тексту, породженого співрозмовниками впродовж цього процесу) забезпечує розуміння діалогічного дискурсу як найповнішого й природнього середовища мовленнєвого спілкування. Кожен із учасників такого спілкування – як мовець, так і адресат – вибудовує діалогічний дискурс відповідно до обраної комунікативної стратегії й тактики, які можуть бути, зокрема, й оцінними. Оцінні комунікативні тактики забезпечують: мовцю – ініціативне вираження своєї (не)прямої позитивної або негативної оцінки; адресатові – реактивне реагування на таку оцінку мовця. За даними кількісного аналізу конкретного мовного матеріалу, мовець частіше застосовує оцінні комунікативні тактики на вираження непрямої оцінки – як позитивної, так і негативної, причому вираження непрямої негативної оцінки переважає вираження непрямої позитивної оцінки (40,3% проти 7,9%). Таке співвідношення оцінних комунікативних тактик мовця віддзеркалено в реактивних оцінних комунікативних тактиках адресата (домінування тактик реагування на непряму негативну оцінку мовця складає 37,7% проти 14,1% застосувань тактик реагування на непряму позитивну оцінку мовця). При цьому співвідношення оцінних комунікативних тактик мовця й адресата таке: дев'яти ініціативним комунікативним тактикам вираження мовцем непрямої позитивної оцінки відповідають вісім реактивних комунікативних тактик адресата, а десяти ініціативним комунікативним тактикам вираження мовцем непрямої негативної оцінки відповідає така сама кількість реактивних комунікативних тактик адресата. Цікавим і **перспективним** для подальших досліджень вважаємо з'ясування гендерних особливостей дискурсивного вираження позитивної і негативної (не)прямої оцінки, а також аналіз ролі невербальних і паравербальних засобів вираження (не)прямої оцінки.

Список використаної літератури

1. Аристов С. А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов, И. П. Сусов // Лингвистический вестник. – 1999. – Вып. 1. – С. 27–36.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
3. Богданов В. В. Речевое общение: Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинград, ун-та, 1990. – 87 с.
4. Гончарова Н. В. Аксиологічна структура англomовного діалогічного дискурсу (на матеріалі англійської художньої прози) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Гончарова Наталія Віталіївна. – К., 2002. – 182 с.
5. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс ; [пер. с англ. В. В. Туrowsкого] // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.
6. Дикарёва С. С. Языковое общение – Диалог – Дейксис. Учебное пособие / С. С. Дикарёва, К. В. Ронгинская // Симферопольский гос. ун-т имени М.В. Фрунзе. – Симферополь, 1991. – 47 с.

7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 284 с.
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 214 с.
9. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин ; [пер. с англ. К. Снисарчук] // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 22–130.
10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
11. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль ; [пер. с англ. В. З. Демьянкова ; под ред. Б. Ю. Городецкого] // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 170–194.
12. Фёдорова Л. Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения / Л. Л. Фёдорова // Вопросы языкознания. – 1991. – № 6. – С. 46–50.
13. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 21–28.
14. Lakoff R. The Logic of Politeness; or Minding Your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the Ninth Regional Meeting, Chicago Linguistics Society. – Chicago : University of Chicago Press, 1973. – P. 292–305.
15. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – L., N.Y. : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Murdoch I. A Fairly Honourable Defeat / I. Murdoch. – New York : Penguin Books. – 1998. – 547 p.

Одержано редакцією 23.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Велівченко В. Ф. Когнитивно-коммуникативный аспект выражения непрямо́й оценки в англоязычном диалогическом дискурсе

Эта статья анализирует выражение непрямо́й позитивной и негативной оценки в англоязычном диалогическом дискурсе. Исследование базируется на когнитивно-коммуникативном подходе к анализу речевой деятельности и на интегративном понимании дискурса как единства процесса (целенаправленной мыслительно-коммуникативной деятельности собеседников) и результата (текста, порождаемого собеседниками в течение этой деятельности). Диалогический дискурс признаём разновидностью дискурса, который наиболее полно и естественно отображает целенаправленное речевое взаимодействие двух собеседников – говорящего и адресата, каждый из которых выстраивает этот дискурс в соответствии с выбранной коммуникативной стратегией и тактикой. Выражение (не)прямо́й оценки в эмотивно-оценочном дискурсе обеспечивается оценочными коммуникативными тактиками: инициативными со стороны говорящего и реактивными со стороны адресата. Установленный корпус оценочных коммуникативных тактик, используемых каждым из собеседников в проанализированных диалогических дискурсах, свидетельствует о значительном преобладании как выражения, так и реагирования на непрямо́ую позитивную и негативную оценку, с доминированием последней. В общей сложности, девяти инициативным коммуникативным тактикам выражения говорящим непрямо́й позитивной оценки соответствуют восемь реактивных коммуникативных тактик реагирования адресата на такую оценку, а десяти инициативным коммуникативным тактикам выражения говорящим непрямо́й негативной оценки соответствует такое же количество реактивных тактик реагирования адресата на такую оценку.

Ключевые слова: коммуникация, эмотивно-оценочный дискурс, оценочные коммуникативные тактики, инициативные коммуникативные тактики говорящего, реактивные коммуникативные тактики адресата, прямо́я и непрямо́я оценка.

Summary. Velivchenko V. F. Cognitive-Communicative Aspect of Expressing Indirect Evaluation in the English Dialogical Discourse

This article focuses on expressing indirect positive and negative evaluation in the English dialogical discourse. The study is based on cognitive-communicative approach to the analysis of speech communication and also on the interpretation of the discourse as an integration of process (communicants' intended mental-communicative activity) and result (a text produced by communicants during their communicative activity). The dialogical discourse is recognized as the perfect and the most natural environment for speech interaction of two communicants – the speaker and the addressee, each moulding the discourse in accord with the chosen communicative strategy and communicative tactics. In order to express (in)direct evaluation

within the emotive-evaluative discourse, communicants use evaluative communicative tactics: initiative – used by the speaker and reactive – used by the addressee. The identified corpus of evaluative communicative tactics used by each of the communicants within concrete dialogical discourses shows a considerable predominance of tactics to express and to react to indirect evaluation, both positive and negative, with the latter prevailing. In general, nine initiative communicative tactics used by the speaker to express indirect positive evaluation correspond to eight reactive communicative tactics used by the addressee to react to such evaluation, and ten initiative communicative tactics used by the speaker to express indirect negative evaluation correspond to the same quantity of reactive communicative tactics used by the addressee to react to such evaluation.

Key words: communication, emotive-evaluative discourse, evaluative communicative tactics, initiative communicative tactics of the speaker, reactive communicative tactics of the addressee, direct and indirect evaluation.

УДК 811.111:81'42

В. О. Велівченко

КОМУНІКАТИВНЕ ВИЯВЛЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТА ЕКСПРЕСИВА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу комунікативної реалізації експресивності та експресива в сучасній англійській мові. Пояснена різниця між прагмалінгвістичним явищем експресива та лінгвістичним явищем експресивності. Експресив – це втілений у висловлюванні мовленнєвий акт, комунікативною метою якого є вираження емоцій та здійснення емоційного комунікативного впливу на адресата. Основними властивостями експресива, як і будь-якого іншого типу мовленнєвого акту, є інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність, що фокусує на людському факторі – мовці, який усвідомлено використовує експресив для реалізації своєї комунікативної інтенції. Експресивність – це одна із властивостей мовної одиниці, завдяки якій вона здатна вирізнятися на тлі інших, нейтральних одиниць. Така властивість може бути як інгерентною, так й адгерентною. У першому випадку експресивність константно закріплена в конотативному компоненті мовної одиниці. У другому випадку мовна одиниця набуває експресивності за конкретних комунікативно-ситуативних умов, які активують її експресивний потенціал. У комунікативному процесі практично будь-яке висловлювання мовця здатне набувати адгерентної експресивності, що текстово маркується описовою номінацією вираженої емоції та / або вербальним чи графічним позначенням паравербальних і невербальних способів її вираження.

Ключові слова: експресив, мовленнєвий акт, висловлювання мовця, експресивність, інгерентна експресивність, адгерентна експресивність, комунікативно-ситуативний контекст.

Постановка проблеми. Аналіз мови як складної динамічної системи, яка отримує свою актуалізацію в комунікативному процесі, уможливорює вивчати й досліджувати взаємопоеднаність мовних і позамовних чинників та фокусуватися на питаннях, пов'язаних не лише з комунікативним функціонуванням мови як системи знаків, а на визначальній ролі суб'єктів мови (співрозмовників) у комунікативному процесі. Такий підхід до об'єктів мовознавчого аналізу ґрунтується на антропоцентризмі – засадничому загальнонауковому принципі, який плідно застосовують у сучасній лінгвістиці, надаючи наукову перспективу прагмалінгвістичним дослідженням, спрямованим на аналіз комунікації не стільки як процесу обміну інформацією, скільки як процесу спеціально організованого впливу мовця на адресата. Значну роль у цьому впливові відіграють емоції, які зазвичай супроводжують мовленнєве спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль і значущість емоцій у когнітивно-пізнавально-оцінному процесі вже давно стали об'єктом наукового аналізу, привернувши увагу різних галузей антропоцентрично спрямованих наукових досліджень. Супроводжуючи людину впродовж усього її життя, емоції мають для неї універсальну значущість, що виявляється, зокрема, у комунікативному процесі – як супровід трансляції раціональної інформації інформацією емоційною. Тому мовне вираження емоцій не перестає привертати

увагу лінгвістів (О. М. Вольф, М. В. Гамзюк, С. В. Гладь, І. М. Літвінчук, В. І. Шаховський та ін.). Значна кількість робіт присвячена мовленнєвим актам з іллокутивною силою експресива (М. Бамберг, Л. Р. Безугла, Т. А. Биценко, В. А. Чабаненко та ін.), а також особливостям невербальної емоційної поведінки комунікантів (Т. О. Анохіна, В. В. Богданов, В. В. Дементьев, О. Г. Лукіна та ін.). Проте феномен комунікативного вираження емоцій потребує подальших комплексних досліджень.

Метою статті є аналіз комунікативної реалізації експресивності та експресива в сучасній англійській мові. Тож об'єктами дослідження є експресивність та експресив, а предмет дослідження становить їхнє комунікативне виявлення. Пропонований аналіз відповідає новітній когнітивно-дискурсивній парадигмі сучасної лінгвістики, що акцентує ментальні параметри комунікації та висвітлює питання комунікативного застосовування різних мовних і мовленнєвих засобів. Наведені у статті висловлювання є фрагментами англійських дискурсів, які відображають реальне спілкування мовця з адресатом, слугуючи аналогами їхньої живої комунікації.

Виклад основного матеріалу. В усній комунікації співрозмовники обмінюються висловлюваннями – мовленнєвими репрезентантами речення. Вимовлення будь-якого висловлювання є комплексним процесом, три обов'язкові складники якого здійснюються одночасно:

1) мовець продукує граматично коректне речення, «вкладаючи» в нього змістову інформацію, співвіднесену з реальною дійсністю – це акти предикації та референції, які завжди опосередковані мовними знаками, тому й отримали назву «локуція» (англ. *locution* – мовний зворот);

2) мовець надає висловлюванню конкретної комунікативної спрямованості, що зазвичай не опосередкована мовними знаками, тому й називається «іллокуція» (англ. *il* – заперечний префікс, *locution* – мовний зворот);

3) будучи вимовленим, висловлювання мовця здійснює вплив на свідомість або поведінку адресата, що отримало назву «перлокуція» (англ. *per* – префікс зі значенням «за допомогою», *locution* – мовний зворот).

Тож кожне висловлювання мовця має свою семантику (локуцію) і свою прагматику (іллокуцію і перлокуцію), які не завжди і не обов'язково збігаються. [2, с. 64]. Потужним смисло-розрізняльним чинником слугують саме прагматичні компоненти висловлювання мовця, першочергово іллокуція, адже в багатьох випадках дійсний зміст трансльованої мовцем інформації залежить не стільки від буквального значення вжитих ним слів, скільки від реалізованого комунікативного наміру, тобто від того, що мовець хоче сказати, вживаючи ті чи інші слова. Тому висловлювання мовця як його мовленнєва дія не може ототожнюватися із власне текстом цього висловлювання (лінійною послідовністю слів): текст є лише мовною оболонкою цього висловлювання у конкретній комунікативній ситуації. Це означає, що в комунікативному процесі мовний складник не вичерпує змісту висловлювання мовця, адже воно, будучи, фактично, його конкретною мовленнєвою дією, включає й інші – комунікативно-прагматичні компоненти, які й виформовують дійсний зміст цього висловлювання. Тому висловлювання як сукупність слів не може слугувати елементарною одиницею мовленнєвої комунікації. Нею здатне бути «здійснення певного виду актів, таких як констатація, питання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, привітання тощо» [1, с. 67]. Тобто, елементарною одиницею мовленнєвої комунікації має бути найпростіший мовленнєвий крок мовця, що відображає рух його комунікативних намірів. Такою одиницею визнаний мовленнєвий акт (далі – МА), поняття якого є одним із найбільш плідних у сучасній когнітивно і комунікативно зорієнтованій лінгвістиці. Головними рисами МА є інтенціональність (умисність), цілеспрямованість (реалізація конкретного комунікативного наміру мовця) і конвенціональність (підпорядкованість соціомовленнєвим нормам поведінки). Саме МА перетворює суто мовне висловлювання мовця в носія певного комунікативного смислу. З огляду на те, що МА завжди реалізує конкретну комунікативну мету мовця, він слугує матеріальним носієм відповідної

іллокутивної сили (*illocutionary force*). Наявна у висловлюванні, ця сила й ідентифікує МА як віднесений до того чи іншого типу.

Реальна комунікація не є простим обміном МА. Це значно складніший процес, у межах якого окремі МА не просто пов'язані між собою, а «перетікають» один в одний та комбінуються, адже, організовуючи свою інтерактивну мовленнєву діяльність, співрозмовники опираються не лише на конкретну комунікативну ситуацію, але й на спільні позамовні (фонові) знання, а також на знання нормативних принципів спілкування, відомих як максими Грайса, максими ввічливості Ліча тощо. Саме на тлі таких знань і здійснюється вибір мовцем способу представлення трансльованої інформації – прямий (експліцитний), опосередкований (імпліцитний) чи змішаний.

З огляду на те, що реальний комунікативний процес завжди насичений емоціями, МА-експресив, що втілює різні емоційні вияви мовця, виокремлюють у більшості класифікацій МА. Зазвичай МА-експресив функціонує в супроводі інших МА, які уточнюють, пояснюють, поглиблюють або ускладнюють його. Тому МА-експресив визнаний нами центральною, ідентифікаційною частиною висловлювання-експресива мовця. У комунікативному процесі таке висловлювання здатне виражати як позитивні, так і негативні емоції мовця, незважаючи на те, що в його складі може не бути жодної емотивної або експресивної мовної одиниці.

Зазначимо, що спільнокореневість термінів «експресив» і «експресивність» іноді сприймається як ознака їхньої синонімічності, що призводить до термінологічної плутанини. Насправді ці терміни не є ні тотожними, ні синонімічними. Задля їхнього чіткого розмежування, коротко розглянемо відповідні цим термінам поняття.

Сприймаючи позамовний світ, мовець моделює як власну мовленнєву картину світу, так і власний мовленнєвий стиль, що виявляється в дібраних ним мовних одиницях на позначення сприйнятих об'єктів світу. Дібрані мовцем мовні одиниці оформлюються ним у висловлювання (актуалізоване речення), яке має певний зміст і реалізує конкретний комунікативний намір. Як уже зазначалося вище, дійсний смисл висловлювання мовця не завжди й не обов'язково збігається з буквальним значенням ужитих у ньому слів, тому що домінантними стають комунікативно-прагматичні чинники, зокрема іллокутивна сила висловлювання, яка відповідає комунікативному наміру мовця. Мовленнєва реалізація окремого комунікативного наміру мовця здійснюється МА, яке є, фактично, «реченням у дії, реченням в його цілеспрямованому використанні суб'єктом <...> мовленнєво-розумової діяльності» [4, с. 39]. Якщо комунікативним наміром мовця є вираження власних емоцій та здійснення емоційного комунікативного впливу на адресата, то такий МА є експресивом (від лат. *expressio* – вираження). Отже, **експресивом** є актуалізована сукупність мовних одиниць (висловлювання), дібраних і вжитих мовцем у конкретній комунікативній ситуації для вираження власних емоцій та для здійснення емоційного комунікативного впливу на адресата. Тож експресив є прагмалінгвістичним поняттям і терміном, який позначає окремий тип МА, втілюваний висловлюванням мовця.

Висловлювання-експресиви мають свої класифікації, найзагальніша з яких розподіляє їх на позитивні та негативні відповідно до тих емоцій, які вони виражають: позитивними емоціями є радість, задоволення, зацікавленість тощо, а негативними емоціями, які є кількісно предомінантними, є сум, незадоволення, огида, зневага, страх тощо.

Як приклад наводимо висловлювання мовця, за допомогою якого він виражає власні позитивні емоції, зокрема радість і задоволення:

“Some things in life are worth waiting for and I am very happy” (3, p. 23).

Нижче наведені ілюстративні приклади висловлювань, за допомогою яких мовець виражає власні негативні емоції.

“Oh, he is such a dirty man! I don't want to speak to him” (3, p. 65) – вираження негативної емоції відрази.

“You're very lazy and stubborn; no one will ever have a deal with you” (3, p. 71) – вираження негативної емоції зневаги.

"I'm very scared, I don't even know him. What will be next?" (3, p. 84) – вираження негативної емоції страху.

How dare you to speak to me in such a manner?! I'm not your dog that can bring this or that" (3, p. 59) – вираження негативної емоції гніву.

Хоча природа позитивних і негативних емоцій різна, різкого поділу між ними немає, адже вони можуть плавно «перетікати» одна в одну (наприклад, *любов – ненависть* або *ненависть – любов*). Крім того, емоції завжди суб'єктивні. Суб'єктивність емоцій виражається в тому, що одна й та сама подія може викликати в різних мовців дуже різні, навіть протилежні емоції. І навпаки, дуже схожі переживання в різних мовців майже завжди різняться. Наприклад:

"He is so unbelievably lazy?! And he can live with it?"

"Yes, he is lazy boy. He knows it, and he gets used to it" (3, p. 34).

Наведений уривок дискурсу ілюструє комунікативну ситуацію, в якій і мовець, і адресат говорять про третю особу, виражаючи одну й ту саму негативну емоцію – зневагу. Проте мовець (перша репліка в прикладі) виражає цю емоцію як неприємне здивування, а адресат (друга репліка в прикладі) – як незацікавленість, індиферентність.

На відміну від поняття і терміна «експресив», поняття і термін «**експресивність**» є не прагмалінгвістичними, а суто лінгвістичними. Експресивність як явище пов'язана і зі сферою емоційно-психічної діяльності людини, і з властивістю самої мови або окремих її одиниць, здатних впливати на адресата, активізуючи його мислення і викликаючи його «почуттєву напругу» [6, с. 7]. Це, фактично, сукупний продукт, який виникає зі суб'єктивно орієнтованого й емоційно забарвленого ставлення мовця до позначеного. Як лінгвістичне явище, експресивність має статус лінгвістичної категорії, яку вважають або суто семантичною (феноменом мови), або функціонально-семантичною (феноменом мовлення, що передбачає обов'язкове врахування комунікативно-прагматичних чинників). Тож як лінгвістичне явище, експресивність є дихотомічною – як явище мовне, вона пов'язана з константно закріпленою за мовною одиницею конотативною ознакою, а як явище мовленнєве, вона пов'язана з актуалізацією та постійним функціональним оновленням значення мовної одиниці. У першому випадку експресивність – інгерентна (контекстуально незалежна), а в другому випадку – адгерентна (контекстуально залежна).

Експресивність як суто мовна, **семантична категорія** є «сукупністю семантико-стилістичних ознак», які, будучи властивими одиницям усіх мовних рівнів [3, с. 591], реалізуються завдяки експресивній функції мови, яка полягає в здатності виражати різноманітні відношення між позначеним і його емоційним сприйняттям, а також викликати емоційну реакцію в адресата. Найвиразнішими реалізаторами експресивної функції мови є лексичні одиниці, які поєднують номінативність та експресивність у різних комбінаціях: у таких словах номінативність або відходить на другий план (наприклад, *terrific, frog-eater*), або повністю нейтралізується (наприклад, *damn* та ін. лайливі слова).

Традиційно експресивність слова визначають за допомогою бінарної опозиції «нейтральне – експресивне», тобто виявляють при виокремленні домінанти та експресивних компонентів, характерних для конкретного синонімічного ланцюжка одиниць. Семантика експресивного слова завжди має подвійний зв'язок – як із позначеним об'єктом, так і з мовцем, зокрема, з його емоційно-оцінним сприйняттям об'єкта. Тож семантика такого слова має два компоненти: денотативний і конотативний.

У випадках, коли експресивність слова зумовлена типом денотата, вона або входить до денотативної частини його семантики – як окрема сема (наприклад, *buzzes* – плітки), або йде винятково від мовця, передаючи його емоції, почуття та інші характеристики, приписувані ним позначуваному об'єкту спонтанно, адже ці характеристики призначені не конкретному, а будь-якому референту, незважаючи на те, що в реальній дійсності їх може взагалі не існувати (наприклад, *blue-blood* – аристократ). Тож інгерентна експресивність, яка зумовлена типом денотата, має два різновиди: [5, с. 87]:

1) власне денотативна експресивність, стимульована незвичністю самого денотата, який одержує відповідну експресивну назву;

2) суб'єктивна експресивність, зумовлена інтенцією мовця, який може використовувати одне й те саме експресивне слово для номінації різних денотатів.

Проте в більшості випадків експресивність пов'язують з конотативним компонентом слова. Саме цей компонент, представлений набором мікрокомпонентів, вважається як основою існування, так і засадничим критерієм вирішення експресивного слова як такого на тлі інших, нейтральних слів.

Конотативними мікрокомпонентами експресивного слова є емотивний, оцінний, інтенсивний, образний і стилістичний. Емотивний мікрокомпонент відображає емоційну реакцію мовця на сприйнятий позамовний об'єкт. Нерозривно пов'язаний з емотивним оцінний мікрокомпонент виражає певну (схвальну або несхвальну) оцінку сприйнятого об'єкта з боку мовця. Інтенсивний мікрокомпонент віддзеркалює ступінь виявлення емоційно-оцінного ставлення мовця до сприйнятого об'єкта. Образний мікрокомпонент є узагальненим почуттєво-наочним образом сприйнятого мовцем об'єкта. А стилістичний мікрокомпонент «прив'язує» мовний знак до конкретної сфери спілкування [7, с. 24–25].

Емотивний мікрокомпонент конотації експресивного слова представлений своїм меліоративним (наприклад, *approval, satisfaction, delight* тощо) і пейоративним різновидом (наприклад, *disapproval, dissatisfaction, mockery, contempt* тощо). Цей мікрокомпонент здатний ставати домінантним у семантичній структурі слова, що спричиняє нейтралізацію основної денотативної семи цього слова (наприклад, якщо слово *goat* вживається на позначення чоловіка, то денотативна сема «козел» переміщується на периферію, а емотивний мікрокомпонент отримує домінантність, реалізуючись через такі семи, як «презирство», «зневага», «відраза» тощо).

Оцінний мікрокомпонент експресивного слова здатний репрезентувати два типи оцінки: раціональну (реалізовану в семантиці таких слів, як *smart, loyal, comfortable* тощо) та емотивну (реалізовану в семантиці таких слів, як *chatter-box, lazy bones, egg-headed* тощо). Частка раціонального й емотивного в семантиці лексичних одиниць чітко простежується на фоні їхнього зіставлення. Так у таких парах, як *a traitor – Judas, an untidy person – a swine, an infantile person – a sissy*, прослідковується перехід від логічно-раціонального висновку (нейтрального ставлення мовця) до емоційно-оцінної реакції мовця, яка віддзеркалює його почуття і не індиферентне ставлення до сприйнятого й позначеного об'єкта.

Образний мікрокомпонент конотації експресивного слова є соціокультурно зумовленим, що яскраво виявлено в метафоричних висловленнях (наприклад, «їжа–людина»: *honey, sweetie*; «рослина–людина»: *flower, blossom*; «тварина/птах–людина»: *swine, fox, goat, dove (fat) cat, (big) bug, (small) fry*).

Отже, експресивність лексичних одиниць є і продуктом, і результатом експресивної функції мови, яка реалізується як відображення емотивних, оцінних та образних інтенцій мовця, виявляючись у таких бінарних опозиціях, як «номінативність – оцінність», «нейтральність – емотивність», «понятійність – образність», «нормативність – інтенсивність».

Експресивність як **функціонально-семантична категорія** – явище мовленнєво-комунікативне. Це означає визнання прямої залежності між експресивним забарвленням мовної одиниці та мовцем, який цю одиницю вживає, адже саме емоції мовця є тим мотиваційним чинником, який надає неекспресивним словам непередбачуваних контекстуально зумовлених значень, зокрема адгерентної експресивності. Тож, окрім експресивних слів, існує практично необмежена кількість слів, здатних набувати адгерентної (контекстуально залежної) експресивності в межах конкретної комунікативної ситуації. І якщо експресивне слово є завжди маркованим, що може виявлятися в «екзотичності» його зовнішньої форми та звукового оформлення (наприклад, *hockey-dockey, riff-raff*) або в наявності демінутивного чи аугментативного експресивного форманта, (наприклад, *kitchenette, frog-eater*), то адгерентна експресивність породжується винятково контекстом і виявляється лише в його межах. Яскравими прикладами слів з адгерентною експресивністю є

такі емотивно-оцінні лексико-семантичні варіанти нейтральних слів, як *a rose* – *молода красива дівчина*; *a frog* – *некмітлива людина*; *sour* – *похмурий, сумний*; *to crow* – *говорити про щось неприємне, погане*.

З огляду на те, що адгерентна експресивність пов'язана з образно-фігуральним уживанням слова, будь-яке повнозначне нейтральне слово здатне набувати експресивності в певному контексті. Так, нейтральне слово *kid* – *маленька дитина* набуває адгерентної експресивності в такому висловлюванні мовця:

"I feel like a kid on her first day of school" (3, p. 64).

Отже, явище адгерентної (контекстуальної) експресивності є фактично всеохопним і безмежним.

Індикатором адгерентної експресивності слова може бути його новизна, часто в поєднанні з чужомовним фонетичним оформленням (наприклад, *the Maidan, Bolsheviks*), незрозумілість значення слова для окремих носіїв мови (наприклад, уживання в українській мові таких слів, як *консалтинг, маклер, істеблішмент* тощо), а також актуалізація семи «застаріле» при введенні архаїзмів та історизмів до іншого хронологічного періоду – у цьому випадку адгерентна експресивність виникає в результаті використання застарілого слова на позначення сучасних денотатів (наприклад, *endeavour* замість *attempt*; *demeanor* замість *behavior* тощо). Однак «реабілітовані» застарілі слова (наприклад, *lyceum* – *ліцей, gymnasia* – *гімназія* тощо) експресивності не мають.

Контекстуальне виникнення адгерентної експресивності в неекспресивних мовних одиницях засвідчує активацію їхнього експресивного потенціалу, який використовується мовцем лише за певних комунікативно-ситуативних умов, які й наділяють ці одиниці експресивною функцією, посилюючи їхню виразність. Наприклад:

He pulled the two pieces together, and then made a second stitch, and held the two pieces up to show.

"It works!" Ayla said, with a big smile of victory (1, p. 378).

Окличне речення, вимовлене мовцем, є висловлюванням-експресивом лише в наведеному комунікативно-ситуативному контексті, в якому воно виражає інтенсивно-сильну емоцію радості мовця, а також його схвалення дій адресата.

Хоча мовець зазвичай усвідомлено добирає мовні одиниці для вираження власних емоцій і власного ставлення до позначеного, зміст таких одиниць, зокрема їхня експресивність, варіюється залежно від конкретних комунікативних умов уживання. Тому для визначення наявності у висловлюванні мовця адгерентної експресивності слід використовувати діагностувальні маркери. Такі маркери функціонують як текстові індикатори адгерентної експресивності. До них зараховуємо описові номінації вираженої мовцем емоції та вербально або графічно позначені паравербальні й невербальні способи вираження емоцій.

Описові номінації вираженої мовцем емоції слугують текстовими індикаторами адгерентної експресивності висловлювання мовця тому, що вони безпосередньо називають позитивну або негативну емоцію, яку переживає або виражає мовець, надаючи експресивності його висловлюванню, навіть у випадку, коли в складі такого висловлювання немає жодного експресивного слова. Наприклад:

'Do you realize how old I am, you young fool?' she asked joyfully. 'I'm TEN years older than you. I'm practically old enough to be your mother' (4, p. 328).

Мовець-жінка приємно здивована тим, що їй освідчується чоловік, який молодший за неї на десять років. Пряма номінація позитивної емоції радості, здійснювана прислівником *joyfully*, текстово вказує на присутність у висловлюванні мовця адгерентної експресивності на тлі позитивної емотивності, завдяки якій семантика вокатива *you young fool*, ужитого мовцем у фінальній позиції загального запитання втрачає своє негативне значення і набуває жартівливо-іронічного значення.

Іншим ефективним текстовим індикатором адгерентної експресивності висловлювання мовця слугують вербальні та графічні позначення паравербально і невербально виражених емоцій мовця, які можуть функціонувати як окремо, так і комбінуючись. Наприклад:

'Everyone knows who you are,' she said, 'even here. Los Angeles, New York ... Silicon Valley, for sure ... Tokyo ... where else? Paris? London? Rome? It's a pretty big picture' (4, p. 17).

Мовець-жінка в захваті від того, як успішно вибудував свій бізнес чоловік, якого вона кохає все своє життя і якого вона не бачила вже багато років. Радість від раптової зустрічі з ним і захоплення його успіхами так схвилювали жінку, що їй перехоплює подих, і її мовлення стає перервним (пунктуаційно позначено крапками). Саме перервність мовлення жінки і є текстовим сигналом адгерентної експресивності висловлювання.

У наведеній нижче комунікативній ситуації спостерігаємо комбіновану текстову індикацію адгерентної експресивності висловлювання мовця, здійснену за допомогою вербального позначення паравербального (інтонаційного) і невербального (проксемічного й такесичного) засобів вираження емоцій мовця.

"Oh, Talut," she said, a catch in her voice, then she reached up and put her arms around his neck and pressed her cold cheek to his (2, p. 278).

Мовець-жінка щиро кохає адресата. Її коротке вокативне висловлювання (*Oh, Talut*) є адгерентно експресивним, хоча й не має у своєму складі жодного експресивного або емотивного слова. Текстовими індикаторами експресивності висловлювання мовця слугують вербальні позначення паравербального і невербальних засобів вираження її емоцій: фонація (*a catch in her voice*), проксеміка (зменшення дистанції до адресата: мовець упритул наблизилася до нього – *she reached up*) і такесика (мовець обійняла адресата – *put her arms around his neck* і притиснула свою щоку до щоки – *pressed her cold cheek to his*).

Тож експресивність як лінгвістичне явище не зводиться лише до семантики мовних одиниць. У комунікативному процесі вона може з'являтися як дійсний зміст висловлювання мовця за певних комунікативно-ситуативних умов. Адгерентна експресивність забезпечена тим смислом, зазвичай позитивно- або негативно-емотивним, що з'являється в ужитих лексичних одиницях за певних комунікативно-ситуативних умов і маркується сигналами присутності емоцій – їх описовими номінаціями та вербалізаційним або графічним позначенням різних паравербальних і невербальних способами їх вираження.

Висновки. Отже, поняття і термін «експресив» не тотожне поняттю і терміну «експресивність». Експресивом є втілений у висловлюванні МА, комунікативна мета якого – вираження позитивних або негативних емоцій мовця та здійснення мовцем відповідного емоційного комунікативного впливу на адресата. Говорячи про експресив, мають на увазі його інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність. Це означає, що у фокусі уваги знаходиться мовець, який використовує експресив для досягнення своєї комунікативної мети. Поняття і термін «експресив» є прагмалінгвістичними. На відміну від експресива, поняття і термін «експресивність» є суто лінгвістичними. Говорячи про експресивність, мають на увазі не мовця, а вживані ним мовні одиниці, здатні до вирізнення на тлі нейтральних мовних одиниць. Такі одиниці можуть мати певну константно закріплену конотативну ознаку (емотивну, оцінну, образну, інтенсивну, стилістичну), яка й забезпечує їм експресивність – вирізнення на тлі інших, нейтральних одиниць, або такі одиниці можуть набувати експресивності за конкретних комунікативно-ситуативних умов, які активують їхній експресивний потенціал, наділяючи їх експресивною функцією. Тож експресивність може бути як інгерентною (контекстуально незалежною), так й адгерентною (контекстуально залежною). У межах конкретної комунікативної ситуації практично будь-яке висловлювання мовця може ставати адгерентно експресивним. Діагностувальними маркерами адгерентної експресивності слугують як описові номінації вираженої мовцем емоції, так і вербально або графічно позначені паравербальні й невербальні способи вираження емоцій. Усі вони функціонують як текстові індикатори адгерентної експресивності. **Перспективу** подальших досліджень обраного об'єкта аналізу вбачаємо в аналізі кореляції між експресивністю, емотивністю й оцінністю в різних типах дискурсу.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 58–72.

2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
3. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева ; 2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с. (Языкознание).
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : «Нова Книга», 2009. – 272 с.
5. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Прогрес, 1986. – 144 с.
6. Чабаненко В. А. Основы мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 167 с.
7. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания : уч. пособ. к спецкурсу / В. И. Шаховский. – Волгоград : Изд-во ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1983. – 94 с.

Список джерел фактичного матеріалу

1. Auel J. M. The Mammoth Hunters / J. M. Auel. – Chicago : Bantam Books, 1986. – 724 p.
2. Auel J. M. The Plains of Passage / J. M. Auel. – Chicago : Bantam Books, 1991. – 868 p.
3. Steel D. Secrets / D. Steel. – N. Y. : Delacorte Press. – 1985. – 360 p.
4. Steel D. Lightning / D. Steel – Corgi Books, 1996. – 448 p.

Одержано редакцією 23.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Веливченко В. О. Коммуникативное проявление экспрессивности и экспрессива в современном английском языке

Статья посвящена анализу коммуникативной реализации экспрессивности и экспрессива в современном английском языке. Объясняется разница между прагмалингвистическим явлением экспрессива и лингвистическим явлением экспрессивности. Экспрессив – это воплощённый в высказывании речевой акт, коммуникативной целью которого является выражение эмоций и оказание эмоционального коммуникативного воздействия на адресата. Основными свойствами экспрессива, как и любого другого типа речевого акта, являются интенциональность, целенаправленность и конвенциональность, что фокусирует на человеческом факторе – говорящем, который сознательно использует экспрессив для реализации собственной коммуникативной интенции. Экспрессивность – это одно из свойств языковой единицы, благодаря которому она способна выделяться на фоне других, нейтральных единиц. Такое свойство может быть как ингерентным, так и адгерентным. В первом случае экспрессивность константно закреплена в коннотативном компоненте языковой единицы. Во втором случае, языковая единица приобретает экспрессивность в конкретном коммуникативно-ситуативном контексте, который активизирует её экспрессивный потенциал. В коммуникативном процессе практически любое высказывание говорящего может получать адгерентную экспрессивность, что текстово маркируется описательной номинацией выраженной эмоции и/или вербальным либо графическим обозначением паравербальных и невербальных способов выражения эмоций.

Ключевые слова: экспрессив, речевой акт, высказывание говорящего, экспрессивность, ингерентная экспрессивность, адгерентная экспрессивность, коммуникативно-ситуативный контекст.

Summary. Velivchenko V. O. Communicative Manifestation of Expressiveness and Expressive in Modern English

This article considers communicative realization of expressiveness and expressive in modern English. It explains the difference between the pragmlinguistic phenomenon of expressive and the linguistic phenomenon of expressiveness. Expressive is a speech act embodied in the utterance, whose communicative purpose is to express emotions and to exert an emotional communicative impact on the addressee. The main characteristics of expressive, as of any other type of speech act, are communicative intention, communicative purpose, and conventionality, which focuses on human factor – the speaker who purposefully uses expressive in order to realize his/her communicative intention. Expressiveness is a property of a linguistic unit, due to which it stands out against the background of other, non-expressive units. Expressiveness can be inherent and adherent. In case it is inherent, expressiveness is constantly present in the connotative component of a linguistic unit. In case it is adherent, a linguistic unit acquires expressiveness in a definite communicative-situational context that activates its expressive potential. In communication, practically any utterance pronounced by the speaker can acquire adherent expressiveness. In such cases, expressiveness is identified by definite textual markers – a descriptive nomination of the expressed emotion or/and a verbal or graphic indication of its paraverbal and non-verbal expression.

Key words: expressive, speech act, speaker's utterance, expressiveness, inherent expressiveness, adherent expressiveness, communicative-situational context.

ВАРІЮВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ЕКСПРЕСИВА: ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТИ

Стаття присвячена комплексному аналізу формально-синтаксичного та комунікативно-синтаксичного варіювання мовленнєвого акту позитивного експресива в межах позитивно-емотивного дискурсу. Описано та проаналізовано варіювання мовленнєвого акту позитивного експресива за граматичним статусом актуалізованого речення; кількістю конститутивних речень та способом взаємодії конститутивних речень. Визначено та описано основні комунікативно-синтаксичні різновиди позитивного експресива, пов'язані з комунікативно-синтаксичним типом актуалізованого речення, яке здатне бути розповідним, питальним і спонукальним.

Ключові слова: мовленнєвий акт позитивного експресива, позитивно-емотивний дискурс, формально-синтаксичні ознаки, комунікативно-синтаксичне варіювання, позитивно-емотивне висловлення.

Постановка проблеми. Позитивні емоції, що виникають у мовця в результаті сприйняття та позитивного оцінювання певного позамовного об'єкта (самого мовця, адресата, третьої особи або конкретного предмета) комунікативно об'єктивовані в позитивному експресиві (далі ПЕ), реалізованому в межах позитивно-емотивного дискурсу (далі ПЕД). ПЕ – це комплексний мовленнєвий знак, здатний до формального й семантичного варіювання незалежно від наявності чи відсутності інших мовленнєвих актів (далі МА) в межах ПЕД. Наданий у статті розгляд ПЕ включає з'ясування особливостей варіювання його форми за формально-синтаксичними та комунікативно-синтаксичними ознаками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть увагу багатьох дослідників привертало питання пов'язані з мовленнєвим актом позитивного експресива. Зокрема, питання визначення статусу МА-експресива розглядали Д. Вундерліх, К. Бах та Г. Г. Почепцов. Дослідження етикетності проводилися А. А. Калитою, І. Е. Фроловою та О. В. Черненко. МА-позитивного експресива та його представленість різними формально-синтаксичними моделями досліджували Т. А. Фесенко та Р. В. Шиленко. Діахронічний підхід опису функціонування емотивного висловлення вибачення та іронії знайшов застосування в працях С. В. Цюри та Т. П. Андрієнко. Особливості іллокутивної сили емотивного висловлення в прямих і непрямих МА досліджували І. С. Шевченко та Л. Р. Безугла.

Актуальність статті зумовлена її відповідністю інтеграційним тенденціям сучасного мовознавства, яке поєднує когнітивний і прагматичний аспекти аналізу дискурсивної об'єктивації емоцій. Зазначимо, що лінгвістичний аналіз здебільшого зосереджений на вербалізації негативних емоцій [2], що пов'язано як із їх кількісною перевагою над позитивними, так і зі значно ширшим і різноманітнішим діапазоном мовного вираження. Як відхилення від норми [1, с. 67; 5, с. 62], негативні емоції потребують більш докладного опису, проте, вербалізація позитивних емоцій має свої особливості як у мовному, так і в мовленнєвому аспектах.

Мета статті – з'ясування особливостей варіювання мовленнєвого акту позитивного експресива в межах позитивно-емотивного дискурсу за формально-синтаксичними та комунікативно-синтаксичними ознаками. Об'єктом дослідження є позитивно-емотивний дискурс як комунікативне середовище об'єктивації позитивних емоцій мовця.

Виклад основного матеріалу. Варіювання форми ПЕ пов'язане з його формально-синтаксичними та комунікативно-синтаксичними ознаками [3, с. 68–70]. Формально-синтаксичними ознаками ПЕ є відповідні характеристики позитивно-емотивного висловлення мовця, яке цей ПЕ вербалізує. Таке висловлення варіюється за: а) граматичним статусом актуалізованого речення; б) кількістю конститутивних речень; в) способом взаємодії конститутивних речень.

За граматичним статусом актуалізованого речення ПЕ здатний бути як односкладним (номінативним), так і двоскладним, представленим непоширеним або поширеним різновидом кожного.

Усі **односкладні** ПЕ є результатом еліпсису – редукції повного двоскладного речення до єдиного емотивного слова (1) або до єдиного емотивного словосполучення (2):

- (1) *'Happy?' Joe asked her, as she cuddled up next to him in bed that night.*
'Happy,' she said, with a broad smile. She was Mrs. Joe Allbright at last (5, p. 395).

Щасливий мовець-дівчина лаконічно виражає свою радість із приводу розвитку своїх стосунків із чоловіком, якого вона щиро кохає.

- (2) *An hour later, she was waiting outside the house in a duffel coat, a knit cap, and a scarf she wore at school, when Joe came by to pick her up in a cab.*

'Very cute,' he said with a smile (5, p. 90).

Прийшовши за адресаткою, яку він щиро кохає, і побачивши, що вона вже вийшла зі свого будинку і чекає на нього, мовець виражає своє схвалення її зовнішності.

Односкладні ПЕ не є частотними. Значно більш уживаними є ПЕ, утілені **двоскладним** актуалізованим реченням, яке може бути **непоширеним** (3) і **поширеним** (4):

- (3) *They hopped in a cab a few minutes later and went to a little place Bill remembered in Shepherd Market. <...> It had a garden, and the owner was delighted to see them when they arrived.*

'This is perfect,' Isabelle smiled as she sat back in a chair and looked at him (4, p. 46).

Мовець-жінка лаконічно-стримано виражає своє щире задоволення невеличким, затишним і тихим рестораном, до якого її привів адресат і в якому їм запропонували столик у садочку внутрішнього дворика.

- (4) *<...> she could only stare at the samovar and at the kind benefactor who had brought it to them.*

'Captain ... you're far too good to us ...' Tears filled her eyes, and she gently kissed him, the faded satin of her cheek touching his male flesh, reminding her of her own son, and her husband' (1, p. 226).

Мовець-жінка в захваті від учинку адресата: в дуже важкий для неї та її онуки період їхнього життя він учасно надав їм безкорисливу допомогу.

За кількістю речень, що формують позитивно-емотивне висловлення мовця, ПЕ здатний бути як **одиначним** так і **множинним**. Уживання більш ніж одного речення зазвичай корелює з інтенсивністю виражених мовцем позитивних емоцій, адже збільшення кількості використовуваних мовних засобів інтенсифікує вираження позитивно-емотивного змісту [6, с. 243].

Ілюстрацією вживання одиничного ПЕ є приклади (1) – (3), надані вище. Приклади (5) і (6), подані нижче, ілюструють уживання множинного ПЕ. Множинний ПЕ типово виражає захоплення (5) і зачарованість мовця (6) та має комплексно представлену позитивну емотивність, утілену різними засобами вираження позитивно-емотивного змісту, зокрема, вербальними (лексичними одиницями з позитивно-емотивною семантикою та експресивними синтаксичними конструкціями), і паравербальними (просодичними). Наприклад:

- (5) *She still decorated every room with the special touches and infinite good taste that had characterized her Hollywood years.*

'My God, it's pretty, Sam. Prettier even than the last time,' he said (2, p. 47).

Завітавши до адресатки, мовець милується її кімнатою, умебльованою з витонченим смаком.

Два поширені речення – асертивно-розповідне та еліптично-порівняльне, які вербалізують ПЕ, містять не лише лексичні засоби вираження позитивно-емотивного змісту (*My God, pretty*), але й граматичне порівняння (*pretty – prettier*) та лексичний інтенсифікатор (*even*), які посилюють цей зміст.

- (6) *He looked at her for a long moment and then grinned at her.*

'Wow! You look incredible!' he smiled at her.

He hugged her tight again, the tears glittering in his eyes (5, p. 51).

Мовець зачарований зовнішністю адресатки, яку він щиро кохає і яка відповідає йому взаємністю.

Виражений мовцем позитивно-емотивний зміст утілюється ад'єктивною лексемою *incredible*, а окличність (паравербальна просодика) обох актуалізованих речень, які вербалізують ПЕ, інтенсифікує цей зміст.

За способом взаємодії конститутивних речень множинний ПЕ здатний бути як *безперервним* так і *перервним*. Ілюстрацією безперервного ПЕ є приклади (5) і (6). Приклад (7), наведений нижче, ілюструє перервний різновид ПЕ, де перервність речень спричинена невербальною дією мовця (дотиком до волосся адресатки) як додатковим способом вираження мовцем власних позитивних емоцій [4, с. 171 – 173]:

(7) *He ran a hand gently down her pale blond mane, fighting with the pins that held it firmly in the knot at the nape of her neck, and then suddenly he unleashed it and it all came tumbling down her back. 'My God, your hair is lovely, Sam ... palomino.' He said it ever so softly and then touched her hair. She didn't answer, and he continued after a while, 'Little palomino ... how beautiful you are.' The sun glinted in the window and danced along the gold threads in her hair* (2, p. 158).

Закоханий і щасливий мовець зачарований зовнішністю (пишним волоссям) адресатки та щиро радіє тому, що вони знову разом.

Множинний ПЕ є перервним – він представлений двома дистантно розташованими реченнями. Посиленню інтенсивності виражених мовцем позитивних емоцій слугує супровід вербальних засобів їхнього вираження ужитими мовцем паравербальними й невербальними засобами. Перші представлені просодичними й фонаційними особливостями мовлення мовця (ніжний і м'який голос, паузація як перервність його емоційного мовлення), а другі – проксемічними й такесичними засобами вираження емоцій (мовець упритул наблизився до адресатки, ніжно витягнув шпильку, яка утримувала зібране в пучок її світло-біляве волосся та доторкнувся до нього).

Комунікативно-синтаксичні різновиди ПЕ пов'язані з комунікативно-синтаксичним типом актуалізованого речення, яке здатне бути розповідним (стверджувальним і заперечним, окличним і неокличним), питальним (усіх чотирьох типів, а також риторичним й еліптичним) і спонукальним (зазвичай, неокличним).

Окличність *розповідного* речення (просодика ПЕ) завжди надає йому інтенсифікованої виразності, або експресивності (8), тоді як неокличність такого речення вказує на знижену експресивність виражених мовцем позитивних емоцій:

(8) *What she saw in front of her was one of the biggest stallions she had ever seen, gray with a black mane and a black tail and a long white star on his forehead that seemed to make his eyes wilder as he pawed the ground. 'He's a beauty!'* (2, p. 278).

Мовець-жінка в захваті від могутнього красеня-коня: увесь сірий, із чорною гривовою і хвостом, він був найбільшим із тих, яких вона коли-небудь бачила, а біла зіркоподібна цятка на його чолі надавала його очам несамовитості.

Експресивність позитивних емоцій мовця маркована окличністю актуалізованого розповідного речення як паравербальною характеристикою ПЕ.

(9) *'You're a very handsome man, Mr. Robinson,' she confessed. She had felt that way about Gordon a long, long time ago.* (5, p. 90).

Мовець-жінка виражає своє захоплення зовнішністю адресата. Неокличність актуалізованого розповідного речення вказує на спокійну, не екзальтовану тональність розмови.

Вербалізація ПЕ *питальним* реченням має свої особливості. Загальне (10) і спеціальне запитання (11) не представлені своїм стверджувальним різновидом: ужиті як питально-заперечні речення, вони стають пропозиційально еквівалентними спонукальному реченню. Розділове запитання (12) вживається як увічливий еквівалент стверджувально-розповідного речення. Альтернативне запитання (13) є непоширеним за формою. Наприклад:

(10) *'Can't we spend this wonderful afternoon together, Mr. Robinson?' she said and then stood on tiptoe to kiss his cheek. He smiled* (5, p. 49).

Мовець-жінка зацікавлена в продовженні своїх стосунків із чоловіком, який їй дуже подобається. Свою прихильність до чоловіка (зацікавленість) і своє задоволення тим, як вони провели час разом, жінка виражає як запитання про можливість побути разом ще трохи.

Заперечна форма актуалізованого загально-питального речення, що вербалізує ПЕ, надає йому комунікативно-функціональної еквівалентності зі спонукальним реченням *Let's spend this wonderful afternoon together*.

(11) *It was a whole new experience going to a museum with her, and by the time they left at noon, he felt as though he had taken an extensive art course.*

'Why didn't you tell me how knowledgeable you are?' he asked looking down at her (5, p. 71).

Провівши разом з адресаткою декілька годин у музеї, мовець переконався в тому, що вона не лише має витончений смак, але й професійно обізнана з образотворчим мистецтвом.

Своє схвалення обізнаності адресатки мовець виражає єдиним заперечним спеціально-питальним реченням, яке вербалізує ПЕ. Ужиті в його межах позитивно-емотивний ад'єктив *knowledgeable* та інтенсифікатор *how* забезпечують «прочитання» цього ПЕ не як докору адресатці, а як компліменту їй.

(12) *He would never do a thing like that, bring something like that to Sam. A goldfish maybe, or a hamster. Maybe a dog. But not a helio-monster or whatever that thing is.*

'This iguana is a real beauty, isn't he?' (3, p. 282).

Мовець вирішив зробити адресатці незвичайний подарунок – він приніс їй ігуану (велику тропічну американську ящірку сіро-зеленого кольору, із великими кістяними наростами на спині), яка мовцю надзвичайно подобається.

ПЕ вербалізований диз'юнктивно-питальним реченням, в якому перша частина виражає позитивно-емотивну оцінку мовця – його захоплення ящіркою.

(13) *'Aren't you going to eat some breakfast? Miss Caroline told us that a friend of hers was coming from New York to help us out.' He grinned evilly for a moment. 'You should have seen their faces, when she told them her friend was a woman.'*

'Are YOU happy or thrilled?' Samantha laughed as they made their way toward the kitchen (2, p. 66).

Мовець-жінка дружньо кепкує з адресата-фермера, який живе і працює на ранчо. Як і інші чоловіки цього ранчо, він не дуже радий тому, що їм на допомогу хазяйка запросила свою родичку, жительку Нью-Йорка. Мовцю подобається реакція чоловіків-фермерів на інформацію про містянку.

ПЕ, що виражає задоволення мовця, вербалізований непоширеним альтернативним запитанням, де мовець спеціально інтонаційно виділяє (паравербальна характеристика МА) особовий займенник *you* на позначення адресата.

ПЕ здатний вербалізуватися й **риторичним запитанням**, яке не передбачає жодної мовленнєвої реакції адресата у відповідь. Уживання такого ПЕ завжди пов'язано зі здійсненням мовцем відповідного (у нашому випадку – позитивно-емоційного) комунікативного впливу на адресата. Це може бути, наприклад, комплімент адресатові, як у (14):

(14) *'Has anybody told you lately how beautiful you are, Aunt Caro?' It was the name Barbara had used for her, and this time there were tears in Caroline's eyes* (2, p. 51).

Мовець-дівчина зачарована зовнішністю адресатки, яка, попри свій похилий вік, залишається привабливою та бадьорою. Позитивні емоції мовця об'єктивуються в ПЕ, вербалізованому риторичним запитанням загального різновиду.

ПЕ може бути вербалізованим і **спонукальним** реченням, яке має не лише неокличне, але й окличне інтонаційне оформлення. Наприклад:

(15) *'Look at me, sweetheart!'*

I looked up at him then, and realized that he was going to be Peter again (3, p. 117).

Мовець, який закоханий в адресатку, намагається переконати її в широті своїх почуттів.

Окличність спонукального речення завжди маніфестує інтенсивність (експресивність) виражених мовцем позитивних емоцій. Проте окличні спонукальні речення не є типовими для вербалізації ПЕ, оскільки вони слугують переважно для вираження негативних емоцій мовця. Тому спонукальні речення, що вербалізують ПЕ, зазвичай мають неокличну граматичну форму, як у (16):

(16) *Caroline put a tray on a low table near the fire, a cup of hot chocolate, uncovered a plate of sandwiches, and waved to Sam to sit down.*

'Come on, Sam, dear, welcome home.' And then, as she did, the older woman smiled at her again (2, p. 49).

Мовець, літня жінка, радіє з того, що адресатка повернулася до неї на ранчо із твердим бажанням залишитися там назавжди.

Висновки. За результатами аналізу формально-синтаксичних різновидів ПЕ найбільш частотним є ПЕ вербалізований одиничним актуалізованим реченням, яке є переважно двоскладним. Комунікативно-синтаксичні різновиди ПЕ в переважній більшості прикладів вербалізовані розповідним реченням. Два інші комунікативні типи речення – питальне та спонукальне – уживаються значно рідше. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в комплексному аналізі формальних та семантичних варіацій позитивного експресива.

Список використаної літератури.

1. Графова Т. А. Смысловая структура эмотивных предикатов / Т. А. Графова // Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности ; [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Наука, 1991. – С. 67–99.
2. Быценко Т. А. Историческая динамика экспрессивов негативной эмоциональности в английском дискурсе XVI – XX вв. : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Татьяна Александровна Быценко. – Харьков, 2003. – 211 с.
3. Сливка Н.П. Дискурсивна полівекторність позитивного експресиву (на матеріалі сучасних англійських текстів жіночих романів): дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Наталія Петрівна Сливка. – Херсон, 2012. – 202 с.
4. Солощук Л. В. Невербальная коммуникация: ее место и перспективы исследования в современной лингвистике // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 170–173.
5. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности ; [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Наука, 1991. – С. 36–66.
6. Шаховский В. И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность / В. И. Шаховский // Коммуникативные аспекты значения. – Волгоград : Волг. пед. ин-т, 1990. – С. 242–249.

Список джерел ілюстративного матеріалу.

1. Steel D. Zoya / D. Steel. – A Dell Book, 1989. – 500 p.
2. Steel D. Palomino / D. Steel. – A Dell Books, 1989. – 463 p.
3. Steel D. The Klone And I / D. Steel. – Corgi Books, 1999. – 302 p.
4. Steel D. The Kiss / D. Steel. – Corgi Books, 2001. – 446 p.
5. Steel D. Lone Eagle / D. Steel. – Corgi Books, 2002. – 495 p.

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Сливка Н.П. Вариация позитивного экспресива: формально-синтаксический и коммуникативно-синтаксический аспекты

Статья посвящена комплексному анализу формально-синтаксической и коммуникативно-синтаксической вариации позитивного экспресива в позитивно-эмотивном дискурсе. Описаны и проанализированы вариации речевого акта позитивного экспресива за грамматическим статусом предложения, количеством конститутивных предложений и способом их взаимодействия. Также описаны основные коммуникативно-синтаксические виды позитивного экспресива, связанные с коммуникативно-синтаксическим типом актуализированного предложения, которое может быть повествовательным, вопросительным и повелительным.

Ключевые слова: речевой акт позитивного экспресива, позитивно-эмотивный дискурс, формально-синтаксические признаки, коммуникативно-синтаксическая вариация, позитивно-эмотивное высказывание.

Summary. Slyvka N. P. The variation of positive expressive speech act: the formal-syntactic and communicative-syntactic aspects

The article focuses on the analyses of the formal-syntactic and communicative-syntactic variability of the speech act of positive expressive in positively-emotive discourse. The variations of positive expressive are based on the grammatical status of the sentences, the number of sentences and their interaction. According to the grammatical status of the sentence, positive expressive may be represented by nominative and complex sentence. The number of sentences may vary from one sentence to some sentences. Usually the usage of some sentences intensifies the expression of speaker's emotions. The speech act of positive expressive, while represented by some sentences, may be either uninterrupted or interrupted. The interruption may be caused by some elements of non-verbal communication or other types of speech acts. The communicative-syntactic types of positive expressive are based on the communicative types of sentences which can be declarative, interrogative and imperative.

Key words: speech act of positive expressive, positively-emotive discourse, formal-syntactic features, communicative-syntactic variability, positively-emotive utterance.

УДК 811.161.2:81"282–112+342.415

О. В. Юсікова

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИФТОНГІЧНИХ ВОКАЛІВ У ГОВІРЦІ СЕЛА ХОРОБИЧІ ГОРОДНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена розгляду дифтонгічних вокалів у фонетичній системі типової східнополіської говірки українсько-білоруської зони перехідності. Дифтонги нині зберігають неповторну палітру звучання, їхнє функціонування переконливо підтверджує думку вчених про те, що дифтонгізм є однією з типологічних особливостей північно-української вокальної системи. Особливості дифтонгічних вокалів протягом тривалого періоду цікавлять дослідників як поліських говірок, так і українського діалектного континууму в цілому. Фонема *ie* сьогодні в системі наголошеного вокалізму дослідженої говірки функціонує в таких дифтонгічних варіантах: *ie*, *i̯e*, *ie̯* (відповідно ненаголошена позиція представлена фонемою *e*). Домінантна риса протиставлення наголошеного й ненаголошеного вокалізму досліджуваної говірки – функціонування в наголошеній позиції дифтонгічної фонemi *uo̯* (відповідно ненаголошена позиція представлена фонемою *o*). Дифтонгічний рефлекс *uo̯* з рівномірним розподілом тривалості й інтенсивності обох фаз артикуляції є однією з найбільш архаїчних стадій рефлексії **o*, на відміну від дифтонгів з неоднаковою тривалістю й інтенсивністю артикуляції обох фаз – *yo̯*, *yo̯o*, у говірках із більш інтенсивними білоруськими впливами переважає варіант *yo̯o*.

Ключові слова: східнополіський говір, перехідна українсько-білоруська зона, дифтонгічний вокал, наголошена й ненаголошена позиція.

Постановка проблеми. Проблему функціонування у вокальній системі мови дифтонгів як звуків двочленної неоднорідної артикуляції вивчали такі дослідники, як О. О. Потебня, К. Ф. Михальчук, Т. Лер-Сплавінський, С. Й. Смаль-Стоцький, В. М. Ганцов, О. Б. Курило, І. М. Зілінський, С. П. Бевзенко, Ю. В. Шевельов, Т. В. Назарова, А. М. Залеський та ін. Ю. В. Шевельов ставив проблему українських поліфтонгів у центр концепції загальослов'янського і східнослов'янського розвитку альтернації, зокрема давнього **ě*, від праслав'янської доби до наших днів. Зважаючи на типовість для північноукраїнського континууму дифтонгічного рефлекса давніх голосних **ě*, **e*, **o*, учений наголошував на відмінній лінії еволюції української діалектної мови, яка йшла шляхом дифтонгізації [7, с. 261]. Теорію поліських дифтонгічних вокалів розробили В. М. Брахнов, О. С. Біла, уперше звернувшись до методу експериментального вивчення акустичної палітри їхнього звучання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику поліських дифтонгічних вокалів діалектологи вивчають нині в трьох площинах: щодо акустичних характеристик, в аспекті фонологічного статусу дифтонгів (дифтонг чи біфонема), їхньої ролі в системі вокалізму не лише української діалектної мови, але і слов'янського діалектного континууму. Питання походження сучасних дифтонгів на Поліссі, слідом за Ю. В. Шевельовим, вивчав

В. М. Мойсієнко [6]. Нині дослідники-фонетисти, зокрема, О. С. Іщенко [2], продовжили застосування фонетико-експериментального підходу щодо вивчення акустичних характеристики першої й другої частини дифтонгічного звуку, інтенсивності (амплітуди коливань) вокалів тощо. Не вивченою частиною загальної проблеми є питання сучасного функціонування дифтонгічних вокалів у фонетичній системі східнополіських говірок, і, зокрема, говірок українсько-білоруської зони перехідності, стан збереження якісного звукового складу дифтонгічних вокалів у сучасних говірках, а також динаміка звукового складу вокалів, порівняно з їхнім статусом, визначеним ученими в середині минулого століття. Обґрунтуванням отриманих наукових результатів є аналіз систематизованого сучасного матеріалу на основі текстів з досліджуваної говірки, підготовлених автором.

Метою статті є вивчення проблеми функціонування поліських дифтонгів на матеріалі говірки с. Хоробичі Городнянського району Чернігівської області. **Завданням** нашої роботи є послідовне простеження особливостей дифтонгічного вокалізму типової східнополіської говірки українсько-білоруської зони перехідності.

Виклад основного матеріалу. Українські вчені-діалектологи протягом тривалого періоду досліджують фонетичну систему говірок Східного Полісся. Окрему працю присвятила говірці с. Хоробичі у 20-х роках минулого століття О. Б. Курило. Дослідницею були виокремлені в системі вокалізму цієї говірки два звукотипи, що за акустичним описом є поліськими дифтонгами *іє* і *юо*. Відомо, що в усіх протоукраїнських діалектах з давнього **ѣ* розвинувся дифтонг *іє*, який зберігся (під наголосом) лише на Поліссі, але перейшов в **е* в південно-західному наріччі й, імовірно, також на Київщині [7, с. 263]. Звук **е* у складах перед слабким **ь* змінювався на дифтонг у північних районах сучасної України (приблизно на території Середнього та Східного Полісся) і на півдні – у монофтонг [7, с. 419]. Сьогоднішні записи діалектного мовлення, здійснені автором, підтверджують функціонування двох типів дифтонгічних фонем у вокальній системі говірки с. Хоробичі.

Фонема *іє* сьогодні в системі наголошеного вокалізму дослідженої говірки функціонує в таких дифтонгічних варіантах: *іє*, *іѣ*, *іе* (відповідно ненаголошена позиція представлена фонемою *е*), напр.: в *ієт'ер*, м'а*т'ієл'іца*, д'і*єд*, рі*єчка*, б'і*єрега*, сакі*ѣра*, ві*єра*, ші*єст'*, йачм'і*єн'*, на м'ажі*є* у конці*є* смі*єх*, пі*єч*, пустацв*ієт*, ум'і*єр*, грі*єх*, м'єс'ац, п'єр'ом, хрі*єн*, п'єр'арів, бі*єчай*, чм'ел'і, прості*єт'*, лі*єзо*, пові*єт'*, у хл'і*єв'е*, хібі*єт* (талант), імиш'і*єн'* (клубня), ді*єжка*, протв'єн', круті*єн'*, жє*є*ничини, погр'єб, жє*єрдк'і*, магі*єрка* (головний убір на голову), пові*єт'*, разв'єзл, м'і*єл*, ці*євк'і*, р'і*єшето*, на гумні*є*, сабі*є*, ді*євк'і*, аміш'єн'ік, ум'і*єр*, сві*єту*, бі*єлийє*, сасі*єд*, н'ав'єстка, влі*єтку*. Іноді варіанти дифтонгічної фонемі *іє* простежуємо і в ненаголошеній позиції під впливом аналогії до наголошеної. Слід зазначити, що в представників середнього покоління діалектоносців на місці колишніх дифтонгів нині переважає монофтонг **е*, напр.: м'єс'ац, м'єт'єл'іца, д'єжка. Для порівняння наведемо приклади варіантів фонемі *іє*, які виокремлювала в говірці с. Хоробичі у 20-х роках минулого століття О. Б. Курило: *ѣ* (**е*) – після палаталізованих приголосних (д'єд), *іѣ* – після приголосних, що мірою палаталізації тільки підігнані під наступний голосний (дварі*ѣ*), *іє* – найширший варіант вимови по диспалаталізованих приголосних, наступність непалаталізованого приголосного, також, впливає на розширення вимови, збереження дифтонгічності голосного – смі*єх*. Серед наголошених відповідників давнього **ѣ* простежуємо вживання: *і* (д'і*єрка*), *е* (хл'єу), у рефлексів наголошеного **ѣ* після твердого *р* – варіанти: *и*, *е*, *іє*: рі*єчка*, рє*чка*, рі*єчка*; *е*, *іє* після м'якого *р'*: р'є*чка*, р'і*єчка*; *і*, *е*, *іє* після *рй*: рі*єчка*, рй*єчка*, рй*єчка*. Отже, з'являються варіанти *и*, *іє* дифтонгічної фонемі, що засвідчує закономірне завершення тенденції до пересунення в зону середнього ряду її вимови після диспалаталізованих, у тому числі й губних приголосних. Як засвідчують матеріали Атласу української мови, серед рефлексів наголошеного **ѣ* після губних у говірці с. Хоробичі маємо *и*, *іє* (пі*єшки*, бі*єли*) [1, к. № 9]. Отже, якісна визначеність дифтонгічної фонемі *іє* зазнавала істотних змін. У 50-х роках виокремилися дві тенденції до розширення варіативного представлення дифтонгічної фонемі *іє*, а саме: 1) під впливом літературної норми все більша кількість лексем на місці давнього **ѣ* в новозакритому складі рефлексують як *і*, *и*; 2) давній

*ѣ рефлексує як *іе*, *е* під наголосом, і як *е* в ненаголошеній позиції за підкріплення впливу білоруської й російської діалектної вимови. У говірці виявилася друга тенденція. Так, наприклад, на сучасному етапі в обстежуваній говірці лексема *річка* засвідчена лише в таких варіантах: *р'і́чка*, *р'е́чка*, *р'і́чка*, лексема *місяць* лише в таких варіантах: *м'е́с'ац*, *м'і́с'ац*, *м'і́с'ац*, при цьому дифтонгічна вимова давнього *ѣ властива старшому поколінню, вимова давнього *ѣ як *е* властива середньому поколінню. Типову для говірки рефлексацию маємо і в лексемах: *п'е́шко́м*, *б'е́ший*, *сак'е́ра*, *в'е́ра*, *в'е́т'ер* (*в'е́тер*).

Домінантною рисою протиставлення наголошеного й ненаголошеного вокалізму досліджуваної говірки є і функціонування в наголошеній позиції дифтонгічної фонemi *уо* (відповідно ненаголошена позиція представлена фонемою *о*), напр.: *гару́од*, *по́ру́од*, *ву́одз*, *сту́одл'*, *ку́одн'*, *ту́одк*, *дву́одр*, *ву́одл*, *пудпелам*, *веру́одка*, *зпудн́ка* (фартух), *зу́одл'н'ік*, *кужу́одлка*, *пуд́од*, *аб'іку́одничина*, *муд́ост* (підлога), *клу́одк*, *качу́одлка*, *кру́одз*, *ку́одмен*. Для порівняння розглянемо варіанти фонemi *уо*, виділені у 20-х роках минулого століття О. Б. Курило. Дифтонгічна фонема *уо* функціонувала в говірці села Хоробичі в таких варіантах: *у^о*, коли фонема виразно розщеплювалась на двосклад з проміжним придиховим компонентом між першою і другою частинами дифтонга – *скру^ооз*; *уо* (*ву́одл*, *сту́одл*), в особових закінченнях дієслів 3-ї особи – *уо* (*жівіу́одм*, *н'асу́одм*), рідше – *е* (*н'а'е'с'ем*). Отже, у закінченнях дієслів 3-ї особи множини функціонували 2-ї форми типу: *н'а'е'с'у́одм* і *н'а'е'с'ем*. Диспалаталізація *с* в дієсловах 3-ї особи множини (*н'асу́одм*), на думку О. Б. Курило, не була явищем фонетичним, а наслідком впливу форм дієслів 1-ї особи однини [5, с. 25]. У 50-х роках минулого століття, як засвідчують матеріали Атласу української мови, функціонування рефлексів давнього **о* в наголошеному новозакритому складі в говірці загалом було обмежене дифтонгічною фонемою *уо* (виняток становили деякі монофтонгічні рефлекси в лексемах: *укроп*, *йон* або *йун* (займенник 3 особи однини), у повноголосних структурах паралельно з дифтонгічним рефлексом вживався монофтонгічний *о*). Показово, що в територіальному розподілі наголошених рефлексів давнього **о* в новозакритому складі в континуумі Східного Полісся простежуємо певну паралель з рефlekсами *ѣ: дифтонгічний рефлекс *уо* з рівномірним розподілом тривалості й інтенсивності обох фаз артикуляції є однією з найбільш архаїчних стадій рефлексії **о* [3, с. 46], на відміну від дифтонгів з нерівномірною тривалістю й інтенсивністю артикуляції обох фаз – *у^о*, *у^о*, у говірках з більш інтенсивними білоруськими впливами переважає варіант *у^о*.

О. Б. Курило передумовою поліфтонгічності північноукраїнських звуків вважала спадний характер наголосу, розмірено розмежовану артикуляцію наступного приголосного. Експіраторну силу наголошеного складу дослідниця нерозривно пов'язувала з його значною квантитативністю та спадною інтонацією. Так, у монографії «Спроба пояснити процес зміни *о*, *е* в нових закритих складах у південній групі українських діалектів» О. Б. Курило зазначала, що розвиток дифтонгічних звуків з **о*, **е* мав місце в новому закритому складі лише під наголосом; експіраторна сила та значна квантитативність наголошеного складу порівняно з квалітативною і квантитативною слабкістю ненаголошеного складу найсильніше виявлена в Хоробичах [4, с. 7–8]. Спадний напрям наголосу, передусім у наголошеному складі; напружена лабіовеляризація і пов'язане з цим нерівномірне творення наголошеного вокалу, коли наголошений вокал починається вузько й напружено, а в кінці слабшає й ширшає – такими бачила О. Б. Курило основні особливості дифтонгів говірки с. Хоробичі, такими вони постають і сьогодні. Широке представлення дифтонгічної фонemi *уо* у вокальній системі говірки засвідчує певну консервацію цієї архаїчної риси. Порівняно з періодом функціонування говірки у 20-х роках була дещо втрачена акустична палітра звучання дифтонга: виразне розмежування його на дві акустично членовані одиниці, наявність за певних умов вимови переходового *и* між ними.

Сьогодні обстеження говірки підтвердило, що дифтонгічна фонема *уо* під наголосом функціонує здебільшого в мовленні старшого покоління, напр.: *гару́од*, *ву́одз*, *ку́одн'*, *сту́одл*, *сту́одл'* (стеля), *ву́одл*, *пару́одз*, *дву́одр*, *ту́одк*. Відчутна тенденція до втрати звучності першого компонента дифтонгічної фонemi. Міра втрати дифтонгічної вимови, як засвідчують наші

спостереження, залежить не від фонетичних чинників, а від вживання фонем в межах тієї чи іншої лексеми. Так, лексеми *вудз*, *студл*, *вудл* в опитуваних інформантів завжди звучали з дифтонгами, а лексеми *двор*, *гарод*, *парог* мали різну вимову. На нашу думку, це пов'язане з тим, що дифтонгічна вимова наголошеного голосного стала для деяких лексем лексикалізованим явищем.

За спостереженнями О. Б. Курило, фонема *о* у вокальній системі досліджуваної говірки мала три варіанти вимови: *ѳо*, *о* (у швидкому темпі мовлення), *о'* залежно від консонантного оточення: між твердими приголосними функціонував алофон *ѳо*, у якому призвук *у* іноді перетворювався на звук повного творення [5, с. 27]: *мѳовіла* – *мудвіла*; після губних, задньоязикових приголосних та *л* і *р* уживався найвужчий акустичний варіант фонем *о'*, що функціонував паралельно з формою *ѳо*, вузький відтінок *о'* траплявся й після палаталізованих приголосних: *л'о'там'*, *за'л'он'і*. Можемо зазначити, що частково фонема *о* у своєму варіанті *ѳо*, маючи тенденцію до перетворення в акустично членований варіант *ѳо*, була представлена дослідниками як дифтонгічна фонема *ѳо*. Отже, нюанси акустичного звучання в діапазоні фонем *ѳо* і варіанта *ѳо* за певних умов непалаталізованого консонантного оточення під наголосом вже не розрізнялись у вимові. На місці варіанта фонем *о* – *ѳо*, виділеного О. Б. Курило, у сьогоденних обстеженнях також зберігся попередній призвук *у*, напр.: *стѳола*, *граб ѳонкам'і*, *мѳол'аца*, *палѳоже'но*, *пѳодвода*, *пр'естѳол'ни*. Цей призвук іноді вимовляється мешканцями села як повноцінний звук, напр.: *граб'іуѳонками*.

Висновки. Спостереження над поведінкою дифтонгічних вокалів говірки с. Хоробичі переконливо показують, що ці фонемі й сьогодні зберігають свою неповторну палітру звучання. Акустична палітра дифтонгічної фонемі *іе* збереглася більшою мірою, ніж фонемі *ѳо*. Це відбувається, на наш погляд, тому, що монофтонгізація фонемі *ѳо* підкріплена впливом літературної норми. Функціонування дифтонгічних вокалів у говірці с. Хоробичі Городнянського району Чернігівської області підтверджує думку багатьох діалектологів про дифтонгізм як типологічну рису північноукраїнського діалектного континууму. **Перспективою** запропонованого дослідження є подальше вивчення сучасного стану дифтонгів, застосування експериментальних методів їх вивчення як одиниць вокальної системи північноукраїнських говорів й української діалектної мови в цілому.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1984. – 440 с.
2. Іщенко О. С. Погляди В. М. Брахнова на східнополіські дифтонги (у контексті сучасних фонетичних досліджень) / О. С. Іщенко // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – № 3 (24). – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 13–17.
3. Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження / ред. І. М. Железняк. – К. : Наук. думка. – 1989. – 267 с.
4. Курило О. Б. Спроба пояснити процес зміни *о*, *е* в нових закритих складах у південній групі українських діалектів / О. Б. Курило. – К., 1928. – 28 с.
5. Курило О. Б. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробичі давніше Городнянського повіту тепер Сновської округи на Чернігівщині / О. Б. Курило – К. : 3 друкарні ВАН, 1924. – 25 с.
7. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. // В. М. Мойсієнко. – Житомир : Вид-во Житомир. держ. ун-ту, 2006. – 446 с.
8. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / Ю. В. Шевельов. – Харків, 2002. – 510 с.

Одержано редакцією 25.01.14

Прийнято до публікації 19.02.14

Аннотация. Юсикова Е. В. Особенности функционирования дифтонгических вокалов в говоре села Хоробычи Городнянского района Черниговской области

Статья посвящена рассмотрению дифтонгических вокалов в фонетической системе говора села Хоробычи Городнянского района Черниговской области, типичного восточно-полесского говора украинско-белорусской зоны переходности. Дифтонги сохраняют неповторимую палитру звучания, их функционирование убедительно подтверждает мнение ученых о том, что дифтонгизм является

одной из типологических особенностей северо- украинской вокальной системы. Функционирование дифтонгичных вокалов и сегодня остается актуальным и не до конца решенным вопросом. Доминантной чертой противопоставление ударного и безударного вокализма исследуемого говора является функционирование в ударной позиции и дифтонгичной фонемы $y\hat{o}$ (соответственно безударная позиция представлена фонемой o). Дифтонгичный рефлекс $y\hat{o}$ с равномерным распределением длительности и интенсивности обеих фаз артикуляции является одной из наиболее архаичных стадий рефлексации $*o$, в отличие от дифтонгов с неровной продолжительностью и интенсивностью артикуляции обеих фаз – y^{σ} , $y^{\sigma}o$, в говорах с более интенсивными белорусскими воздействиями преобладает вариант $y^{\sigma}o$.

Ключевые слова: восточнопоlessкий диалект, переходная украинско-белорусская зона, дифтонгичный вокал, ударная и безударная позиция.

Summary. Yusikova O. V. Features functioning diphthongs vocals of the dialect village Horobychi Horodnya district, Chernihiv region

The article discusses diphthongs vocals in the phonetic system of the village dialect Khorobichi Gorodnyansky district, Chernihiv region, a typical East- Polessye dialect of Ukrainian-Belarusian zone of transition. Diphthongs retain the unique sound palette, their performance strongly supports the opinion of scientists that diphthongism is one of the typological features of the North-Ukrainian vocal system. Operation diphthongs vocals have long been interested in how researchers Polessye dialects and Ukrainian dialect continuum in general. Study their functioning and remains relevant today and not fully resolved the issue. Phoneme $\hat{e}$ in today system vocalism investigated dialect functions such diphthongs versions: $\hat{e}$, $\hat{e}$, $\hat{e}$ (respectively unstressed position is represented phoneme e). The dominant feature of the opposition stressed and unstressed vocalism investigated dialect is functioning in the shock position $y\hat{o}$ diftongic phoneme (or unstressed position is represented on the phoneme o). Diphthongs reflex $y\hat{o}$ with a uniform distribution of duration and intensity of the two phases of articulation is one of the most archaic stages *refleksatsii*, unlike diphthongs uneven duration and intensity of the articulation of the two phases – y^{σ} , $y^{\sigma}o$, in dialekts with more intense effects Belarusian $y^{\sigma}o$ option prevails.

Key words: East-Polessye dialect, Ukrainian-Belarusian transition zone, diphthongs vocals, stressed and unstressed position.

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.37.091

О. І. Вовк

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ІНШОМОВНОГО ТЕКСТУ

У статті йдеться про когнітивні особливості розуміння іншомовного тексту. Розуміння визначається як когнітивний процес, який вимагає здійснення послідовних ментальних операцій, котрі приводять для розпізнавання авторських інтенцій і відтворення малюнку загального сенсу тексту. Виконувані процедури, спрямовані на проникнення у смисли твору, вважаються інтерпретацією. Вони передбачають використання певних кодів, урахування відповідних умов, рівнів, модулів і когнітивних полів розуміння. Особливу увагу в статті приділено проникненню в герменевтичне коло тексту, розрив якого передбачає застосування відповідної моделі та дотримання певних етапів. Для глибинного розуміння іншомовного тексту пропонується використовувати релевантні евристичні, або дослідні установки, які сприяють декодуванню зашифрованої в тексті інформації та розкриттю авторського задуму. Евристичні розуміння тексту висвітлюють мовний, когнітивний, породжувальний і ситуаційний аспекти процесу комунікації між продуцентом і реципієнтом твору.

У статті постулюється ідея, що адекватне розуміння іншомовного тексту залежить від широти знаннєвого простору студентів, рівня сформованості їхньої комунікативно-когнітивної компетенції, розвитку мовної особистості, картини світу, стилів пізнання, множинного інтелекту, індивідуальних когнітивних відмінностей, які виявляються в ході опрацювання тексту, тощо.

Ключові слова: розуміння тексту, комунікативно-когнітивна компетенція, інтерпретація тексту, коди, рівні, модулі, етапи, когнітивні поля, умови й евристичні розуміння, герменевтичне коло.

Постановка проблеми. Оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю традиційно починається зі сприйняття й опрацювання текстів, на матеріалі яких моделюється навчальне спілкування. У процесі оброблення текстів студенти виявляють себе як текстові особистості з розвиненою комунікативно-когнітивною компетенцією – інтегративною здатністю до здійснення ефективної когнітивно-комунікативної діяльності, що виявляється в ході розв'язання проблемних задач мовними й когнітивними засобами в різних модельованих умовах особистісної, соціокультурної та професійної взаємодії [6, с. 280]. Така здатність може розглядатись і як результат, і як передумова когнітивно-комунікативної діяльності. Водночас, вона буде ефективною за умови адекватного розуміння базового тексту. **Метою** цієї статті є висвітлення когнітивних аспектів процесу розуміння іншомовного твору.

Виклад основного матеріалу. Сприймаючи текст, індивід розпізнає: слова, словосполучення, розрізняючи *три рівні значення* [11, с. 216]: 1) лексичне (семантичний зміст слів і словосполучень); 2) структурне (відношення між словами й частинами слів, порядок слів тощо); 3) соціокультурне (оцінка, яку реципієнт надає словам і словосполученням відповідно до установок власної культури), і встановлює смислові зв'язки в реченні та між реченнями, завдяки чому й досягається розуміння змісту тексту. Такий рівень розуміння є поверхневим: він не передбачає декодування авторського задуму, розкриття основного змісту й виведення на його основі глибинних смислів. Для глибинного розуміння, яке ґрунтується на декодуванні тексту, науковці пропонують використовувати відповідні *коди* [2, с. 413–423]: код дій (характеризує послідовність дій); семантичний код (об'єднує ключові для розуміння тексту поняття); код культури (включає необхідні відомості про культуру певної епохи, потрібні для того, щоб думка продуцента могла бути зрозумілою для реципієнта); герменевтичний код (містить питання, порушені в тексті, а також можливі відповіді на них); символічний код (створює тло глибинних психологічних мотивів, що замкнене в тексті у прихованому вигляді).

Як система закодованих смислів текст існує у трьох основних відношеннях: автор – текст, текст – реципієнт, текст – реальність [4, с. 177–179]. Це означає, що адресат не просто здобуває інформацію, зашифровану в тексті, він порівнює значення прочитаного зі своїм досвідом, наявною інформацією й ментальним контекстом. Виведені у процесі опрацювання тексту смисли, які приводять до розуміння твору, є, власне, когнітивними одиницями, які формують образ світу реципієнта, що створює орієнтовне підґрунтя для подальшої діяльності (мовленнєвої, когнітивної, текстової), адже засвоєння нової мови є переходом на новий образ світу. Завдяки новому образу світу в реципієнта формується особлива здатність осягати іншу ментальність, а отже й інший спосіб осмислення інформації.

Осягнення іншої ментальності, а отже, і адекватність та глибина розуміння тексту, детермінована певними **умовами** [4, с. 98; 6, с. 321–322]. Перша умова є мнемічною. Індивід розуміє тільки те, що має в пам'яті відповідні еталони. Тому попередні знання й досвід становлять базу розуміння. Друга умова є цільовою. Людина спроможна осягти лише те, що відповідає її внутрішнім установкам, експектаціям і гіпотезам. Тут реалізується принцип економії психічної енергії, який означає, що індивід завжди орієнтується на найбільш правдоподібні події. Чим незвичайнішою й несподіванішою є подія, тим більше зусиль потребується для її розуміння. Третя умова є емпатичною. Неможливо зрозуміти іншу людину, не вступивши з нею в особистісні стосунки. Мається на увазі не обов'язково особисте спілкування, а афективно-емоційне ставлення до об'єкта розуміння. Четвертою умовою є ціннісно-нормативна, адже розуміння завжди ґрунтується на людському уявленні про належне. Індивід зіставляє наявну ситуацію з тією, яка мала б бути згідно з його уявленнями. Особисте уявлення завжди суб'єктивне, тому та сама подія чи факт сприймається по-різному залежно від того, в який контекст особистісного знання люди включають предмет розуміння. Цим пояснюється, чому іноді одна людина не розуміє іншу: тому що її висловлювання та вчинки не збігаються з уявленнями суб'єкта про те, якими вони мають бути відповідно до певних норм. Власне, це й є суттю розуміння, яке завжди включає в себе зіставлення наявного й належного.

Оскільки розуміння є когнітивним процесом, гіпотетично можна припустити, що воно відбувається у певних **когнітивних полях** [4, с. 238–239]. У полі 1 безпосередньо представлені соціальні ситуації, в яких індивід існує. Тут важливе місце мають особисті відчуття, предмети й відношення між ними. Дійсність у цьому полі представлена фрагментарно, певну кількість зв'язків потрібно ще домислити й побудувати у свідомості. У полі 2 панують абстрактні, але досить міцні логічні конструкції й розгортається послідовність доказових суджень. Тут істотну роль відіграють відношення між поняттями. У полі 3 відбувається розуміння послідовності дій/подій. Особливе значення тут надається стосункам між людьми. Автономність цих когнітивних полів є відносною, а процеси розуміння, які в них відбуваються, доповнюють один одного, що може привести до несподіваних результатів, інсайту, або евристичності розуміння. Фактично, процес розуміння тексту можна порівняти з **матрицею**, яка складається з незаповнених клітин. Суб'єкт пізнання усвідомлює, що він щось розуміє, коли клітини матриці заповнені приблизно наполовину. Коли матриця заповнена на дев'яносто відсотків, він майже повністю розуміє текст. Якщо в матриці залишаються порожні клітинки, це означає, що розуміння є неповним. Виходячи з цього, можна припустити, що заповнення клітин матриці, а отже й глибина розуміння, залежать від багатства досвіду й широти знань реципієнта тексту. Таке трактування розуміння дозволяє розглядати його як процес, котрий складається з декількох послідовних **рівнів** [4, с. 140]: рівня «монтажу», коли текст ніби монтується у свідомості індивіда з речень, абзаців і розділів; рівня перецентрування, що передбачає переміщення уявного центру ситуації від одного елемента до іншого на кшталт «фігура – фон»; рівня формування концепту тексту, або його інформаційного згустку.

Згадані рівні ще раз доводять, що розуміння є когнітивним процесом, який вимагає здійснення послідовних ментальних операцій, котрі приводять для розпізнавання авторських інтенцій і відтворення малюнку загального сенсу тексту. Іншими словами, має місце

входження в його *герменевтичне коло*. Це метафора, яка передбачає продуктивний рух думки герменевта в межах герменевтичної реконструкції, або відтворення смислу тексту, що забезпечує розуміння тексту «на основі діалектики частин і цілого». Така особливість розуміння ґрунтується на його циклічному характері: «процес розуміння принципово не може бути завершеним, і думка безкінечно рухається колом, що розширюється. Повторне повернення від цілого до частин і від частин до цілого змінює й поглиблює розуміння смислу частин, підпорядковуючи ціле постійному розвитку» [10, с. 67].

Розрив герменевтичного кола тексту здійснюється впродовж таких *етанів*: 1) передрозуміння, або створення попереднього смислу тексту; 2) інтерпретації, що включає активне опрацювання навчального матеріалу тексту; 3) власне розуміння як кінцевий результат, що передбачає глибоке проникнення в задум і світ автора. Вхідження у внутрішній світ автора відбувається через процедури фіксації змістового та граматичного планів тексту, що створює умови для емпатії, завдяки чому відбувається проникнення в суб'єктивний світ адресанта й відтворення його думки [8, с. 240]. Проникнення в герменевтичне коло передбачає застосування певної *моделі*, яку умовно можна вважати й моделлю розуміння тексту. Згідно з цією моделлю найменшою значущою одиницею тексту є слово. Проте, слово неможливо правильно зрозуміти й інтерпретувати, не розуміючи смислу речення. У свою чергу, речення не буде цілком зрозумілим, якщо незрозуміле значення хоч одного з його значущих слів. У цьому випадку речення є цілим, а слово – його частиною. Розуміння, вочевидь, відбувається в межах герменевтичного кола. Однак, речення не є кінцевим цілим (текстом), а лише його частиною. На шляху до розуміння тексту реципієнт стикається з такими бінарними опозиціями «частин» і «цілого», які розростаються циклічно у процесі розуміння тексту: слово – речення; речення – надфразова єдність; надфразова єдність – текст [7, с. 39].

Для глибшого розуміння та входження в герменевтичне коло тексту фахівцями пропонуються певні стратегії, або *евристики розуміння тексту*, котрі можна розглядати як дослідні установки, методи розв'язання проблеми й отримання нового знання. Вони представлені загальним комплексом евристик, серед яких варто виокремити: авторські евристики, темпоральні евристики й евристики дій. Їхнє застосування у процесі опрацювання дає змогу розірвати герменевтичне коло тексту й увійти в поняттєвий і концептуальний світ автора. До *авторських евристик* зараховують телеологічну авторську й телеологічну адресатну евристики. (Телеологічний: від грецьк. *telos* – мета + *logos* – вчення – означає «спрямований на досягнення певної мети»). *Темпоральні евристики* представлені контекстною авторською й контекстною адресатною евристиками. *Евристики дій* складаються з евристики лінгвістичного значення, сутнісної евристики, евристики універсальних категорій, дискурсивної евристики й евристики творчого розуміння. Герменевтичні евристики розуміння тексту висвітлюють мовний, когнітивний, породжувальний і ситуаційний аспекти процесу комунікації між адресантом і адресатом [1, с. 316]. Зупинимось на цих евристиках докладніше.

Мовний аспект комунікації реалізується трьома взаємозв'язаними евристиками, зокрема, евристикою лінгвістичного значення, сутнісною евристикою й евристикою універсальних категорій. Перше, з чим стикається адресат у процесі сприйняття тексту – це його мовний аспект. Він досліджується за допомогою *евристики лінгвістичного значення*, що вимагає від адресата уважного оброблення тексту з опорою на семантичний аналіз слів, словосполучень і речень та смислу граматичних категорій і синтаксичних конструкцій. Опора на лінгвістичний складник плану змісту тексту приводить до застосування *сутнісної евристики*, яка має на меті реконструкцію відображуваної ситуації за лінгвістичним значенням. Це, у свою чергу, уможливує розуміння прихованих інтенцій автора та входження в його концептуальний світ. *Евристика універсальних категорій* спрямовує увагу реципієнта на загальні поняття, які є основою концептуального світу автора й тексту. Мета цієї евристики – привернути увагу реципієнта до загально гуманітарних понять, на яких ґрунтується світ.

Когнітивний аспект комунікації реалізується за допомогою двох взаємозв'язаних евристик: телеологічної авторської й телеологічної адресатної. Когнітивні установки в розумінні зв'язують процедуру аналізу тексту з концептуальними системами автора твору та його адресата. У першому випадку застосовується телеологічна авторська евристика, відповідно до якої входження в герменевтичне коло тексту та його інтерпретація залежать від того, якою мірою реципієнт проник у задум автора, світ його переживань, настанов і уявлень. Для цього адресату варто ознайомитись з інформацією про автора й епоху породження тексту, а також про місце тексту в часі та культурному просторі цієї епохи. Телеологічна авторська евристика викликає читацьку рефлексію, а отже, допомагає досягнути модель світу автора, що позначається й на рівні розуміння тексту. Телеологічна адресатна евристика допомагає простежити залежність розуміння від цілей і намірів реципієнта. Поряд із авторською телеологічною адресатною евристикою орієнтована на когнітивні механізми мислення індивіда.

Породжувальний аспект представлений дискурсивною евристикою й евристикою творчого розуміння. Оскільки механізми породження твору настільки ж важливі, наскільки й механізми його аналізу, то дискурсивна евристика дає змогу розглядати розуміння тексту як процес комунікативної взаємодії між адресатом і смислом тексту: розуміння відбувається поступово, поки адресат знаходить відповіді на свої запитання у процесі сприйняття твору. Евристика творчого розуміння досить широко розширює можливості інтерпретації тексту (хоч і обмежується інтелектуальними спроможностями інтерпретатора). Розуміння тут є «відображенням світлом творчості» [5, с. 58]. Оскільки у творчості не існує меж, то й розуміння як вияв творчості також безмежне.

Ситуаційний аспект досліджується за допомогою контекстної авторської й контекстної адресатної евристик. Ситуаційні чинники впливають як на процес створення тексту, так і на його розуміння як кінцевий результат сприйняття твору. Зосередження уваги на історичних, соціальних, культурних та інших умовах створення тексту приводить до реалізації контекстної авторської евристики, а за аналогічних умов його інтерпретації – до контекстної адресатної евристики. Теза про залежність розуміння від конкретної ситуації представлена ще й пізнавальною установкою кумулятивного знання, згідно з якою інтерпретація кожного окремого тексту має спиратися на результати аналізу аналогічних, близьких або ідентичних за темою текстів, що допомагає створити певний алгоритм їхнього розуміння й інтерпретації [1, с. 319].

Отже, мовний аспект комунікації між адресантом і адресатом розкриває лінгвістичне значення тексту, когнітивний – передбачає кореляцію концептуальних систем адресанта й адресата, породжувальний – допомагає ознайомитись з епохою написання твору, а ситуаційний – має на меті включення в конкретні умови періоду створення тексту для його глибшого розуміння і проникнення в авторський задум.

Описані аспекти комунікації між автором і читачем корелюють із **рівнями розуміння**, запропонованими Г. І. Богіним [3, с. 15]: 1. Перший рівень – **семантизувальне розуміння** – передбачає декодування одиниць тексту, які постають у знаковій функції. Цей рівень розуміння має місце переважно при порушеннях смислового сприйняття іншомовного тексту, наприклад, у ситуації, де реципієнту серед знайомих слів зустрілося незнайоме, що потребує семантизації. Семантизувальне розуміння співвідноситься з мовним аспектом розуміння, на якому застосовуються нерелексивні аналоги розуміння, а саме евристика лінгвістичного значення, сутнісна евристика й евристика універсальних категорій. 2. Другий рівень – **когнітивне розуміння** – виникає в подоланні труднощів у процесі розкриття й осягнення змісту, тобто тих предикацій, які лежать в основі пропозиційних структур, котрі утворюють текст. Згаданий рівень розуміння зв'язаний із когнітивним аспектом спілкування між продуцентом і реципієнтом і передбачає застосування телеологічної авторської й телеологічної адресатної евристик. 3. Третій рівень – **розпредмечувальне розуміння** – має місце, коли особистість стикається з ідеальними реальностями свідомості, волі й почуттів, імпліцитно представленими в тексті засобами непрямой номінації. «Розпредметити» – означає «відновити» за допомогою рефлексії «хід думок» продуцента й оцінити той вплив, який певний текст здійснює на індивіда у процесі

свого подальшого існування. Таке розуміння співвідноситься з породжувальним і ситуаційним аспектами, й, відповідно, реалізується дискурсивною евристикою, евристикою творчого розуміння, контекстною авторською й контекстною адресатною евристиками.

Описані вище особливості розуміння реалізуються в межах модулів, які становлять когнітивну систему людини (модулі є найпростішими системами, з яких складається інфраструктура розуму). Елементарну процедуру, виконувану в межах кожного модуля, умовно називають інтерпретацією. Це, зокрема, такі **модулі розуміння**, як [9, с. 124–126]: 1. Використання мовних знань (володіння (іншо)мовною компетенцією. 2. Побудова й верифікація гіпотетичних інтерпретацій: сприймаючи й розуміючи текст, суб'єкт не чекає, поки закінчиться речення, щоб почати його аналізувати: розуміння відбувається паралельно лінійному сприйняттю мовлення. 3. «Освоєння» сказаного: на основі тексту будується модельний світ, для чого використовуються виключно внутрішні ресурси інтерпретатора, а не елементи чужого внутрішнього світу: зв'язки, встановлювані в цьому модельному світі, дають змогу різною мірою легко й оперативно його резюмувати й добудовувати, використовуючи супутньо створюване «поле напруження», яке відображає ієрархію його елементів. 4. Реконструкція намірів автора у двох напрямках: а) встановлення того, що мається на увазі, й можливо, виражене не зовсім чітко; б) розпізнавання стратегічного задуму автора. 5. Встановлення ступеня розбіжності між внутрішнім і модельним світами: легкість розуміння визначається не лише кількістю засобів, які витрачаються на його досягнення, а й затратами мовних засобів з боку автора для досягнення зрозумілості, тобто тут ідеться про рентабельність розуміння.

6. Встановлення зв'язків всередині модельного та внутрішнього світів: такі відношення по-різному усвідомлюються, «висвічуються» в конкретній інтерпретації: у граничних випадках зв'язки можуть бути або поза фокусом уваги, або в самому фокусі. Відповідно, розрізняються змінні *фон* і *фокус* розуміння. Фон створюється в результаті вкладавання в модельний світ неусвідомлюваних презумпцій інтерпретатора. 7. Співвіднесення модельного світу з безпосереднім сприйняттям дійсності: цей модуль характеризується змінною лабільністю, рухливістю презумпцій інтерпретатора як індивіда, який задається питанням, чи відповідають істині відомості в його «ментальній картотеці». 8. Співвіднесення модельного світу з лінією поведінки актантів тексту: продуктивність розуміння як змінна характеристика цього модуля полягає в ступені переплетення різних спрямованостей в межах одного акту інтерпретації. 9. Вибір «тональності» або «ключа» розуміння: «ключ» забезпечує цілісність результату, визначає взаємодію модулів у певному епізоді розуміння.

Зауважимо, що взаємодія модулів опрацювання й розуміння тексту не означає, що вони однаково «працюють» у суб'єктів пізнання. Адекватність і глибина розуміння залежать від широти їхнього знанневого простору, рівня сформованості комунікативно-когнітивної компетенції і розвитку мовної особистості, картини світу, стилів пізнання, множинного інтелекту, індивідуальних когнітивних відмінностей, які виявляються в ході опрацювання тексту, тощо.

Отже, розуміння тексту є багатоступінчастим когнітивним процесом, спрямованим на дешифрування, тлумачення й інтерпретацію закодованої у творі інформації. Воно опосередковується рефлексією, адже справжнє розуміння тексту – це завжди вихід за межі того, що в ньому безпосередньо висловлено, а отже, сенс тексту завжди перевищує авторське розуміння. Адекватність розуміння тексту залежить від формування комунікативно-когнітивної компетенції суб'єктів пізнання, тому становлення означеної компетенції може розглядатись як важливий чинник тлумачення іншомовного твору. Перспектива подальшого дослідження окресленої проблеми вбачається у вивченні особливостей комунікативно-когнітивної інтерпретації тексту.

Список використаної літератури

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику: [учебное пособие] / А. Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.

2. Барт Р. От произведения к тексту // Р. Барт Избранные работы: Семиотика: Поэтика. [Пер. с фр.] / [Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику / Г. И. Богин. – М. : Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.
4. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. [учебное пособие] / А. А. Брудный. – М. : Издательство «Лабиринт», 1998. – 336 с.
5. Вилье де Лиль-Адан Ф. М. Избранное / Ф. М. Вилье де Лиль-Адан. – М.–Л. : Научная книга, 1988. – 228 с.
6. Вовк О. І. Комунікативно-когнітивна компетентність студентів-філологів: нова освітня парадигма / О. І. Вовк. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. – 500 с.
7. Зверева Я. В. Реализация модели герменевтического круга в интерпретации текстов / Я. В. Зверева // Вестник Челябинского государственного университета: Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 17 (155). – Вып. 32. – С. 38 – 41.
8. История философии: Энциклопедия / [сост. и глав. ред. А. А. Грицанов]. – Минск. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
9. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; [под ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. фак-т МГУ, 1997. – 245 с.
10. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер; [пер. А. Вольский]. – СПб. : Европейский Дом, 2001. – 241 с.
11. Rivers W. M. Teaching Foreign-Language Skills / W. M. Rivers. – Chicago : The University of Chicago Press, 1988. – 403 p.

Одержано редакцією 28.01.14

Прийнято до публікації 20.02.14

Аннотация. Вовк Е. И. Когнитивные аспекты понимания иноязычного текста

В статье рассматриваются когнитивные особенности понимания иноязычного текста. Понимание определяется как когнитивный процесс, предусматривающий проведение последовательных ментальных операций, способствующих распознаванию авторских интенций и реконструкции смысла текста. Интерпретационные процедуры предполагают использование определённых кодов дешифрования текста, а также учёт соответствующих условий, уровней, модулей и когнитивных полей понимания. Значительное внимание в статье уделено рассмотрению особенностей проникновения в герменевтический круг, что предполагает использование соответствующей модели и означает вхождение в понятийный мир текста. Для глубинного понимания иноязычного текста предлагается также использовать релевантные эвристики, или исследовательские установки, способствующие декодированию зашифрованной в тексте информации и раскрытию авторского замысла. Эвристики понимания текста затрагивают языковой, когнитивный, порождающий и ситуационный аспекты процесса коммуникации между продуцентом и реципиентом текста.

В статье постулируется идея, что адекватное понимание иноязычного текста зависит от таких факторов, как широта пространства знаний и уровень сформированности коммуникативно-когнитивной компетенции студентов, развитость их как языковых личностей, богатства их картины мира, множественного интеллекта, индивидуальных когнитивных особенностей и др.

Ключевые слова: понимание текста, коммуникативно-когнитивная компетенция, интерпретация текста, коды, уровни, модули, этапы, когнитивные поля, условия и эвристики понимания, герменевтический круг

Summary. Vovk O. I. Cognitive Aspects of Understanding Alien Text

The article studies cognitive dimensions of understanding an alien text. Text understanding is defined as a cognitive process based on special mental operations aimed at decoding an author's intentions, reconstructing the meaning of a text and reflecting its main ideas. Interpretational procedures are performed via deciphering codes, under relevant conditions, on corresponding levels, in cognitive fields and within certain modules. A text is viewed as conventionalized expressions of the experience of an author, thus, the interpretation of a text reveals something about the social context in which it was formed, and provides a reader with the means to share the experiences of an author. The reciprocity between text and context is called the hermeneutic circle. To enter the hermeneutic circle, i.e. to understand an author's intentions and penetrate into deep senses hidden in a text, a reader has to pass the semantic, pragmatic, notional and conceptual levels.

The fundamental idea is emphasized that a problem of interpretation is a problem of understanding. To better understand a text and introduce a reader into its context the cognitive framework offers certain strategies, or heuristics – general principles of exploring an object, inferring new knowledge or solving a problem. Applying the heuristics allows a reader to examine the linguistic, cognitive, originative, and situational aspects of the text.

In the article the presumption is made that the adequate understanding of an alien text depends on students' level of development of linguistic personality, knowledge space, communicative and cognitive competence, worldview, multiple intelligences, individual cognitive features etc.

Key words: text understanding, communicative and cognitive competence, interpretation of a text, codes, levels, modules, stages, cognitive fields, conditions and heuristics for text understanding, hermeneutic circle

УДК 811.16.2'367

Л. І. Лонська

РОЛЬ КЛИЧНИХ КОМУНІКАТИВ У СТВОРЕННІ ЕКСПРЕСИВНОСТІ (на матеріалі творів Тараса Шевченка)

У статті досліджено один із засобів вираження експресивності на синтаксичному рівні – кличні комунікати. Описано такі функції аналізованих структур: апелятивну, експресивну, конотативну. З'ясовано, що найуживанішими формами вираження кличних комунікатів є кличний відмінок іменника (займенника) та називний відмінок множини. За структурою вони є непоширені та поширені. Виокремлено 16 семантичних груп кличних комунікатів, найуживанішою є група на позначення назв осіб за різними ознаками: родинними, кровними, близькими, дружніми, ідейними переконаннями, зовнішніми та внутрішніми властивостями, національно-етнічною й територіальною належністю. Численну групу утворюють персоніфіковані назви явищ природи та абстрактні поняття. За семантико-граматичною природою кличні комунікати поділено на три різновиди. Активно функціонує в досліджуваному джерелі кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює семантико-синтаксичну функцію займенника 2-ї особи.

Ключові слова: експресивність, кличні комунікати, кличний відмінок, апелятив, апелятивна функція, експресивна функція, конотативна функція, звертання.

Постановка проблеми. Експресивність, поза всяким сумнівом, належить до універсально-типологічних явищ, оскільки в самій людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної ситуації, до певної особи та висловлювати відповідно власну емоційно-експресивну оцінку до учасника комунікативно-мовленнєвого акту.

На думку С. Я. Єрмоленко, «експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що несуть у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а також із особливим актуальним членуванням фрази, виділення теми і реми» [3, с. 327], однак художнє мовлення не є винятком: експресивні конструкції властиві і йому. Звичайно, живе розмовне мовлення має значно більший потенціал до утворення подібних побудов. Саме стиль Тараса Шевченка, його синтаксична система, хоч і є зразком літературної мови, проте вона дуже наближена до живого мовлення, яке має вищий ступінь вияву експресивності. Будь-яка із синтаксичних конструкцій письменника має експресивне забарвлення.

О. О. Селіванова визначає експресивність як «ознаку інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності. Експресивність переважно пов'язана з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення і є засобом увиразнення тексту» [10, с. 139]. Як зазначає Г. І. Приходько, «експресивність – це посилення сигналу про схвалення чи несхвалення наявного стану речей з боку мовця та сприйняття цього сигналу реципієнтом» [8, с. 138].

В енциклопедії «Українська мова» експресивність визначена як «властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, бути засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Емоційне в мові завжди є

експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [14]. Одним із засобів вираження експресивності на синтаксичному рівні є кличні комунікати.

Термін «кличні комунікати» у функціональному синтаксисі позначає мовні одиниці, що «є особливим засобом зв'язку із вказівкою на адресата мовлення» [12, с. 407]. У контексті структурно-семантичного підходу до вивчення граматичної системи ці одиниці називаються реченнями-звертаннями [11, с. 146]. Традиційно ці структури трактують то як еквіваленти речення, то як окремий тип односкладних речень. К. Ф. Шульжук зазначає, що «звертання-речення – це однослівні речення, виражені кличним відмінком іменника, що самостійно передають нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення» [17, с. 146]. Першим кличні комунікати виокремив О. О. Шахматов, який назвав їх «вокативними реченнями», що рівнозначні реченню й можуть містити залежно від інтонації різний зміст. Учений вважає такі речення односкладними структурами, у яких головним і єдиним членом є звертання, назва особи, до якої звернена мова, якщо ця назва виголошена з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення, у центрі якого стоїть певна особа; у цій думці може бути виражений закид, жаль, докір, обурення» [11, с. 86]. Ці одиниці по-різному кваліфікують у лінгвістиці. Одні вчені визначають їх односкладними, але з певними застереженнями (В. В. Бабайцева), інші (Є. М. Галкіна-Федорук, К. В. Горшкова, М. М. Шанський, автори академічного видання «Сучасна українська літературна мова») такі одиниці називають неподільними еквівалентами речень. Треті (О. Г. Руднєв) зараховують їх до номінативних. Четверті, відмовляючись від терміна «вокативні речення», вважають такі утворення ізольованими звертаннями, які «можуть набувати самостійної комунікативної значущості», чи комунікатами. Автори «Синтаксису» І. І. Слин'ко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська вживають термін «кличні комунікати», оскільки ця назва вказує на синтаксичну суть цих одиниць, а поняття «звертання» характеризує тільки зміст цього терміна [11]. Тому проблема вивчення кличних комунікатів, спрямованих у бік мовлення, тексту, є актуальною під кутом зору комунікативного синтаксису. З огляду на це, **мета статті** – дослідити роль кличних комунікатів у створенні експресивності та представити їхні основні семантичні групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кличні комунікати, які в традиційній граматиці названі звертаннями, є об'єктом дослідження таких учених: В. Чабаненка, Н. Гуйванюк, Л. Процак, А. Мединської, І. Сушинської та автора статті [15; 2; 9; 7; 13; 4; 5; 6]. Так, Л. Процак досліджує ці структури в художньому творі з позицій комунікативної лінгвістики, зазначаючи, що саме текст становить комунікативний акт з неповноцінною комунікативною ситуацією [9, с. 182]. Тому посередником в комунікативній ситуації між ліричним героєм і тим, до кого він звертається, є кличні комунікати. «Проте істинна комунікативна ситуація «автор твору + твір + читач, представник певного культурного коду» при кожному прочитанні твору може формуватися по-різному», – зазначає А. Мединська [7, с. 130], яка досліджувала кличні комунікати в поетичному мовленні Лесі Українки. «Кличні комунікати та їхні модифікації в художньому мовленні, – на думку дослідниці, – є сигналами моделювання комунікативних актів у самому творі. Сутність естетичної функції комунікатів у віршах істотно відрізняється і залежить від різновиду прагматичного значення, набутого мовною одиницею, що його виражає» [7, с. 131].

Кличні комунікати в поетичному мовленні В. Симоненка є предметом аналізу автора статті, зокрема, досліджено естетичну функцію цих структур та функцію експресивного художнього засобу передавання внутрішнього психологічного стану мовця, його душевних якостей та духовних цінностей. Найуживанішим комунікатом у В. Симоненка є Україна, образ якої в поета асоціюється з образом матері, та український народ. Досить своєрідно функціонують в поета інформативно-ускладнені кличні комунікати, що вжиті у формі питально-риторичного речення [4, с. 153].

Виклад основного матеріалу. У поезії Тараса Шевченка кличні комунікати виконують насамперед апелятивну функцію, виражаючи ставлення мовця до адресата. Проте в комунікативному аспекті, зокрема в художньому тексті, власне клична функція не

завжди отримує реальну реалізацію. Так, риторичні звертання, кличний уяви, які не відрізняються від власне звертань, не передбачають безпосереднього співрозмовника, не спонукають до відповіді, напр.: *«Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові; ще понесеш, друже!»* (16, с. 132); *«О доле моя! Моя країно! Коли я вирвусь з цієї пустині? Чи, може, крий Боже, Тут і згину»* (16, с. 396). Експресивна функція кличних комунікатів може бути реалізована в синонімічних поширених конструкціях, зокрема про Україну поет говорить так: *«Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив?»* (16, с. 385), де любов і гордість за свій край поєднані з болем за свою Батьківщину, за її героїв: *«За що її діти в кайданах мовчать?»* (16, с. 385) – продовжує поет, звертаючись до України.

Національну самобутність української мови репрезентують кличні комунікати, виражені формою кличного відмінка. У Шевченка вони часто вживані й різноманітні як за формою – однокомпонентні, напр.: *«Я сирота з Вільшаної, Сирота, бабусю»* (16, с. 149) й поширені, напр.: *«Дитя моє! Мій синочку, Нехрещений сину! Не я тебе хреститиму На лиху годину»* (16, с. 297), так і за семантикою.

Аналіз досліджуваного матеріалу дав змогу виокремити семантичні групи кличних комунікатів:

1. Поширені звертання на позначення назв осіб за родинною ознакою представлені численними назвами спорідненості та свояцтва: *«Доню моя, доню моя, Цвіте мій рожевий! Як ягодку, як пташечку, Кохала, росила на лишенько...»* (16, с. 70); *«Чого в'янеш, моя доню?» – стара не спитала* (16, с. 88); *«Сину ти мій безталанний! Моя ти дитино! Де ти в сіті погибаєш, Сину мій єдиний?»* (16, с. 590). Належність до цієї семантичної групи детермінує контекст. Часто ці іменники мають демінутивні суфікси зі значенням пестливості, що засвідчує доброзичливе ставлення автора до своїх героїв, напр.: *«Заридала Катерина Та бух йому в ноги: «Прости мені, мій батечку, що я наробила! Прости мені, мій голубе, Мій соколе милий!»* (16, с. 70), де семантика спорідненості ускладнена вокативами з метафоричним значенням. Іменники аналізованої групи, уживаючись у вторинному значенні, набувають пошанної функції. Так, нерідних, некровних осіб поет називає синами (про гайдамаків), що характеризує його як турботливу людину, здатну переживати за долю простих людей, знедолених, борців за волю України: *«Сини мої, гайдамаки! Світ широкий, воля – Ідіть, сини, погуляйте, Пошукайте долі»* (16, с. 101). Гайдамаки для Шевченка – це люди, близькі духом до нього самого. Любов до своїх персонажів автор висловлює, використовуючи поширені метафорами структури: *«Сини мої! Орли мої! Летіть в Україну – хоч і лихо зострінетесь, Так не на чужині»* (16, с. 101).

2. Власні імена людей: *«Катерино, серце моє! Лишенько з тобою! Де ти в світі подінешся З малим сиротою?»* (16, с. 67). Антропоніми з демінутивними суфіксами, які виконують функцію інтимізації, та назви осіб з уточнювальною метафоричною семантикою широко представлені в поезіях: *«Степаночку! Степаночку! – Кричала, ридала. – Степаночку, моє серце! Де ж це ти барився?»* (16, с. 590).

3. Назви осіб за віковою ознакою: *«Бабусенько, голубонько, Серце моє, ненько. Скажи мені щирю правду, Де милий-серденько?»* (16, с. 88); *«Сидіть, діти, у запічку, А я з журби та до шинку...»* (16, с. 62); *«Постривайте – все розкажу, Слухайте ж, дівчата!»* (16, с. 86). Зарахування іменників-вокативів на зразок дядьку, тітку, бабусю, діду, дитино, у структурі яких наявні семи родинності, до цієї групи здійснюємо лише на основі контексту. Так, у поезії «Тополя» бабусю названо стару ворожку, яка нерідну дівчину називає донею, напр.: *«Добре, доню! Спочинь трошки. Чини ж мою волю»* (16, с. 89).

4. Назви осіб за родом діяльності, заняттям, напр.: *«Добре єси, мій кобзарю, Добре, батьку, робиш, Що співати, розмовляти На могилу ходиш!»* (16, с. 85); *«Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате, Маєш крила, маєш силу, Є коли літати»* (16, с. 99). В останньому прикладі поет використовує поширену метафору.

5. Назви осіб за чином, соціальною ознакою: *«Пане полковнику, ламай!»* (16, с. 111); *«А жид зогнув спину: «Не жартуйте, мості-пане!»* (16, с. 111); *«А де дочка? «Умерла, панове»* (16, с. 111); *«Жартуєте, пане: За що платить?»* (16, с. 113).

6. Назви осіб за національно-етнічною, територіальною належністю: *Москалики! Голубчики! Возьміть за собою* (16, с. 80); *«Одчиняй, проклятий жиде! Бо будеш битий...»* (16, с. 110); *Слава тобі, любомудре, Чеху-слав'янине!* (16, с. 256).

7. Назви осіб за певною ознакою (зовнішньою, внутрішньою): *Кохайтесь, чорнобриві, Та не з москалями* (16, с. 65); *«Дура, атв'язися! Вазьміте прочь безумную»* (16, с. 80).

8. Назви осіб на позначення дружніх стосунків, за ідейними переконаннями: *Батьку ти мій, друже!* (16, с. 56); *А ходім лиш, пани-брати, З поляками биться* (16, с. 61). У поезії «У казематі» поет звертається до своїх співкамерників, уживаючи збірне поняття: *Згадайте, братія моя... бодай те лихо не верталось...; «Ніколи, братія, ніколи з Дніпра укупі не п'ємо! Розійдемося, рознесемо В степи, в ліси свою недолю»* (16, с. 355). Названі комунікати виконують конотативну функцію. Слова на зразок *товаришу, друже, брате* не несуть інформації про абсолютні ознаки адресата, а виражають насамперед характер стосунків між співрозмовниками, тон спілкування.

10. Теоніми, серед яких найуживанішим є лексема *Бог*, напр.: *«Прийми, Боже, мою душу, А ти – моє тіло!»* (16, с. 81). Часте звернення до Бога вказує на таку рису поета – представника християнської нації – як глибока віра в цю високу істоту, про високу мораль поета, адже Бога в українській етнокультурі осмислено як вищу сакральну цінність, що викликає подив, захоплення, бажання прославляти, наслідувати. Тому не випадково Шевченко вживає кличні комунікати з цим компонентом та синонімічним: *Небесний Царю! Суд твій всує, І всує царствіє Твоє* (16, с. 257). Звертання *Боже мій* втрачає первинну семантику й переходить до розряду вигуків, де він у різних контекстах виявляє неоднакову емоційну семантику: напр.: *Боже мій! Іване! І ти мене покидаєш?* (16, с. 80) – розпач, біль. Почуття страху передає така фраза: *Боже ти мій!... лихо моє. Де мені сховатись* (16, с. 71); почуття песимізму, втрати віри у свої сили, розпач, смуток: *– О Боже мій милий! Тяжко жить на світі, а хочеться жить* (16, с. 108); захоплення, любов, закоханість: *– Ось і дуб той кучерявий..., Вона! Боже милий!* (16, с. 53). Як глибоко віруюча людина Т. Шевченко через ліричного героя звертається до святих ікон: *Ой Спасе наш Межигорський, Чудотворний Спасе, І лютому ворогові Не допусти впасти В турецьку землю, в тяжкую неволю!* (16, с. 589).

11. Назви явищ природи, які в поета набувають олюдненої семантики: явища природи здатні вислухати ліричного героя, говорити, співчувати, тому поет просить у них допомоги, поради: *Ой тумане, тумане – Мій латаний талане! Чому мене не сховаєш Отут серед лану* (16, с. 297). У поезії «Думка» автор звертається до символічного образу вітру: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш. Збуди його, заграй ти з ним, Спитай синє море. Воно знає, де мій милий...* (16, с. 55); *Світе мій! Моя ти зоренько святая! Моя ти сило молодая! Світи на мене, і огрій, І оживи моє побите Убоге серце, неукрите, Голодне* (16, с. 575).

12. Абстрактні назви: *О доле! Пророче наш! Моя ти доне! Твоєю думу назову* (16, с. 575), долю називає своїм пророком, донею – близькою для ліричного героя людиною. Риторичне запитання поет вживає, використовуючи вокатив *думи*, хоч відповідь на нього є завчасно відомою: *Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами! Нащо стали на папері Сумними рядами?...* (16, с. 96).

13. Іменники-соматизми: *Праведная душе, прийми мою мову не мудру, та щирю. Прийми, привітай.* (16, с. 65); *Плач же, серце, плачте, очі, Поки не заснули, Голосніше, жалібніше, Щоб вітри почули* (16, с. 58).

14. Просторові поняття, напр.: *Радуйся, ниво неполитая! Радуйся, земле, не повитая Квітчастим злаком! Розпустися, Рожевим крином процвіти!* (16, с. 575); *Грай же, море, мовчїть, гори, Гуляй, буйний, полем...* (16, с. 60). Кличні комунікати набувають особливого естетичного звучання, коли виражені мовними засобами на позначення неістот, тобто такого адресата, з яким справжнє спілкування ні в якій формі не можливе. Такий комунікат сигналізує про нереальність відтвореної комунікативної ситуації, внаслідок цього його функція як експресивного художнього засобу передачі внутрішнього психологічного стану мовця зростає.

15. Іменники-топоніми (назви країн, міст). Найуживанішим є топонім *Україна*, яка в поета асоціюється з образом матері, найближчої і найріднішої людини: *Бідна моя Україно, стоптана ляхами! Україно, Україно! Ненько моя, ненько! Як згадаю тебе, краю, Заплаче серденько...* (16, с. 59). У цих словах – переживання за долю рідного краю, за долю України. Біль за долю України, розпач за свою Батьківщину звучить і в таких словах: *Погибнеш, згинеш, Україно, Не стане знаку на землі. А ти пишалася колись В добрі і розкоші! Вкраїно! Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара, Карає тяжко?* (16, с. 617).

16. Іменники на позначення тваринного світу, птахів, значення яких реалізовано в контексті: у переносному, метафоричному, значенні ці іменники позначають людину, аналізовані лексеми можуть мати як позитивну семантику: *Не цурайтесь, лебедики: Воно сиротина* (16, с. 81), так і негативну: *«Лжеш, собако! Признавайся! Ануте, панове, Батогами!»* (16, с. 113); *Здоров, свине, здоров, жиде, Здоров, чортів сину!* (16, с. 111). І навпаки, поет вживає назву особи на позначення тварини, напр.: *А тим часом із діброви Козак виїзжає; Під ним коник вороненький Насилу ступає. «Ізнемігся, товаришу! Сьогодні спочинем»...* (16, с. 53). Метафоричні апелятиви ґрунтуються на співвіднесеності з певними ознаками предметів та істот довкілля, приписуваними в конкретному контексті.

Апелятиви на позначення неістот у поета набувають персоніфікованого значення, при цьому автор використовує апелятиви-іменники прикладкового характеру, напр.: *Може, ще раз прокинеться, Мої думи-діти* (16, с. 253). Поширені прикладки вживає Шевченко й на позначення осіб із метою точніше передати характер особи, своє ставлення до неї: *Заворожи мене, волхве, Друже сивоусий* (16, с. 252). Специфічною формою вираження аналізованих одиниць Шевченка є їхнє уживання в кінці висловлення, напр.: *Ходім, лишен, полудновать. Що ти там, Ярино, Змайструвала? – Уже, тату». «Отаке-то, сину!»* (16, с. 269).

Аналіз семантико-граматичної природи кличних комунікатів дав підстави для виокремлення таких різновидів: 1) одиниці, які поєднують у собі семантику адресата вольової дії мовця й семантику потенційного суб'єкта дії, на якого спрямована дія першого: *Яremo! Герш-ту, хамів сину, Піди кобилу приведи, Подай патинки господині Та принеси мені води* (16, с. 108); 2) акцентований адресат і нейтралізований суб'єкт: *Я їх добре знаю. Добре знаю, зоре моя! Мій друже єдиний!* (16, с. 367), у яких присвійний займенник слугує ланкою зв'язку між власне звертальною й основною (суб'єктною) частинами речення; 3) кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника 2-ї особи. На думку І. Р. Вихованця, такі звертання, співвідносячись із займенниковим словом, «виконують формально-синтаксичну функцію опосередкованого другорядного члена речення» [1, с. 189], напр.: *Ви любите брата, Суєслови, лицеміри, Господом прокляті. Ви любите на братові Шкуру, а не душу* (16, с. 314); *Чого ж ви чванитеся, ви! Сини сердешної України* (16, с. 319). Така співвіднесеність можлива із займенниковим додатком у формі таких непрямих відмінків: родового, напр.: *О волохи, волохи, Вас осталося трохи* (16, с. 123), давального, напр.: *І вам, сини, передали Свої кайдани, свою славу* (16, с. 320), знахідного (безприменникового й применникового), напр.: *За що ж тебе, світе-брате, в своїй добрій, теплій хаті Оковано, омурено (Премудрого одурено)* (16, с. 628); *Води дніпрові нап'юсь На тебе, друже, подивлюсь* (16, с. 398), орудного применнтового, напр.: *І, може, в тихій твоїй хаті Я буду знову розмовляти З тобою, друже мій. Боюсь* (16, с. 398).

Висновки. Отже, аналіз кличних комунікатів, за допомогою яких реалізовано мовну експресію, дає підстави говорити про те, що типологія структурних виявів конструкцій експресивного синтаксису є різноманітною не лише в розмовному мовленні, а й яскраво виявлена в поезії, підтвердженням чого є аналізоване джерело. Експресивні побудови часто вступають у складні процеси контамінації з немаркованими структурами, розширюючи виражальні засоби синтаксису. Перспективу подальших досліджень можуть становити інші фігури експресивного синтаксису, такі, як: риторичні запитання, парцельовані конструкції, конструкції «ніякого роду», заперечні структури тощо.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 189–190.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 430 с.
4. Лонська Л. І. Експресивні властивості синтаксичних конструкцій у поезії Василя Симоненка // Письменники-шістдесятники з Черкащини; зб. пр. лінгвіст. наук.-практ. конф. / Ред. кол.: Поліщук В. Т. та ін. – Черкаси : Брама–Україна, 2006. – С. 123–129.
5. Лонська Л. І. Експресивність синтаксису Лесі Українки / Л. І. Лонська // Феномен Лесі Українки : літературознавчий, лінгвістичний, історіософський, філософський та педагогічний аспекти : зб. наук. пр. – К.–Новоград-Волинський–Житомир–Черкаси, 2010. – С. 119–123.
6. Лонська Л. І. Кличні комунікати в поетичному мовленні Василя Симоненка / Л. І. Лонська // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2005. – С. 151–154.
8. Мединська А. Кличні комунікати та їх модифікації в поетичному мовленні Лесі Українки / А. Мединська // Філологічні студії : науковий часопис. – Луцьк : Волинський державний університет імені Лесі Українки. – 2000. – № 1. – С. 130–135.
9. Приходько Г. І. Взаємозв'язок оцінки, емоційності, експресивності та модальності / Г. І. Приходько // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – С. 137–143.
10. Процак Л. Проблеми комунікативного підходу до теорії художнього мовлення / Л. Процак // Українська філологія : школи, постаті, проблеми : зб. наук. праць. – Ч. 2. – Львів : Світ, 1999. – 752 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
12. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – С. 407–515.
13. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
14. Сушинська І. Емоційно-експресивні властивості синтаксичних конструкцій / І. Сушинська // Лінгвістичні студії : Зб. наук. пр. – Вип. 12. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 180–184.
15. Українська мова: [енциклопедія] / [редкол. В. М. Русанівський] / В. М. Русанівський. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
17. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Укл. Дзюба І. М. та ін. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 717 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 146–150.

Одержано редакцією 29.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Лонская Л. И. Роль вокативов в создании экспрессивности (на материале произведений Тараса Шевченко)

В статье исследовано одно из средств выражения экспрессивности на синтаксическом уровне – вокативы. Описаны функции рассматриваемых структур: аппелятивная, экспрессивная, коннотативная. Установлено, что самыми употребляемыми формами выражения вокатива является звательный падеж существительного (местоимения) и именительный падеж множественного числа. По структуре они бывают нераспространенными и распространенными. Выделены 16 семантических групп вокативов, самой употребляемой является группа для обозначения названий лиц по различным признакам: родственным, кровным, близким, дружеским, идейным убеждениям, внешним и внутренним свойствам, национально-этнической и территориальной принадлежности. Многочисленную группу образуют персонифицированные названия явлений природы и абстрактные понятия. По семантико-грамматической природе вокативы разделены на три разновидности. Активно функционирует в исследуемом источнике звательный идентификационный полисемантический, дублирующий семантико-синтаксическую функцию местоимения 2-го лица.

Ключевые слова: экспрессивность, вокатив, звательный падеж, аппелятив, аппелятивная функция, экспрессивная функция, коннотативная функция, обращения.

Summary. Lons'ka L. I. The role of the vocative in the creating expression (based of Taras Shevchenko's Poetic Speech)

The article analyses one of means of expression for expressive syntax – vocative. We are described of functions of this structures: appellative, expressive, connotative. There were determined that the most widely used expression's form of the vocative is a vocative's noun (pronoun) and nominative plural. There are uncommon and common.

We analysed 16 semantic patterns of the vocative among which we singled out the group for naming individuals according to various criteria: family, blood, friendly, ideological beliefs, external and internal characteristics, ethnic and territorial belonging. The greater group consists personalized names of the natural phenomena and the abstract ideas. For semantic and grammatical nature of the vocative divided into three types. The most widely used of these constructs is the structure with the identification vocative polysemantic actively function, which duplicates of semantic and syntactic function of the pronouns 2nd person.

Key words: expression, vocative, appellative, expressive function connotative function, form of address.

УДК 811.161. 2. 276.1"18"

Т. М. Сукаленко

КОНЦЕПТ «ПАН» У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Мета статті полягає в доведенні положення про існування частотного типажу «пан» у поезії Т. Г. Шевченка та складанні його лінгвокультурної характеристики за даними української мови.

У роботі запропоновано новий підхід до мовного моделювання національного характеру – опис лінгвокультурних типажів, що представляють собою впізнавані узагальнені образи представників певних соціальних груп, чия поведінка була обумовлена загальними етнокультурними домінантами і мала значний вплив на формування колективного світосприйняття в Україні.

Ця стаття подає проміжні результати дослідження типажу «пан», виконаного в руслі лінгвокультурології. Автор статті досліджує поведінкові характеристики типізованої особистості пана через призму поезій Т. Г. Шевченка, спираючись на теоретичні напрацювання, викладені в низці публікацій професора В. І. Карасика, присвячених новому напрямку в лінгвокультурології – теорії лінгвокультурних типажів.

Об'єктом вивчення є типаж «пан», як предмет аналізу розглядаються поняттєві, перцептивно-образні та ціннісні характеристики зазначеного типажу в поезії Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: типаж, лінгвокультурний типаж «пан», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики.

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика приділяє багато уваги вивченню мовного відтворення процесів концептуалізації та категоризації реальності. В. М. Бріцин пише: «Незважаючи на помітне місце когнітивної лінгвістики в світовому і вітчизняному мовознавстві, оцінки її місця в парадигмі сучасної лінгвістики неоднорідні, як неоднозначні й думки щодо концептів <...>» [1, с. 65].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт перебуває на перетині різних наукових дисциплін, тому в сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення цього терміна. Концепт як лінгвокогнітивне явище, згідно з визначенням О. Кубрякової, – це «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку» [10, с. 90].

Поняття «концепт» співвідносне з уявленням про ті смисли, які функціонують у процесі мислення і які відтворюють «зміст досвіду і знання, зміст результатів усієї людської діяльності й процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання» [10, с. 90].

Ю. Степанов наголошує, що концепт становить ніби «згусток культури (культурного середовища) у свідомості людини» і стає тим способом побудови думки, завдяки якій культура є складником «ментального світу людини» [16, с. 40]. На думку лінгвіста,

«концепти є фактами культури», і подібними до цього їх робить цілий спектр розумінь, понять, поглядів, що охоплюють зміст концептів, «від найдавніших до найсучасніших» [16, с. 40], концепт «переживається» як «предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень» [16, с. 43]. Концепт, як зазначає Д. Лихачов, є заступником значення, що забезпечує спілкування й до того ж тісно «пов'язаний з національним, культурним, професійним, віковим досвідом людини» [11, с. 282].

Дослідники виокремлюють два підходи, які орієнтовані на той чи той аспект цього явища: лінгвокогнітивний (А. Бабушкін, М. Болдирев, О. Кубрякова, І. Стернін, О. Селіванова, О. Цапок та інші) та лінгвокультурний (В. Виноградов, А. Вежицька, С. Воркачов, В. Карасик, В. Колесов, Д. Лихачов, В. Маслова, Ю. Степанов та ін.).

В. І. Карасик, досліджуючи культурний концепт, який є основною одиницею лінгвокультурології, справедливо наголошує на триєдності в концепті образу, поняття й оцінки. Це положення стане засадничим у пропонованій роботі: «Образна сторона концепту – це зорові, слухові, тактильні, смакові, що сприймаються нюхом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання. Поняттєва сторона концепту – це мовна фіксація концепту, його позначення, опис, структура за ознаками, дефініція, порівняльні характеристики цього концепту щодо того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано, їх найважливіша якість – голографічна багатовимірність вбудованість у систему нашого досвіду. Ціннісна сторона концепту – важливість цього психічного утворення як для індивідуума, так і для колективу. Ціннісна сторона концепту є визначальною для того, щоб концепт можна було виокремити. Сукупність концептів, розглянутих в аспекті цінностей, утворює ціннісну картину світу. У цьому складному ментальному утворенні виділяються найбільш істотні для певної культури смисли, ціннісні домінанти, сукупність яких й утворює певний тип культури, що підтримується та зберігається в мові» [7, с. 5]. Таку ж думку висловлює і В. А. Маслова, зазначаючи, що «кожний концепт як складний ментальний комплекс охоплює, крім смислового змісту, ще й оцінку, ставлення людини до того чи того відображуваного об'єкта...» [12, с. 55].

Базові культурні концепти мають екзистенційну значущість як для окремої мовної особистості, так і для всієї лінгвокультурної спільноти (пор. праці В. А. Маслової). Чіткий критерій для зарахування певного концепту до культурних концептів, що відображає своєрідність відповідного етноспецифічного бачення світу, запропоновано в роботах російського лінгвіста В. П. Нерознака.

Одним із різновидів концептів є лінгвокультурні типи. Це положення одержало не тільки теоретичне обґрунтування, але й детальне розпрацювання методики опису (див. праці Т. В. Бондаренко, М. Б. Ворошилової, В. В. Дерев'янської, О. О. Дмитрієвої, О. В. Лутовінової, В. І. Карасика, І. А. Мурзінової, Л. П. Селіверстової, І. Ю. Уфасвої, О. А. Ярмахової та ін.). **Мета** статті полягає в доведенні положення про існування частотного типу «пан» у поезії Т. Г. Шевченка та складанні його лінгвокультурної характеристики за даними української мови.

Виклад основного матеріалу. У роботі лінгвокультурний типаж визначено як узагальнені уявлення про осіб, релевантних для тієї чи тієї лінгвокультури [8, с. 222]. Під це визначення повністю підпадає типаж «пан», широко представлений в українській художній літературі XIX ст. Він є одним із базових концептів, які організують художню творчість Т. Г. Шевченка. Дослідження творчості Т. Г. Шевченка дає можливість відповісти на питання про світобачення поетом цього типу, простежити тенденції слововживання назви «пан», визначити типові конотації, які їх супроводжують.

Розглянемо зазначений типаж з позицій методики опису, яка передбачає встановлення його поняттєвих, образно-перцептивних і ціннісних характеристик (в основу статті покладені теоретичні напрацювання і схеми, запропоновані О. О. Дмитрієвою і В. І. Карасиком).

Проаналізуємо поняттєві характеристики зазначеного концепту, які є «смісловим каркасом лінгвокультурного типу» і наділені важливими ознаками, зафіксованими у словникових дефініціях і певних контекстах [2, с. 42].

У тлумачних словниках української мови концепт «пан» одержує таку інтерпретацію: 1. «Поміщик у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії. // перен., ірон., зневажл. Людина, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами і т. ін. 2. Той, хто займав привілейовано становище в дореволюційному суспільстві, належав до забезпечених верств міського населення, інтелігенції // Той, хто має владу над іншими; володар, хазяїн. 3. У старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії – ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства: *Несуть пани есаули Козацькую збрую* (Тарас Шевченко); // ірон. Особа, яка не користується в кого-небудь повагою або викликає презирство своєю поведінкою // Звичайно із словом-прикладкою – шаноблива форма звертання до чоловіка в усній народній мові.

Пане-брате, заст. – формула звертання до чоловіка, вживана в усній народній мові. *А втім, як знаєш, пане-брате, Не дурень, сам собі міркуй* (Тарас Шевченко)» [15, т. 6, с. 41; 3, с. 880]. У словнику В. І. Даля лексема *пан* вживається на позначення «южн. зап. барин, боярин» [5, с. 16]. У словнику Б. Д. Грінченка зафіксовано слово *пан* у значенні «господинь, баринь, поміщикъ» [4, т. 3, с. 91].

У «Словнику синонімів української мови» подано такий синонімічний ряд: *пан* – білоручка, володар, поміщик [14, т. 2, с. 118].

Володар – той, хто має владу над кимось, чимось, велитель, пан, хазяїн, господар [14, т. 1, с. 299].

Поміщик – землевласник, звич. дворянин, основним джерелом доходу якого є приватна власність на землю. Обиватель *зах.*, пан (у старій Польщі, Україні, Білорусії, Литві; феодал, дідич *заст.*, державець *заст.* (великий поміщик) [14, т. 2, с. 316].

У Фразеологічному словнику української мови фіксуємо фразеологізми *великий пан* – перев. ірон. Поважна особа, яка має великий вплив і з якою треба рахуватися; *невеликий пан* – перев. ірон. Незначна особа, яка не має впливу і з якою можна не рахуватися [17].

Таким чином, аналіз словникових матеріалів показує багатозначність слова «пан», воно вживалося для позначення поміщиків, дворян, використовувалося для осіб привілейованого становища в дореволюційному суспільстві, вживалося як звертання, втрачаючи при цьому ознаки називання поміщиків чи привілейованих осіб. Нарешті на основі первинного значення слово *пан* розвинуло функціонування іронічного позначення.

Важливі уточнення щодо образу пана можуть давати і різноманітні наукові дослідження, які містять соціокультурні довідки (термін О. О. Дмитрієвої) про населення описуваного періоду. Зокрема, в статті В. Мойсеєнко «Про походження звертання «пан»» читаємо: «Термін *пан* у значенні шляхтича-землевласника у XV столітті було запозичене в польську мову з чеської адміністративної лексики. Але винятково в цьому сенсі термін *пан* в Королівстві Польським використовувався не довго. Незабаром його почали вживати просто як звертання між шляхтичами, а пізніше й міщанами та іншим вільним людом. Винятком, природно, були кріпаки. Про це свідчить похідна від слова *пан* – *панщина*» [13].

Крім зазначених характеристик концепту «пан», відбитих у науковій літературі, важливі цікаві перцептивно-образні характеристики пана дає творчість Т. Г. Шевченка. З неї виникають типізовані уявлення про зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності, дозволя панів тощо.

За творчістю Т. Г. Шевченка *пан* має такі ознаки зовнішності: пузатий, товстий, старий, усатий, багатий:

• **пузатий, товстий** (з великим черевом): *Чи то турецький, Чи то німецький, А може, те, що й московський. Церкви, та палати, Та пани пузаті, І ні однісінької хати* (Т. Шевченко, Сон); *Пани ж неситі, пузаті На рай твій, господи, плюють І нам дивитись не дають З убогої малої хати* (Т. Шевченко, Не молилася за мене);

• **старий, усатий**: *А Мар'яна Не до пана Виходила гуляти, Не до пана старого, Усатого, товстого, А з Петрусем В гаю, в лузі Щовечора святого – Розмовляла, Жартувала, Обнімала, мліла* (Т. Шевченко, Мар'яна-черниця);

А наймичка задрипана, Та й та помирає Старим паном... Так і треба: Не розганяй діток, Сивий дурню! Недовго жив На свій заробіток (Т. Шевченко, Сотник).

• **багатий**: *Та спитаю в жидовина, В багатого пана, У шляхтича поганого В поганім жупані* (Т. Шевченко, Ой виострю товариша); *Скачи, враже, як пан каже: На те він багатий* (Т. Шевченко, Перебендя).

Аналіз поезії Т. Шевченка показує, що він зображує поміщиків, магнатів, які були пов'язані з селом: *Шкода й праці! Поки села, Поки пани в селах, Будуть собі тинятися Покритки веселі По шиночках з москалями, І не турбуйсь, брате*. «Добре, – кажу. – А все-таки Невеличку нате, Оцю одну, останню. Слухайте ж, панята (Т. Шевченко, Якби тобі довелося).

За поезіями Т. Г. Шевченка, пани проживали у великому, багатому будиноку з численними кімнатами; палаці: *А може, вже поєдналась З паном у палатах? Може, знову розкошує Моя грішна мати?» Та й замовкла русалочка, В Дніпро поринула, Мов пліточка. А лозина Тихо похитнулась* (Т. Шевченко, Русалка); *Даєш ти, господи єдиний, Сади панам в твоїм раю, Даєш високії палати...* (Т. Шевченко, Не молилася за мене).

Не менш важливою ознакою опису концепту «пан» є манери поведінки. Велика роль у поезії Т. Г. Шевченка належить стереотипним епітетним словосполученням. Як слушно зауважує В. В. Красавіна, «епітет – традиційний засіб, який найвиразніше передає особливості жанру, індивідуального стилю письменника, характеризує стиль літературного напрямку та художньої мови відповідного періоду. Досліджувана система епітетів поглиблює уявлення про національно-історичну мовну картину світу, особливості її репрезентації в індивідуальній мовотворчості» [9, с. 7]. Створюючи портрет пана, Т. Г. Шевченко наголошує на епітетних словосполученнях (препоганий, поганий, злий, сердитий, проклятий, клятий, заклятий, лукавий, жорстокий, лютий, легковажний), змістом яких є негативні риси вдачі, характеру:

• **препоганий**, тобто вартий гострого осуду (про манери, поведінку, вчинки і т. ін.); який ганьбить, плямує кого-небудь [3, с. 1106]: *А пан глянув... одвернувся.. Пізнав, препоганий, Пізнав тії карі очі, Чорні бровенята... Пізнав батько свого сина, Та не хоче взяти* (Т. Шевченко, Катерина); *Гинуть! Гинуть! У ярмах лицарські сини, А препоганії пани Жидам, братам своїм хорошим, Остатні продають штани* (Т. Шевченко, І виріс я на чужині);

• **поганий** – тобто такий, що викликає ненависть; проклятий, нікчемний, підлий [3, с. 1002]: *Вкраїно! Мій любий краю неповинний! За що тебе господь кара, Карає тяжко? За Богдана, Та за скаженого Петра, Та за панів отих поганих До краю нищить... Покара, Уб'є незримо і правдиво* (Т. Шевченко, Осії глава XIV);

• **злий** – сповнений злості, гніву, ворожнечі, недоброзичливості [3, с. 462]: *Я була дитина, Я гралася, забавлялась, А вона все в'яла Та нашого злого пана Кляла-проклинала. Та й умерла...* (Т. Шевченко, Лілея); *Та розкажи, моя зоре, Про тую Марину, Як вона у пана злого І за що страждала?* (Т. Шевченко, Марина); *Луна червона побіліла, І сторож боязно кричить, Щоб злого пана не збудить* (Т. Шевченко, Марина);

• **сердитий** – тобто схильний сердитися, гніватися [3, с. 1308]: *Давно б списать несамовиту, Так що ж? Сказали б, що брешу, Що на панів, бачиш, сердитий, То все таке і пишу Про їх собачії звичаї* (Т. Шевченко, Марина);

• **дуже жорстокий, лютий; виступає катом, недолюдком**: ... *Та шукаю пана, Того ірода, що, знаєш?... Стривай, нагадала* (Т. Шевченко, Відьма);

• **проклятий** – якого сильно проклинають, жорстоко засуджують, дуже ненавидять [3, с. 1155]: *Я в приданках була, впилася. І молода не придалася... А все то прокляті пани З дівчатами таке діють... Ще треба Другу одружить. Піду, без мене не зуміють І в домовину положити...* (Т. Шевченко, Відьма); *Отой пан проклятий Допік добре. А жіночка Мов цього й не знає, У доброму намистечку В садочку гуляє* (Т. Шевченко, Меж скалами, неначе злодій);

• **клятий** – про людину, яку проклинають, засуджують, ненавидять [3, с. 548]: *А пан!.. (І неталан наш і талан, Як кажуть люде, все од бога) Наглядів, клятий!* (Т. Шевченко, Меж скалами, неначе злодій);

• **заклятий** – такий, якого проклинають, засуджують, ненавидять [3, с. 396]: *Я сам пішов у москалі; Таки ж у нашому селі Назнав я дівчину... Вчацяю І матір удову єднаю. Так пан заклятий не дає* (Т. Шевченко, Не спалося, – а ніч, як море);

• **лукавий** – здатний на нещирість, брехню; ехидний, має злі, ворожі наміри; підступний [3, с. 628]: *Не жди тії слави! Твої люде окрадені, А панам лукавим... Нащо здалась козацькая Великая слава?!..* (Т. Шевченко, Сон); *І не в однім отім селі, А скрізь на славній Україні Людей у ярма запрягли Пани лукаві...* (Т. Шевченко, І виріс я на чужині);

• **легковажний, любить гуляти, розважатися, пиячити, бути в близьких любовних стосунках з ким-небудь:** *Не виходить чорнобрива Із темного луку, Не виходить зрадливая... А з яру та з лісу З собаками та псарями Іде пан гульвіса. Цькують його собаками, Крутять назад руки І завдають козакові Смертельної муки; У льох його, молодого, Той пан замикає... А дівчину покриткою По світу пускає* (Т. Шевченко, Із-за гаю сонце сходить);

• **здатний залишити особу жіночої статі у важкому, скрутному становищі:** *А мене пан Взяв догодувати. Я виросла, викохалась У білих палатах. Я не знала, що байстря я, Що його дитина. Пан поїхав десь далеко, А мене покинув* (Т. Шевченко, Лілея).

Висновки. Спостереження за творчістю Т. Г. Шевченка показує, що в ній типаж «пан» – це переважно поміщик. Серед образно-перцептивних характеристик на позначення пана в уявленні Т. Г. Шевченка переважають такі: пузатий, товстий, старий, усатий, багатий.

Основне навантаження в творчості Т. Г. Шевченка несуть епітети: препоганий, поганий, злий, сердитий, проклятий, клятий, заклятий, лукавий, жорстокий, лютий, легковажний, які відбивають як оцінки, так і деякі характерні риси цього типу, тобто звертання до наукових джерел, історичних праць показує абсолютну об'єктивність.

Рідше назва *пан* пов'язана з вираженням у ньому традиційної для XIX ст. форми ввічливого звертання. Як зазначає В. В. Жайворонок, «пан – здавна поважана людина в суспільстві, звідки постала ввічлива форма звертання або називання шанованих осіб чоловічої та жіночої статі; у народній мові (звичайно із прикладкою – *брат, сват*) – шаноблива форма звертання до чоловіка; Т. Шевченко вживав це слово щодо українських козаків, борців за волю; він неодноразово нагадував сучасникам, що українці колись «вміли панувати», тобто проводили власну суверенну політику: у «Тарасовій ночі» Т. Шевченко називає повстанського отамана *паном*, а його побратимів *панамі-братами*: «Обізвався пан Трясило: – А годі журиться, А ходім лиш пани-брати з поляками битися»; у «Гайдамаках»: «А тим часом пишними рядами виступають отамани, сотники з панамі»; у козацькі часи побували складні наймення *панове(пани)-молодці, пан-товариш*» [6, с. 431-432]. Художнє втілення концепту «пан» відбиває те, що представлене в науковій літературі – звертання між шляхтичами, а пізніше й міщанами та іншим вільним людом.

Список використаної літератури

1. Бріцин В. М. Когнітивні аспекти в категорійно-функціональній граматиці / В. М. Бріцин // Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність: збірник наукових доповідей. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 65–71.
2. Васильєва Л. А. Лингвокультурный типаж «британский премьер-министр»: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.04 – «Германские языки» / Л. А. Васильева. – Нижний Новгород, 2010. – 145 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел (уклад. та голов. ред.). – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – т. 1-4 / Б. Д. Грінченко. – К., 1958–1959 (перевиданий).
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – Т. 4. – М., 1998.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск, 1996. – С. 3 – 16.
8. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2010. – 422 с.

9. Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини XIX – першої половини XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Красавіна. – К., 2005. – 20 с.
10. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / Под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Моск. гос. ун-т, 1996. – 245 с.
11. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
12. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособ. / В. А. Маслова. – М. : Флинта; Наука, 2007. – 294 с.
13. Мойсеєнко В. Про походження звертання «пан» / Валентин Мойсеєнко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/article/371>
14. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – (Словники України). – Т.1. – 1040 с. ; Т.2. – 960 с.
15. Словник української мови: В 11 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
16. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический Проект, 2004. – 3-е изд., испр., доп. – 991 с.
17. Фразеологічний словник української мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/49/53407/359541.html>>ПАН

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Сукаленко Т. Н. Концепт «пан» в творчестве Т. Г. Шевченко

Цель статьи заключается в доказательстве положения о существовании частотного типажа «пан» в поэзии Т.Г. Шевченко и составлении его лингвокультурной характеристики по данным украинского языка.

В работе предлагается новый подход к языковому моделированию национального характера – описание лингвокультурных типажей, представляющих собой узнаваемые обобщенные образы представителей определенных социальных групп, чье поведение было обусловлено общими этнокультурными доминантами и оказало существенное влияние на формирование коллективного мировосприятия в Украине.

Настоящая статья представляет промежуточные результаты исследования типажа «пан», выполняемого в русле лингвокультурологии. Автор статьи исследует поведенческие характеристики типизируемой личности пана через призму поэзий Т. Г. Шевченко, опираясь на теоретические основания, изложенные в ряде публикаций профессора В. И. Карасика, посвященных новому направлению в лингвокультурологии – теории лингвокультурных типажей.

Объектом изучения является типаж «пан», в качестве предмета анализа рассматриваются понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики данного типажа в поэзии Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: *типаж, лингвокультурный типаж «пан», понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики.*

Summary. Sukalenko T. N. The concept «pan» in T. Shevchenko's works

The article is aimed at providing the evidence that in T. Shevchenko's poems there existed the frequency type «pan». Special regard is paid to working out its linguistic-cultural characteristics on the data of the Ukrainian language.

The research work introduces a new approach to linguistic modeling of national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine.

The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «pan» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «pan» in T. Shevchenko's poems guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types.

The object of the analysis is the type «pan», as its subject the author views conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics of the type in T. Shevchenko's poems.

Key words: *type, linguistic-cultural type «pan» conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics.*

ПІДХОДИ ТА НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ МАЛОЇ ФОРМИ

На основі накопичених фольклористикою і лінгвістикою теоретичних знань і наукових фактів у статті методом ретроспективного аналізу здійснено загальну класифікацію підходів, напрямів і аспектів досліджень фольклорних текстів малої форми. Розглянуто структуру наукової картини вивчення фольклорних творів та доведено адекватність запропонованої парадигматичної схеми супорядності підходів, напрямів і аспектів їхнього дослідження. Показано, що будь-який відомий на теперішній час у лінгвістиці і фольклористиці підхід ґрунтується, зазвичай, на переважанні концептуальних положень структурного або функціонального загальнонаукових підходів. Зазначено, що простір смисломісткого насичення фольклорних текстів малої форми доцільно стратифікувати у вигляді космогонічної, соціо-антропологічної та психофізіологічної наукових картин, розширення яких відбувається шляхом прирощення поля альтернативних аспектів їхнього дослідження (типологічного, семіотичного, культурологічного, соціокультурного, когнітивного, прагматичного, психо-енергетичного, сугестивного та ін.). Наголошено на методологічній доцільності здійснення подібної класифікації результатів наукового пізнання інших мовленнєвих феноменів та систематизації у процесі їхнього дослідження підходів, напрямів і аспектів.

Ключові слова: фольклорні тексти малої форми, дослідження, наукова картина, класифікація, підходи, напрями, аспекти.

Постановка проблеми. У межах будь-якої науки, що розвивається, неминуче постає потреба систематизації вживаних її представниками теоретико-концептуальних засобів дослідження. Як правило, така потреба стає актуальною на стадіях переходу наукових пошуків у фазу активного розгортання міждисциплінарних досліджень. Саме на цій стадії свого розвитку і перебуває, на наш погляд, сучасна фольклористика.

Тому **метою** нашого дослідження є систематизація підходів, напрямів та аспектів досліджень фольклорних текстів малої форми.

Виклад основного матеріалу. Зародження фольклористики як науки, яка існує понад ста років, прийнято пов'язувати з широким напрямом у царині філософії, науки та мистецтва початку XIX ст., яке отримало назву романтизм. В ідеалістичній романтичній філософії того часу великої популярності набуло твердження, що історію народу визначає не воля окремих особистостей, а є прояв його духу як колективного творця [5, с. 304; 7, с. 777].

Існує думка [17; 19, р. 9-10], що Йоганн Готфрід Гердер (1744-1803) першим розробив концепцію народної сутності, сповненої захоплення і красномовства, та висловив ідею, що фольклор є її істинним відтворенням. Згідно з Й. Г. Гердером, фольклор слугує відображенням нації та віддзеркалює її “душу” настільки точно, що “войовнича нація оспівує подвиги, чуйна нація – любов. Кмітливі люди складають загадки, люди із уявленням придумують алегорії, символи, яскраві картини, нація, яка страждає, створює жорстоких богів” [2, с. 68-69].

Дещо інший погляд викладено у праці [18], де стверджується, що у послідовників романтичної концепції була гіпотетична, занадто відірвана від дійсності ідея про народ, яка полягала в романтично надмірно високій оцінці творчих здібностей людей. Однак авторка визнає, що концепція фольклору, яка була характерною для романтизму, полягала в тому, що фольклор є продуктом колективно створеної народної душі [18, р. 72-73].

Отже, в дев'ятнадцятому столітті, коли антиквари в Англії і філологи в Німеччині почали звертати особливу увагу на життя нижчих класів, фольклор став новою галуззю знання. У 1812 р. брати Яків та Вільгельм Грімм опублікували декілька томів зібрання усних народних оповідей та інтерпретацій німецької міфології. При цьому терміном, який вони використали на позначення цієї тематики, був “фольклор” (Folkskunde) [15, с. 1]. Тоді, 22 серпня 1846 р., англійський антиквар Вільям Джон Томс надіслав лист до журналу “Атенеум”, повідомляючи про нове слово “фольклор”, яке доречно застосовувати замість

громіздкого “популярні старожитності” [13, р. 59]. Термін прижився і довів свою цінність у визначенні нової галузі знання, але це також викликало плутанину й суперечки.

Взагалі наприкінці XVIII ст. і протягом перших десятиріч XIX ст. у багатьох європейських країнах проводилось активне збирання фольклорного матеріалу та були опубліковані численні зібрання народних казок і пісень: у Швеції Ер. Густав Гейер (Er. Gustav Geijer) та Арвід Август Афцеліус (Arv. Aug. Afzelius) опублікували у 1814 р. свою працю “Шведські народні пісні зі стародавніх часів” (*Svenska Folk-från Forntiden*); у Данії в 1817 р. Юст Матіас Тиле (Just Mathias Thiele) опублікував першу збірку датських казок “Зразки датських народних легенд” (*Prøver af Danske Folsagn*); брати Грімм зібрали колекції “Дитячих і сімейних казок” (*Kinder- und Hausmärchen*) (1812 р.) та “Німецьких легенд” (*Deutsche Sagen*) (1816 р.) тощо [6, с. 15]. Приклади можна взяти з історії майже кожної європейської країни. Навіть були засновані фольклорні товариства: Товариство фінської літератури в 1831 р., Естонське наукове товариство в 1838 р., Естонське літературне товариство в 1842 р. та ін. [18, р. 72].

З огляду на висловлене вище, однією з перших наукових шкіл фольклористики була міфологічна, яка оголосила фольклор результатом позасвідомої колективної творчості “народної душі” (брати В. і Я. Грімм у Німеччині, О. М. Афанасьєв, Ф. І. Буслаєв у Росії) [3, с. 32]. Отже, одним із напрямів розвитку романтичних ідей стала так звана міфологічна школа, яка протягом декількох десятиріч мала особливий вплив на фольклористику країн Центральної Європи. Одним із провідних представників міфологічної школи був філолог Макс Мюллер, який розробив “дивну” [18, р. 74] теорію походження міфів. Теорія ґрунтувалась на ідеї розвитку людської думки і мови. Він виокремлював чотири етапи в цьому розвитку: тематичний (період формування основ і граматичних форм мови), діалектичний (формування основних родин мов – арійської, семітської, тюркської), міфологічний (формування міфів) та народний (формування національних мов) [9, с. 9-13, 45]. Поява міфів пов’язувалась з явищем, яке він назвав “розлад мови” (*disease of language*), пояснюючи таким чином процес поступового затуманення первісного значення слова та набуття міфологічного [9, с. 16-17, 64-67].

Недивно також, що наприкінці XIX ст. у фольклористиці з’явилися нові теорії. У другій половині XIX ст. в європейській фольклористиці сформувався окремий напрям досліджень, концептуальною базою якого слугувала теорія самозародження сюжетів, або антропологічна теорія, яка пояснювала сюжетну подібність у фольклорі різних націй біологічною єдністю людського роду [19, р. 12]. У 1871 р. її відомий представник Е. Б. Тайлор опублікував свою працю “Первісна культура” (*Primitive Culture*) [11]. У багатьох відношеннях його книга вплинула на європейську фольклористику, оскільки, наприклад, і на теперішній час анімістична теорія Е. Б. Тайлора ще не забута. Теоретично більш важливою та дієвою була його концепція виживання, яка розкривала особливості культур, що втратили свою первісну функцію. Теорія виживання мала велику кількість видатних представників в Англії, зокрема Е. Ланга, Е. С. Хартленда, Е. Клода і Дж. Фрейзера, та здійснювала тривалий вплив на англійське тлумачення терміна “фольклор” [8, с. 562; 18, р. 74; 19 1987, р. 12-14]. Оскільки антропологічна теорія пояснювала схожість елементів (тем, мотивів, сюжетів) у фольклорі різних етносів безпосереднім наслідком подібності їхнього побуту та спільністю психічних законів духовної творчості людства, то низку її провідних положень покладено в основу сучасних уявлень фольклорної типології [3, с. 43].

У другій половині XIX ст. сферу дослідження міфів розширили представники школи порівняльної міфології, які на основі зіставлення результатів вивчення фольклору та мови індоєвропейських народів запропонували ряд специфічних методів їхнього вивчення. Відповідно до цих методів дослідження школи набули кількох автономних напрямів. Так, метеорологічна (або “грозова”) теорія пов’язувала походження міфів з атмосферними явищами. Солярна – вбачала в основі міфів первісні уявлення про небо, сонце і т. ін. При цьому вони виходили з переконання, що прадавньою релігією була релігія природи та обожнення її сил [8, с. 565-566]. Загальна солярно-метеорологічна концепція представників

школи порівняльної міфології, що в російських наукових колах отримала назву історичної школи [14, с. 18], була розроблена В. Ф. Міллером, який виокремив у епосі різні за давністю шари та відокремив історичні й побутові елементи від міфологічних [3, с. 38-39].

Наприкінці XIX ст. (50-70 рр.) виник також науковий напрям, названий пізніше теорією запозичення, або теорією міграції чи бродячих сюжетів [1, с. 205, 300-306]. В її основу була покладена ідея схожості багатьох фольклорних творів споріднених і неспоріднених народів Сходу й Заходу, яка підтверджувала можливість прямого або непрямого їхнього запозичення чи розповсюдження з одного або декількох витоків за рахунок поступового розвитку культурно-історичних зв'язків [3, с. 34]. Особливо продуктивно теорія запозичення спрацювала під час вивчення казок, у результаті її використання Т. Бенфей вперше окреслив картину культурного впливу Сходу на Захід [16, с. 643]. З часом на ґрунті поглиблення зазначеної теорії, що відбулося внаслідок дискусії, учасниками якої були Ф. І. Буслаєв, П. О. Бессонов, В. Ф. Міллер, О. М. Веселовський, виявилось, що автономно вона існувати не може, оскільки має враховувати національний і конкретно-історичний контексти [3, с. 36].

У цьому напрямку і продовжив розробку теорії міграції російський філолог О. М. Веселовський, який сформулював положення про виникнення фольклорних творів по причині схожості фольклорних творів різних етносів. Інакше кажучи, було з'ясовано, що розвиток фольклору доцільно розглядати як наслідок подібних спрямувань мислення представників різних етносів та безпосереднього запозичення [1, с. 155-165, 230, 246].

Першим кроком формалізації методів дослідження фольклорних творів, зробленим фінською школою на початку XX ст., слугував обґрунтований її представниками (Ю. Крон, К. Крон, А. Аарне та ін.) історико-географічний метод, науковим інструментарієм якого слугували хронологічні діаграми і географічні карти з позначеними на них шляхами міграції досліджуваних творів [15, с. 7-8]. Природним розвитком цього наукового напрямку стало виникнення у XX ст. таких нових методів формалізації результатів дослідження, як структурно-типологічний, історико-типологічний, структурно-семіотичний, логіко-семіотичний та ін. Важливим здобутком багатьох дослідників, які поділяли та поглиблювали концепції фінської школи, стало точне документування, класифікація та індексація ними опрацьованого фольклорного матеріалу [18, с. 78], що само по собі можна вважати підґрунтям подальшого системного розгляду фольклорних творів.

Особливої уваги заслуговує той факт, що в 50-60-х рр. XX ст. у фольклорних школах Західної і Східної Європи та Америки почав формуватися ряд провідних сучасних напрямів досліджень у фольклористиці. Серед них, насамперед, слід згадати структурний (В. Я. Пропп, А. Дандес, Е. Кьонгес-Маранда, Г. Л. Пермяков, Ю. І. Левін та ін.) і функціональний (У. Баском, Б. Малиновський, М. Грушевський та ін.) підходи, а також виникнення психоаналітичного підходу, ядром якого слугує актуальна і на сьогодні ідея існування архетипів (К. Г. Юнг). Унаслідок цього й розгорнулося притаманне для теперішнього часу інтенсивне системне опрацювання розмаїття проблем і питань пошуку зв'язків і закономірностей взаємодії елементів фольклорних творів окремих жанрів та між архетипами цих елементів у царині фольклорних творів.

Різноаспектність зазначеного наукового пізнання і стимулює відоме виникнення сучасних більш конкретних, зазвичай міждисциплінарних досліджень фольклорних творів як значущого явища людської культури. Завдяки цьому виникають соціологічна, історико-культурна, естетична, філологічна й теоретико-комунікативна концепції фольклорних досліджень, які набувають найбільшого поширення [5, с. 302]. Формується також наукова лінгвофольклористична школа, представники якої (Є. Б. Артеменко, С. Є. Нікітіна, О. Т. Хроленко та ін.) вивчають специфіку мови фольклору, аспекти синтаксичної та композиційної організації фольклорних текстів, особливості функціонування в них граматичних категорій, питання формування художніх засобів народно-поетичної мови і мовних (семантичних) констант фольклорного тексту, проблеми тлумачення значення фольклорного слова, виявлення його специфіки, складання словника мови фольклору тощо.

Оформлюється та поглиблюється комунікативний підхід до вивчення фольклору (С. Ю. Неклюдов, Б. М. Путілов, К. В. Чистов, Л. Дех та ін.), у межах якого його твори розглядаються не лише як особлива концептуальна й художня системи, але і як комунікативний процес [10, с. 42-43]. Стає реальністю те, що сучасна лінгвофольклористика найтіснішим чином пов'язується з когнітивною лінгвістикою, лінгвокультурологією, лінгвоконцептологією, теорією тексту, прагматикою, герменевтикою, теорією мовної комунікації тощо. При цьому ядро синтезу знань фольклористики складається переважно із надбань філології, етнографії та мистецтвознавства.

Викладені вище основні положення стислого огляду свідчать, що при всій неоднорідності й різноспрямованості альтернатив наукових пошуків нового, більш об'ємного знання щодо особливостей структурної побудови, функціонування та взаємодії засобів актуалізації існуючого різноманіття фольклорних творів представниками наук, які вивчають специфіку усної народної творчості, підходи, напрями й аспекти досліджень фольклорних текстів малої форми можуть бути чітко структуровані. У результаті проведеного у зв'язку з цим аналізу нами і була сформована відповідна їхня класифікація, наведена на рис. 1.

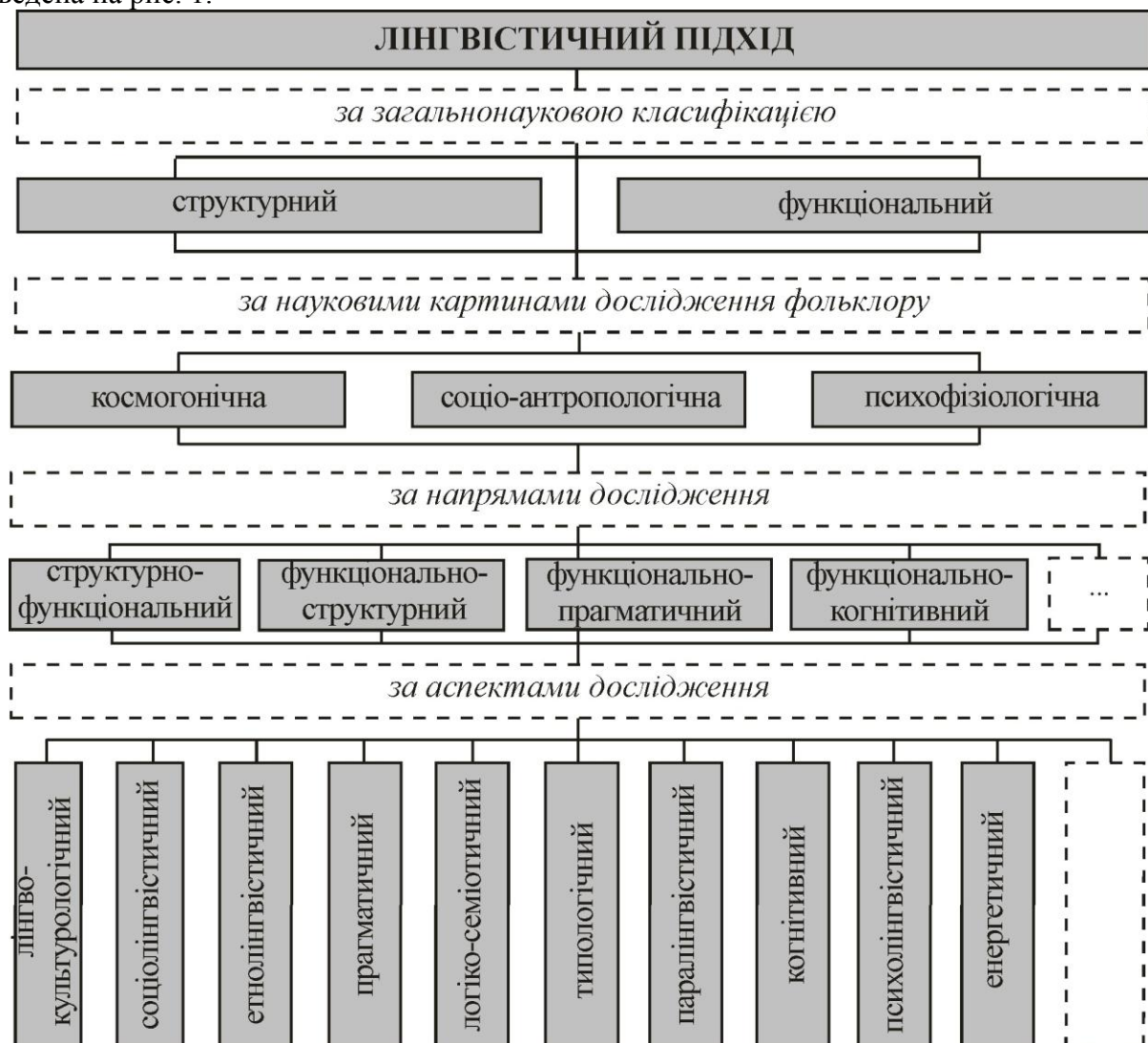

Рис. 1. Фрагмент загальної класифікації підходів, напрямів та аспектів досліджень фольклорних текстів малої форми

З класифікації видно, що домінантний нині лінгвістичний підхід ґрунтується, зазвичай, на переважанні концептуальних положень структурного або функціонального загальнонаукових підходів. Нами під час аналізу узагальненої картини результатів

досліджень міфів як вихідних фольклорних творів було доведено [12, с. 315-317], що простір їхнього смисломісткого насичення доцільно стратифікувати у вигляді трьох відповідних наукових картин: космогонічної, соціо-антропологічної та психофізіологічної. Зважаючи на це та відомий лінгвістам феномен функціонування у фольклорних творах різних за природою архетипних елементів (мотивів, ідей, фабул тощо), на другому ієрархічному рівні розглядуваної класифікації і розташовано ці картини.

Третій ієрархічний рівень охоплює розмаїття таких напрямів сучасних досліджень фольклорних текстів малої форми, як структурно-функціональний, функціонально-структурний, функціонально-когнітивний, функціонально-прагматичний, функціонально-енергетичний, структурно-семантичний, структурно-типологічний, структурно-морфологічний тощо. Знання, здобуте у межах реалізації цих напрямів, і трансформується науковцями в ту чи ту картину світу. Розширення наукових уявлень, а отже, й відповідних картин світу, відбувається шляхом поглиблення пошуку, забезпечуваного постійним прирошенням поля альтернативних аспектів дослідження, до яких слід зарахувати культурологічний, соціокультурний, етнолінгвістичний, когнітивний, типологічний, семантичний, прагматичний, енергетичний, сугестивний, психолінгвістичний, логіко-семіотичний, теоретико-комунікативний, герменевтичний, психо-енергетичний та ін.

Висновки. Сформована таким чином класифікація добре узгоджується з методологічною логікою [4, с. 91-93] генезису наукового пізнання взагалі та прирошення лінгвістичного знання про особливості актуалізації фольклорних текстів малої форми в тому сенсі, що найбільш опрацьовані аспекти дослідження з часом поповнюють наявні його напрями та відіграють роль підґрунтя виникнення нових наук лінгвістичного спрямування.

Сподіваємося, що наведена в цій статті класифікація стане у пригоді лінгвістам у процесі термінологічного визначення рівня вживаних або обґрунтованих ними концептуально-теоретичних передумов досліджень під час формулювання їхньої наукової новизни та теоретичної значущості.

Список використаної літератури

1. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / Александр Николаевич Веселовский / Составитель, автор комментария В. В. Мочалова. – М. : Высшая школа, 1989. – 405 с.
2. Гердер И. Г. Избранные сочинения / Иоганн Готфрид Гердер; [сост. В. М. Жирмунский]. – М., Л. : Гос. изд-во художественной литературы, 1959. – 392 с.
3. Зуева Т. В. Русский фольклор : [учебник для высших учебных заведений] / Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. – М. : Флинта: Наука, 2002. – 400 с.
4. Клименюк О. В. Технологія наукового дослідження : [авторський підручник] / Олександр Валеріанович Клименюк. – К.-Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 308 с.
5. Культурология. XX век : энциклопедия : в 2-х т. / [гл. ред., сост. и авт. проекта С. Я. Левит; отв. ред. Л. Т. Мильская]. – СПб. : Университетская книга; Алетейя. – Т. 2: М-Я. – 1998. – 446 с.
6. Литературная энциклопедия: в 11 т. / [отв. ред. А. В. Луначарский]. – М. : Изд-во Ком. Академии. – Т. 3. – 1930. – 634 стб.
7. Литературная энциклопедия: в 11-ти т. / [гл. ред. А. В. Луначарский]. – М. : Худож. лит., 1939. – Т. 11. – 824 стб.
8. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина; Институт науч. информации по общественным наукам РАН]. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – 1600 стб.
9. Мюллер М. Сравнительная мифология / М. Мюллер // Летописи русской литературы и древности / [пер. с англ. И. М. Живаго]. – М. : Типография Грачева и комп. – Т. 5. – 1863. – С. 3–122.
10. Сердюк М. А. Актуальные проблемы изучения фольклорных текстов // Вестник Тамбовского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. – 2009. – Вып. 2 (70). – С. 42–45.
11. Тайлор Э. Первобытная культура / Эдуард Бернетт Тайлор; [пер. с англ.]. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.
12. Тараненко Л. И. Стратификация пространства результатов исследований мифов // В мире научных открытий. – Красноярск: Научно-инновационный центр. – 2013. – № 11.3 (47). – С. 308–318.
13. Dorson R. M. The Eclipse of Solar Mythology / R. M. Dorson // The Study of Folklore / ed. by Alan Dundes. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall, Inc. – 1965. – P. 57–83.
14. Dorson R. M. Folklore in the Mordern World / R. M. Dorson // Folklore in the Modern World / ed. by. Richard M. Dorson. – The Hague: Mouton. – 1978. – P. 11–52
15. Dorson R.M. Concepts of Folklore and Folklife Studies // Folklore and Folklife: An Introduction / ed. by Richard M. Dorson. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1982. – P. 1–50.

16. Folklore : an Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art / [ed. by Thomas A. Green]. – Santa Barbara, Denver, Oxford : ABC-CLIO, 1997. – 892 p.
17. Forster M. Johann Gottfried von Herder [Електронний ресурс] // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / ed. by Edward N. Zalta, 2008. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/herder/>.
18. Köngäs-Maranda E. The Concept of Folklore // Midwest Folklore. – 1963. – Vol. 13, No. 2. – P. 69–88.
19. Simpson J. European Mythology / Jacqueline Simpson. – N.Y. : Peter Bedrick Books, 1987. – 144 p.

Одержано редакцією 20.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Тараненко Л. И. Подходы и направления исследования фольклорных текстов малой формы

В статье на основе накопленных фольклористикой и лингвистикой теоретических знаний и научных фактов методом ретроспективного анализа осуществлено общую классификацию подходов, направлений и аспектов исследований фольклорных текстов малой формы. Рассмотрена структура научной картины изучения фольклорных произведений и доказана адекватность предложенной парадигматической схемы соподчинения подходов, направлений и аспектов их исследования. Показано, что любой известный в настоящее время в лингвистике и фольклористике подход основывается, как правило, на преобладании концептуальных положений структурного или функционального общенаучных подходов. Отмечено, что пространство смыслодержательного насыщения фольклорных текстов малой формы целесообразно стратифицировать в виде космогонической, социо-антропологической и психофизиологической научных картин, расширение которых происходит путем приращения поля альтернативных аспектов их исследования (типологического, семиотического, культурологического, социокультурного, когнитивного, прагматического, психо-энергетического, суггестивного и др.). Подчеркнута методологическая целесообразность осуществления подобной классификации результатов научного познания иных речевых феноменов и систематизации возникающих в процессе их исследования подходов, направлений и аспектов.

Ключевые слова: фольклорные тексты малой формы, исследование, научная картина, классификация, подходы, направления, аспекты.

Summary. Taranenko L. I. Approaches and directions in the study of small form folklore texts

In the article on the basis of theoretical knowledge and scientific facts accumulated in folklore and linguistic studies as well as by means of application of retrospective analysis the author presents a general classification of approaches, directions and aspects for the research of small form folklore texts. The article outlines the structure of a scientific picture representing the results of folklore texts studies and proves the adequacy of subsequent paradigmatic scheme of the subordination of approaches, directions and aspects of their study. It also shows that any approach known in present-day linguistics and folklore is usually based on the predominance of conceptual provisions of structural or functional approaches. The author points out at the expediency of stratification of folklore texts conceptual space into cosmogonic, socio-anthropological and physiological scientific pictures, which, in their turn, can be expanded by alternative aspects of their research (typological, semiotic, sociocultural, cognitive, pragmatic, psycho-energetic, subliminal, etc.). The emphasis is laid on the methodological feasibility of such a classification of scientific knowledge of other speech phenomena as well as the systematization of approaches, directions and aspects occurring in the process of their research.

Key words: small form folklore texts, research, scientific picture, classification, approach, direction, aspect.

УДК 811.133.1:81'42

О. А. Тарасова

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ПЕЙЗАЖУ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ II ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню структури і способів представлення поетичної інформації у віртуальній реальності віршованого тексту, проблемам відбиття національної та авторської картин світу крізь призму мовної свідомості письменника. Об'єктом дослідження постає віршований текст представника французького поетичного дискурсу XIX століття П. Верлена

«Soleils couchants». Предметом – лінгвокогнітивні й лінгвосинергетичні особливості представлення концепту SOLEILS COUCHANTS у розглядуваному творі. Мета статті – визначення принципів експлікації концептуального змісту обраного художнього тексту через опис архітекτονіки концепту SOLEILS COUCHANTS як одного із визначальних пейзажних концептів французького поетичного дискурсу XIX століття. Організація смислу поетичного тексту здійснюється довкола пейзажу заходу сонця – стану природи, що корелює із меланхолією як особливим психоемоційним станом людської свідомості. У ході дослідження використовується теоретико-методологічний апарат синергетики: роль біфуркаційних процесів і флуктацій у самоорганізації поетичної інформації у просторі художнього тексту. На характер об'єднання текстових елементів у віртуальній реальності символістського віршованого тексту впливає стиль поетичного мислення автора. Демонструється взаємозв'язок і взаємозумовленість фонічної, семантичної, синтаксичної складових вірша П. Верлена. Особливої уваги здобуває аналіз стилістичних аномалій та структурних особливостей, котрі торкнулися домінантної словосполучки поетичного тексту – «soleils couchants».

Ключові слова: поетичний текст, поетична інформація, віртуальна реальність, художній образ, пейзажний концепт.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя у філологічних студіях простежуємо міждисциплінарне ставлення до лінгвістичного аналізу художнього тексту. Поетичне письмо потрактовують як 'подію', факт існування якої підтверджує її нестійка, нелінійна самоорганізація у креації образів і смислів. Підґрунтя можливості такої інтерпретації можна віднайти у розумінні мистецької маніфестації як акту творення віртуальної реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознака віртуальності є належною, перш за все, людській свідомості, де спостерігається збереження подібності у розгалуженій системі образів (архетипів). За цим криється автомодельність людської свідомості, а оскільки творчість є візуалізацією (у разі свого словесного та музичного вияву її характер є інформаційним) моделей та образів зі світу реального, то й продукти цієї творчості являють собою автомодельну віртуальну реальність [4, с. 178]. Більше того, людська думка має здатність до переходу за межі існуючого та "малює" картини, кваліфіковані як «реальність нереального», а статус наближення / віддалення цих картин до / від дійсності визначається когнітивним досвідом окремого індивідууму, котрий є представником соціуму в цілому [2, с. 4]. Під час такого розмежовування світів саме механізми сприймання тримають нашу т. зв. «реальність» у стабільному стані [11, с. 174]. Укладання світу в ментально визначену модель підтверджує тезу про те, що дійсність як нібито насправді наявний світ реально існує, проте є одночасно вигаданим, умовно прийнятним для людини.

Зазначимо, якщо розглядати текстову реальність поетичного тексту як віртуальну, то отримуємо граничний варіант, котрий цілком укладається у визначення слова 'віртуальне' з позицій досліджень технологічних (зокрема й комп'ютерногалузевих), психологічних, філософських, культурологічних, соціологічних, де на особливу увагу заслуговує його етимологія: чи то від лат. *virtus* – 'істина' [9, с. 53], чи від англ. *virtual* – 'актуально, фактично, реально існуючий', або в порівнянні зі слов'ян. верьти від **vrt* на означення процесу творення [8, с. 18], що дозволяє мовцеві з більшою чи меншою силою вірогідності сприймати художній світ не як віртуальний, а дійсний, реальний, оскільки той є потенційно можливим, істинним. Віртуальна реальність поетичного тексту слугує для вирішення комунікативних цілей художнього твору щодо передавання інформації та приросту смислів саме за допомогою сили поетичного слова: «тоді як найбільш імовірно застосування лінгвістичної системи не дало б нічого, то несподіваність поезії, відносна її малоймовірність визначають максимальність показника інформації» [3, с. 339], тобто її самоорганізації у межах автомодельної віртуальної реальності.

У процесі розгляду цієї реальності слід відповісти на таке питання: у чому полягає здатність до самоорганізації усіх елементів твору як характеристика складної системи, котрою є поетичний текст. Пояснення криється у спонтанному переході елементів системи від неупорядкованого стану до впорядкованого за рахунок спільної дії багатьох підсистем: фонічної, лексико-синтаксичної тощо.

Відображення художньої картини світу крізь призму мовної свідомості письменника пов'язується із питаннями прирощення поетичної інформації у межах віртуальної реальності тексту, що відбувається у колі певних концептуальних просторів – сегментів мовної картини світу, серед яких виділяються тематично домінантні відповідно до загальних змістів та основних смислів поетичних дискурсів різних літературних епох. З огляду на такі позиції, у полі зору філологів опиняються, зокрема, концептуальний простір трагічного (В. Г. Ніконова), російського етикету (М. С. Аверкієва), емоцій (А. В. Стародубцева) тощо. Теоретико-методологічною основою розгляду тематичних концептуальних просторів слугують праці когнітивних поетологів та дослідників художньої концептології (Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, О. М. Кагановська, M. Freeman, P. Stockwell, R. Tsur).

У французькому дискурсі II половини XIX століття можемо фіксувати цілу низку домінантних тем і мотивів, навколо яких варто розглядати певні концептуальні простори: зміст естетичного та його маніфестації; залучення традицій езотерики, орієнталізму; метафізичного базису щодо основ поетичного тощо [13]. При цьому художній дискурс розглядуваного періоду продовжує активно експлуатувати літературні тематичні домінанти, що набувають статусу «вічних», серед яких і опиняється поетика пейзажу: традиційно-хрестоматійним, наприклад, для канонів французьких авторів-романтиків, символістів та імпресіоністів стає представлення концепції « *paysage d'âme*» (пейзажу душі), проте її прочитання зазнає певних змін, включаючи в себе центральний мотив інтеграції відчуття природи у літературу [12, с. 40]. Ця формула дозволяє говорити про інтимізацію пейзажу як феномену неземного, ефемерного. Отже, концептуальний простір пейзажу постає як один із ключових аспектів художньої картини світу французької поезії символізму, яка перебуває у центрі нашої розвідки, обіймаючи сферу відбитку того, що існує насправді, проте має потойбічне походження, а отже, є виразником справжнього, реально існуючого поза межами нашого земного буття.

Об'єктом дослідження постає віршований текст представника французького поетичного дискурсу XIX століття П. Верлена «*Soleils couchants*». Предметом – лінгвокогнітивні й лінгвосинергетичні особливості представлення концепту *SOLEILS COUCHANTS* у розглядуваному творі.

Мета статті – визначення принципів експлікації концептуального змісту обраного художнього тексту через опис архітектоніки концепту *SOLEILS COUCHANTS* як одного з визначальних пейзажних концептів французького поетичного дискурсу XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Об'єднавчим елементом у цій цілісній поетичній моделі постає пейзажний концепт *SOLEILS COUCHANTS*, який є культурно маркованим (подібно, наприклад, до концептів російської естетико-культурної традиції *УТРО ТУМАННОЕ*, *ЗИМНЯЯ НОЧЬ*, що їх детально аналізує В. А. Маслова [6, с. 95-144]) для французької літератури другої половини XIX століття.

У вірші П. Верлена символ *mélancolie* визначає своєрідне програмування подачі поетичної інформації через актуалізацію текстового концепту *SOLEILS COUCHANTS* як репрезентанта уявного (*l'imaginaire*), висхідного з образу сновидіння-марення (*rêve*), навіяного спогляданням стану пейзажу лише у певний проміжок часу (*entre l'aube et le coucher de soleils*). Перші вісім рядків віршованого твору організують смисл поетичного тексту навколо пейзажу. Через просте речення (*sujet, verbe, complément*), яке ґрунтується на паралелізмі конструкцій, створюється зображальна картина, що результує натуралістичність, зримість змодельованої адресантом віртуальної реальності із залученням ефекту відтвореного звучання:

*Une aube affaible
Verse par les champs
La mélancolie
Des soleils couchants.
La mélancolie
Berce de doux chants
Mon cœur qui s'oublie
Aux soleils couchants.* (PF)

Тут спостерігаємо настанову на звукову іконічність, зреалізовану зовнішнім прочитанням вірша за допомогою міжрядкових уживань фонічних структур на алітераційовані [k], [s] – [G], що викликає почуття візуалізованої, реалістичної картини. Отже, отримуємо ефект звукового відлуння (*l'écho*), коли на основі омофонії зближуються текстові вербалізатори пейзажного концепту *SOLEILS COUCHANTS*: лексеми на позначення візуального (*aube, affaiblie, champs, soleils, couchants*) та аудитивного (*berce, cœur, chants*) рядів. Відтак, у середині текстової віртуальної реальності спостерігаємо самоорганізацію інформації за рахунок погодженості інформації звукової та семантичної. При цьому варто відзначити ще один аспект поетичного тексту як будь-якої саморганізованої, еволюціонуючої системи: вона виявляє "розмиття меж" у складності розкладу на окремі елементи чи підсистеми, які, у свою чергу, відзначаються узгодженою поведінкою у їхній взаємодії. Отже, символістський текст є динамічним конструктом, який несе комплексну поетичну інформацію завдяки синкретизму звука та смислу, які прояснюють зв'язок ментальних структур і їхніх мовних аналогів.

Надалі початкове сновидіння-марення зазнає поглиблення уведенням образу приви́дів (*fantômes vermeils, sans trêves*), дорівняних порівняльною конструкцією (*pareils à*) до пейзажних елементів (*soleils couchants*), що провокує стан занепокоєння у його невинний пролонгованості (*lenteur ← mélancolie*). Подібні смислові трансформації сам П. Верлен описує у своїх нотатках щодо творчого доробку Ш. Бодлера: така процедура є доволі простою на перший погляд, проте виявляє насправді свою складність у здатності повертати той самий вірш навколо завжди нової ідеї і навзаєм – «одним словом описати одержимість» [15, с. 39]. Отже, функціонування процесу поетичного образотворення підпорядковується умовам реалізації біфуркаційних (порогових) механізмів у синергетиці: впровадження таких механізмів розвитку системи стає можливим, коли остання передбачає існування станів, перехід яких пов'язаний із якісною зміною її організації за наявності множинності нових різноманітних її форм [7]. Варто нагадати, що термін 'біфуркація', на думку відомого математика В. І. Арнольда, може бути використаний у широкому смислі щодо означення різноманітних метаморфоз різних об'єктів під час зміни параметрів, від котрих вони залежать [1, с. 4]. А отже, у випадку верленівської віртуальної реальності поезії «*Soleils couchants*» текстова конструкція «*Soleils couchants*» перебирає на себе роль точки біфуркації: вона постає лише як фактор, який розв'язує, а не визначає, процес упорядкування [10, с. 18] (у нашому випадку це процес (пере)розподілу інформації у межах словесно-поетичного образу), що регламентує поліаспектну демонстрацію символу *mélancolie*: регулярні повернення до візуального ряду та почуття одержимості, нав'язливості емоцій.

Цікаво, що актуалізація пейзажного концепту *SOLEILS COUCHANTS* здійснюється за посередництва семантичних невідповідностей (*incohérences sémantiques*) [14, с. 37], серед яких:

- форма множини іменника *soleils* виявляє себе як ознака занепокоєння, оскільки йдеться про вигаданий пейзаж, що є рефлексією душевного стану [16];
- у кінцевій частині вірша віддієслівний прикметник перебирає на себе синтаксичну функцію *Participe présent* [15, с. 39] – у такий спосіб порушення семантико-синтаксичних відношень у середині сполуки покликане виразити граматичними засобами неспроможність досягнути ірраціональні зв'язки між об'єктами пейзажу та емоціями.

Як видно з наведених прикладів, подібні «відхилення» від мовної норми торкнулися домінантного словосполучення вірша. Такі зміни мають за мету надання дискурсивної активності кожному елементу в середині сполуки як складного інформаційного конструкту у прирощенні специфічних смислів: поетичний образ через співвіднесення із навколишнім середовищем (тут – природним явищем заходу сонця) не стільки слугує відбиттям, візуалізацією реалій, скільки відтворює власну інтерпретацію, індивідуально-авторську автотель француської національно-культурної картини світу. Якщо порівняти із функціонуванням у межах російської поетичної традиції словосполучення *утро туманное* як «цілісної мовної

одиниці, яка відбиває у свідомості поета, його психіці картину довкілля» [6, с. 97], то можна констатувати гармонізацію зображувальних і психоемоційних ефектів як один із чинників формування загальних особливостей дискурсу російської пейзажної лірики. Дискурсивні фрагменти символістського твору П. Верлена, що містять лексеми-імена пейзажного концепту *SOLEILS COUCHANTS*, демонструють нестабільність психоемоційного стану людського індивідуума, де простежується модерністська ідея кризового стану суспільної свідомості на зламі тисячоліть, що відображає мінливий характер екзистенції загалом.

Такі аномалії верленівського поетичного дискурсу можуть бути описані та підтверджені синергетичними поняттями, серед яких найважливішим є досягнення «порядку через флуктацію»: для входження у новий стан система повинна втратити стійкість та здійснити перехід за рахунок випадкових коливань, відхилень, тобто флуктацій. Показово, що конструкція вірша сприймається як гіпнотична: вона дає змогу абсорбувати пейзаж через сновидіння, а також розчинити сюжет у пейзажі, детермінованому у просторі поезії, доповнюваною використанням сполуки *soleils couchants* наприкінці вірша [14, с. 37-38]. Отож тексту П. Верлена притаманною є пластична та рухома структурація поетичної інформації, що досягається флуктаціями ритму, лексико-синтаксичних, фонічних повторів, їхніми внутрішніми трансформаціями. У цьому плані поетична мова аналогізується у своєму призначенні до досвіду сектантів: ритміка та повтори захоплюють та вводять у стан особливого перебування, що й створює «магію переживання, що засвоює» [5, с. 284]. Таким чином, відбивається взаємна смислова проекція: самоорганізованість поетичних одиниць та непідконтрольність людській психіці (само)виявлення емоційних станів – пейзажний концепт *SOLEILS COUCHANTS* актуалізується текстовими одиницями, а також сам репрезентує символ *mélancolie*.

Висновки. Отже, такі текстові конструкції формують автотельну віртуальну реальність верленівського твору, в якій пейзажні елементи та емоції сприймаються як еквівалентні, що й укладається у модерністську картину світу. Перспективним у подальших дослідках пейзажного концепту *SOLEILS COUCHANTS* у поєднанні когнітивної та синергетичних парадигм видається звернення до доробку інших поетичних напрямів, зокрема романтизму та творчості В. Гюго.

Список використаної літератури

1. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – М. : Наука, 1990. – 128 с.
2. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 86 с.
3. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
4. Браже Р. А. Синергетика и творчество / Р. А. Браже. – Ульяновск : УлГТУ, 2002. – 204 с.
5. Грякалов А. А. Событие и письмо (когнитивная аналитика поэтического языка) / А. А. Грякалов // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 276–298.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
7. Некрасов С. И. Идеи детерминизма и глобального эволюционизма : антогонизм или взаимообусловленность ? [Электронный ресурс] / С. И. Некрасов, Н. А. Некрасова, А. М. Захаров. – М. : Изд-во «Академия Естествознания», 2007. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/17>
8. Носов Н. А. Психологические виртуальные реальности / Н. А. Носов. – М. : Б.и., 1994. – 195 с.
9. Руднев В. П. Виртуальные реальности / В. П. Руднев // Словарь культуры XX века. – М. : Аграф, 1997. – С. 53–54.
10. Синергетика : проблемы, перспективы, трудности (материалы круглого стола) / В. А. Лекторский и др. // Вопросы философии. – 2006. – № 9. – С. 3 – 33.
11. Цветов В. П. Реальность как описание / В. П. Цветов // Модели мира: статьи. – М. : Наука, 1997. – С. 159–178.
12. Das Paradigma Der Landschaft in Moderne und Postmoderne / Red. M. Schmeling. – Berlin : Königshausen & Neumann, 2007. – 302 p.
13. Encyclopédie Larousse en ligne. – Режим доступа: www.larousse.fr/encyclopedie
14. Fournet D. Verlaine, « Poèmes saturniens », « Romances sans paroles » / D. Fournet. – P. : Editions Bréal, 2000. – 126 p.
15. Vannier G. Verlaine ou l'enfance de l'art / G. Vannier. – P. : Editions Champ Vallon, 1993. – 162 p.
16. Verlaine 20 poèmes expliqués. – Режим доступа: verlaineexplique.free.fr

Одержано редакцією 25.01.14
Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Тарасова Е. А. Концептуальное пространство пейзажа французского поэтического дискурса II половины XIX века

Статья посвящена исследованию структуры и способов представления поэтической информации в виртуальной реальности стихотворного текста, проблемам отражения национальной и авторской картин мира через языковое сознание писателя. Объектом исследования выступает стихотворный текст представителя французского поэтического дискурса XIX века П. Верлена «*Soleils couchants*». Предметом – лингвокогнитивные и лингвосинергетические особенности репрезентации концепта *SOLEILS COUCHANTS* в данном произведении. Цель статьи – определение принципов экспликации концептуального содержания художественного текста путём описания концепта *SOLEILS COUCHANTS* как одного из основных пейзажных концептов французского поэтического дискурса XIX века. Организация смысла поэтического текста осуществляется вокруг пейзажа захода солнца – состояния природы, которое коррелирует с меланхолией как особым психоэмоциональным состоянием человеческого сознания. В ходе исследования используется теоретико-методологический аппарат синергетики: роль бифуркационных процессов и флуктуаций в самоорганизации поэтической информации в пространстве художественного текста. На характер объединения текстовых элементов в виртуальной реальности символистского стихотворного текста воздействует стиль поэтического мышления автора. Демонстрируется взаимосвязь и обусловленность фонической, семантической, синтаксической составляющих стихотворения П. Верлена. Особое внимание уделяется анализу стилистических аномалий и структурных особенностей, которые коснулись доминантного словосочетания поэтического текста – «*soleils couchants*».

Ключевые слова: поэтический текст, поэтическая информация, виртуальная реальность, художественный образ, пейзажный концепт.

Summary. Tarasova O. A. Conceptual Space of the Paysage in French Poetic Discourse of the second half of the 19th century

The article is dedicated to the investigation of the structure and means of presentation of poetic information in the virtual reality of the poetic text, reflection issues of national and author's image of the world through linguistic consciousness of the writer. The object of the research is the poetic text of the representative of the French poetic discourse of the 19th century P. Verlaine «*Soleils couchants*». The subject is linguocognitive and linguosynergetic representation features of the concept *SOLEILS COUCHANTS* in this work. The purpose of the article is to define explication principles of the conceptual content of the art text describing the concept *SOLEILS COUCHANTS* as one of the basic landscape concepts of the French poetic discourse of the 19th century. Organization of the poetic text sense is made around the landscape sunset which is the state of nature that correlates with melancholia as a special psycho-emotional state of human consciousness.

In the course of the research the theoretical framework of synergetics is used: the role of bifurcation process and fluctuation in the self-organization of poetic information in the space of poetic literary text. The type of connection of text elements in the virtual reality of the symbolist poetic text is influenced by the style of poetic thinking. In P. Verlaine's poem the interconnectivity and conditionality of phonic and semantic constituents are demonstrated. Particular attention is paid to the analysis of stylistic anomalies and structural features that have touched the dominant text phrases of the poetic text «*Soleils couchants*».

Key words: poetic text, poetic information, virtual reality, literary image, landscape concept

УДК 81: 00. 12/18

Т. Є. Храбан

**КОНЦЕПТОСФЕРА ЯК СУКУПНІСТЬ КОНЦЕПТІВ
У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

У статті надано теоретичне осмислення сучасного розуміння категорії “концептосфера” в когнітивній лінгвістиці, подано його визначення, запропоновані різними дослідниками, проаналізовано низку її контекстуальних синонімів, а також з'ясовано, в яких взаємовідносинах вони можуть перебувати. Відзначено, що семантична сфера різних мов різниться і за змістом вербалізованих концептів, і за принципами їхньої структурної організації. Семіотична сфера, як і семантична сфера, має ядерні і периферійні знакові характеристики (параметри). Сукупність семіотичних сфер утворює семіотичний простір. Сукупність семантичних і семіотичних сфер, що перебувають у взаємопов'язаному просторі, створює умови для виникнення сфер більш високого

порядку – концептосфер. Концептосфера побудована за тим самим принципом, що і дві попередні: у ній також є ядро та периферія, вона також і дискретна, і нерозривна.

Вивчення концептів та концептосфер вимагає врахування культурного різномайття світу, оскільки в мові відображено не тільки реальний світ, що оточує людину, але і національний характер народу, мораль, систему цінностей, світовідчуття, менталітет, спосіб життя, традиції, звички, бачення світу. Факт наявності в діяльності будь-якої лінгвостічної спільноти в принципі подібних концептосфер не заперечує можливості й їхніх відмінностей з урахуванням як особливостей семіотичних просторів, що склалися, так і особливостей структур найменувань у семантичному просторі.

Ключові слова: концептосфера, концепт, лінгвокультура, концептуальна система, семантична сфера, семіотична сфера, простір.

Постановка проблеми. У нинішній час лінгвістика нарівні з іншими науками звернулася до вивчення інфраструктури людського розуму, уподібнюваного до інформаційної система, та набуває образу, зумовленого її когнітивним напрямом. Інформація надходить до людини різними каналами; знання акумулюються в голові людини у вигляді певних структур. Хоча кожна когнітивна дисципліна має свій власний об'єкт дослідження, але саме через мову можна отримати доступ до найбільш об'єктивного аналізу цих структур.

Нині одним із базових понять когнітивної лінгвістики є категорія “концептосфери”, яка складається з концептів як одиниць та відображає світорозуміння носія мови. Сучасні наукові дані переконливо підтверджують реальність існування концептосфери та концептів, а саме реальність мислення, що не спирається на слова (невербальне мислення).

Поняття “концептосфери” (особливого поля, “аури” мови) пов'язують із пізнавальним потенціалом, запасом знань та навичок, культурним досвідом як окремої особистості, так і народу загалом. Національно-культурну своєрідність концептосфери непомітно зсередини, але вона виявляється у процесі порівняльного аналізу. Аналіз концептів дає змогу простежити розвиток поняттєвої структури як окремих слів, так і всього словникового запасу мови в цілому в діяхронічному аспекті, побачити зв'язок цього процесу з особливостями національного менталітету.

Отже, проблема осмислення мовних одиниць як структур представлення знань є актуальною, оскільки за сукупністю концептів (концептосфери) можна судити про ментальні моделі дійсності, що відображені у мові загалом та у мовній свідомості конкретних носіїв мови зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури щодо зазначеної тематики дозволяє констатувати, що над загальними питаннями теоретичного осмислення поняття “концептосфери” працювало і працює багато вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: І. Кожушко, Ю. Баланенко, Н. Сергієнко, К. Якименко, Д. Лихачов, Ю. Степанов, З. Попова, Й. Стернін, В. Маслово, А. Приходько, С. Шафіков, Х. Хувер, М. Маерз, Р. Бенсон, С. Банайї, Е. Кнедлер-Банте та багато інших.

Проблеми теоретичного осмислення поняття “концептосфера” відображено в дисертаціях: М. Мацьківа [7] (концептосфера в українськомовній картині світу), Є. Учайкіної (концептосфера в англійськомовній картині світу) [14], М. Флат [15], (концептосфера в російськомовній картині світу) тощо.

Мета статті – провести теоретичний аналіз поняття “концептосфера” як базової категорії сучасної когнітивної статистики, для чого зробити структурний опис концептосфери як сукупності семантичних та семіотичних сфер, що перебувають у взаємопов'язаному просторі, і провести порівняльний аналіз концептосфер.

Виклад основного матеріалу. Термін “концептосфера” вперше ввів у лінгвістичний обіг російський дослідник Д. Лихачов, який у праці “Концептосфера російської мови” зазначив: “У сукупності потенції, що відкриваються у словниковому запасі окремої людини, як і всієї мови загалом, ми можемо назвати концептосферами. Концептосфера національної мови тим багатше, чим багатша вся культура нації..., окремих варіантів концептосфери національної мови дуже багато, вони по-різному групуються, по-різному

себе виявляють. Кожен концепт у сутності може бути по-різному розшифрований залежно від контексту і культурного досвіду, культурної індивідуальності концептоносія”. Учений у своїй роботі підкреслив, що поняття “концептосфера” особливо важлива тим, що воно “допомагає зрозуміти, чому мова є не просто способом спілкування, але деяким концентрантом культури – культури нації і її втілення у різних прошарках населення аж до окремої особистості” [4, с. 5, 9].

У сучасній лінгвістиці наявні різні визначення концептосфери. Так, Ю. Степанов під концептосферою розуміє “таку сферу культури, де поєднуються в одному загальному уявленні (культурному концепті) слова, речі, міфологеми та ритуали” [13, с. 74].

Очевидно, що, вводячи поняття “концептосфера”, Д. Лихачов і Ю. Степанов притримуються того самого підходу – лінгвокультурологічного. Обидві концепції з різних поглядів описують той самий феномен, хоча в Д. Лихачова термін “концептосфера” стає багатозначним.

З. Попова і Й. Стернін у своїх роботах визначають концептосферу як “упорядковану сукупність концептів народу, інформаційну базу мислення”. Засновники теоретико-лінгвістичної наукової школи Воронежського університету визначають концептосферу як “сутомисленневу сферу, яка складається з концептів, що існують у вигляді мисленневих зображень, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів (більш або менш складних образів зовнішнього світу), найбільш абстрактних сутностей, які узагальнюють різноманітні ознаки зовнішнього світу” [8, с. 36, 43].

В. Маслова вважає концептосферою “сукупність концептів, із яких, як із мозаїчних шматочків, складається полотно світорозуміння носія мови” [6, с.34]. С. Воркачов розуміє концептосферу як “певний цілісний і структурований семантичний простір, сукупність концептів” [1, с. 69]. В. Карасик стверджує, що оскільки в суспільстві виокремлені чітко окреслені соціальні групи, то й існують концептосфери цих груп [2, с. 98]. А. Приходько дає тлумачення концептосфери як “об’єктивно наявної сукупності вербально позначених і вербально непозначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності та організованих на засадах множинності, цілісності, зв’язку і структурованості” [9, с. 209].

О. Селіванова розглядає поняття “концептуальна система” як родове щодо концептосфери і не отожднює ці поняття, а вважає перше за все елементом змісту другого. Концептуальна система, за визначенням дослідниці, це “система концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду” [12, с. 405-406]. Такої самої позиції у розумінні концептосфери дотримуються Т. Космеда та Н. Плотнікова, які слідом за О. Селівановою, запропонували визначення концептосфери як “фрагмента концептуальної картини світу, сформованої на основі уявлень людини та репрезентованої сукупністю одиниць пам’яті (концептів), що групуються за тематичною ознакою” [3, с. 31-32].

Російський вчений Ю. Прохоров у своїй статті “Мова, свідомість, комунікація” дає обґрунтування запропонованої ним моделі концептосфери [10, с. 74-93]. Ми дотримуємося саме цієї моделі, яку можна описати таким чином.

Мовна одиниця створює навколо себе деяку семантичну сферу. Сукупність семантичних сфер, що реалізуються в асоціативно-вербальній мережі у процесі організації мовленнєвого спілкування носіїв певної мови утворює семантичний простір. А. Рудакова запропонувала визначення семантичного простору мови як частини концептосфери, яка отримала вираження за допомогою мовних знаків – “слів, фразеологічних сполучень, синтаксичних структур” [11, с. 54-55].

Семантична сфера різних мов різниться і за змістом вербалізованих концептів, і за принципами їхньої структурної організації. Кожен народ утворює концепти тих фрагментів дійсності, які важливі для нього в певний момент часу. Ті самі концепти в різних народах можуть бути згруповані за різними ознаками. В цих умовах знак може бути співвіднесений з

конкретною семіотичною сферою. Як відзначає Ю. Лотман, "... будь-яка окрема мова опиняється заглибленою в деякий семіотичний простір, і тільки через взаємодію з цим простором вона здатна функціонувати. Невід'ємним механізмом, що функціонує, – одиницею семіозису – слід вважати не окрему мову, а весь притаманний певній культурі семіотичний простір. Цей простір ми і визначаємо як семіосферу" [5, с. 165].

Зі свого боку, семіотична сфера, як і семантична сфера, має ядерні і периферійні знакові характеристики (параметри). Сукупність семіотичних сфер утворює семіотичний простір. З іншого боку, їхні периферійні елементи можуть входити в інші семіосфери (в будь-якій якості, зокрема і ядерних елементів), що дає змогу їм усім контактувати на асоціативному рівні у процесі побудови мовленнєвого спілкування залежно від реальної ситуації цього спілкування. Сукупність семантичних і семіотичних сфер, що перебувають у взаємопов'язаному просторі, створює умови для виникнення сфер більш високого порядку – концептосфер. Концептосфера побудована за тим самим принципом, що і дві попередні: у ній також є ядро та периферія, вона також і дискретна, і нерозривна.

Варто зауважити, що концептосфера мови постійно збагачується. Особливе значення у створенні концептосфери належить письменникам, поетам, носіям фольклору, представникам окремих професій. Тому концептосфера мови – це, по суті, концептосфера культури. С. Шафіков у своїй монографії відзначає мінливість як одну з найважливіших особливостей концептосфери: "Багатство мови визначається не тільки багатством "словникового запасу" та граматичними можливостями, але і багатством концептуального світу, концептуальної сфери, носіями якої є мова людини та її нації. Процес пізнання нескінченний, і безмежно різноманітно виявляється мовна енергія, спрямована на репрезентацію пізнаного світу. Джерелом цієї мовної енергії служить творча діяльність суб'єкта, що пізнає, який, співутворюючись з неосяжною кількістю умов-стимулів у його спрямованому пізнанні, обирає та закріплює в мовній формі кожен раз одну з незчисленних властивостей навколишнього середовища" [16, с. 33].

Концептосфера безмежна, як безмежна наша свідомість, тому ми уявляємо концептосфери на площині у вигляді спіралі Архімеда. На користь цього твердження ми вважаємо за необхідне навести слова Ю. Прохорова, який вважає, що логічніше було б замість сфери побудувати модель. Вона могла б урахувати "ті зв'язки та взаємовідносини між об'єктами дійсності, що зумовлюють лексико-семантичну систему мови, є, звичайно, зовнішніми відносно самої мови. Але всяка знакова система слугує для позначення якраз того, що перебуває за межами самої системи, і значення знака розкривається тільки поза цією системою" [10, с. 78].

Порівняльний аналіз концептосфер показує, що вони мають ознаки тих культур, компонентами яких вони є. Головне джерело відмінності концептосфер – різноманіття об'єктивного світу, що відображається у свідомості, джерело їхньої однаковості – єдність людської когніції. Входячи в ту чи ту концептосферу, концепти різняться не лише конкретним своїм змістом, але і місцем, яке вони займають у певній концептосфері, ступеня своєї актуальності, характером зв'язку з іншими концептами, засобами свого втілення тощо. Саме концептосфери фіксують відмінність у культурному досвіді тих чи тих народів.

Висновки. Нині одним із базових понять когнітивної лінгвістики є категорія "концептосфери", яка складається з концептів як одиниць та відображає світорозуміння носія мови. У сучасній лінгвістиці наявні декілька визначень концептосфери. У цій статті наведено визначення цього поняття когнітивної лінгвістики, що належать відомим вченим, фахівцям у цій науковій сфері: Д. Лихачову, Ю. Степанову, З. Поповій, Й. Стерніну, В. Масловій, С. Воркачову, В. Карасику, А. Приходьку, О. Селівановій, Т. Космеді, Н. Плотніковій, Ю. Прохорову, А. Рудаковій, Ю. Лотману, С. Шафікову.

Сукупність семантичних і семіотичних сфер, що перебувають у взаємопов'язаному просторі, створює умови для виникнення сфер більш високого порядку – концептосфер. Концептосфера побудована за тим самим принципом, що і дві попередні: у ній також є ядро та периферія, вона також і дискретна, і нерозривна.

Вивчення концептів та концептосфер вимагає врахування культурного різномайття світу, оскільки в мові відображено не тільки реальний світ, що оточує людину, але і національний характер народу, мораль, система цінностей, світовідчуття, менталітет, образ життя, традиції, звички, бачення світу. Факт наявності у діяльності будь-якої лінгвоетнічної спільноти в принципі подібних концептосфер не заперечує можливості й їх відмінностей з урахуванням як особливостей семіотичних просторів, що склалися, так і особливостей структур найменувань у семантичному просторі.

Перспективи подальших досліджень. На основі визначених основних характеристик поняття “концептосфера” у подальшому можна провести порівняльний аналіз систем концептосер різних іноземних мов, наприклад, на початку взявши для розгляду по одній мові з слов’янської, германської та романської груп мов.

Список використаної літератури

1. Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития / С. Г. Воркачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – Т. 70. – № 5. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2011. – С. 64–74.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [текст] / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук спец.: 10.02.01 / Т.А. Космеда. – Харків : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди, 2001. – 32 с.
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Серия литературы и языка. – Т. 52. – № 1. – М. : Изд. АН СССР, 1993. – 536 с.
5. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю.М. Лотман. – М. : Гнозис, 1992. – 245 с.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : Тетросистема, 2004. – 256 с.
7. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси: дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук: спец. 10.02.01 / П. В. Мацьків. – К., 2008. – 388 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика. – [Електронний ресурс] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Режим доступа: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika>.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
10. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. – М. : Наука, 2007. – 200 с.
11. Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика / А.В. Рудакова. – Воронеж : Истоки, 2004. – 80 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 711 с.
13. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Акад. проект, 2001. – 990 с.
14. Учайкина Е. Н. Концептосфера БОГАТСТВО в англосаксонской картине мира: концептуализация категоризация: дис. на соискание наук. ступеня кандидата филол. наук: спец. 10.02.04 / Е. Н. Учайкина. – Владивосток. – 2005. – 194 с.
15. Флат М.А. Концептосфера “Благотворительность” в русской языковой картине мира (динамический аспект): дис. на соискание ступеня кандидата филол. наук: спец.: 10.02.01 / М.А. Флат – Барнаул, 2014. – 201 с.
16. Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий: [монография] / С.Г. Шафиков. – М. : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 292 с.

Одержано редакцією 28.01.14

Прийнято до публікації 19.02.14

Аннотация. Храбан Т. Е. Концептосфера как совокупность концептов в когнитивной лингвистике

В статье представлено теоретическое осмысление современного понимания категории “концептосфера” в когнитивной лингвистике, сформулированы ее определения, предложенные разными исследователями, проанализировано ряд ее концептуальных синонимов, а также определено, в каких взаимоотношениях последние могут находиться.

В статье отмечается, что семантическая сфера разных языков отличается и за содержанием вербализованных концептов, и за принципами их структурной организации. С своей стороны, семиотическая сфера, как семантическая сфера, имеет ядерные и периферийные признаки

(параметры). Совокупность семиотических сфер создает семиотическое пространство. Совокупность семантических и семиотических сфер, которые находятся во взаимосвязанном пространстве, создает условия для возникновения сфер более высокого порядка – концептосфер. Концептосфера построена по тому же самому принципу, что и две предыдущих: у нее также есть ядро и периферия, она также и дискретна, и неразрывна.

Изучение концептов и концептосфер требует учета культурного разнообразия мира, потому что не только реальный мир, что окружает человека, но и национальный характер народа, мораль, система ценностей, мироощущения, менталитет, образ жизни, традиции, привычки, видение мира. Факт наличия в деятельности какой-нибудь лингвоэтнической общности в принципе подобных концептосфер не отрицает возможности их отличий с учетом как особенностей сложившихся семиотических пространств, так и особенностей структур названий в семантическом пространстве.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, лингвокультура, концептуальная система, семантическая сфера, семиотическая сфера, пространство.

Summary. Khraban T. E. Conceptual Sphere as a Set of Concepts in Cognitive Linguistics

In the article the modern theoretical understanding of the category conceptual sphere in cognitive linguistics was represented. Also definitions of conceptual sphere are stated by researchers were given, row of conceptual synonyms were analyzed as well as mutual relationship of the formers were found out.

In the article it is noted that the semantic sphere of different languages is differed both for content of verbalized concepts and for principles of their structure organization. On its part, the semiotic sphere, as well as the semantic sphere, has nuclear and peripheral attributes (options). The set of semiotic spheres creates semiotic space. The set of semantic and semiotic spheres, those are in an interconnected space, create conditions for appearance of spheres of the more high order – conceptual sphere. The conceptual sphere is constructed for the same principle that and two previous: It also has a nucleus and a peripheral, it also is both discrete and inseparable.

The study of concepts and conceptual spheres requires the account of culture diversity of world because not only the real world, which surrounds a man, but and national character of people, morality, system of values, world attitude, mentality, lifestyle, traditions, vision of the world. The fact of presence in the activity of some linguistic ethnic community in the principle of such conceptual spheres not denies possibilities of their differences taking into account of both the peculiarities of the fold semiotic spheres and the peculiarities of names in the semantic space.

Key words: conceptual sphere, concept, cognitive linguistics, linguistic-cultural approach, conceptual system, semantic sphere, semiotic sphere, space.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 811.161.'82.03

И. Н. Литвин

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ ПОВЕСТИ Н. ГОГОЛЯ «ВИЙ»

Статтю присвячено проблемі трансформацій в українському перекладі російського художнього тексту. Теоретичним підґрунтям роботи є визначення трансформацій (як перетворення, модифікації форми, або змісту і форми, з метою збереження відповідності комунікативного впливу на адресатів оригіналу й перекладного тексту) та їхня класифікація, запропоновані О. Селівановою. Розглядаються формальні та формально-змістові трансформації на лексичному рівні в українському перекладі повісті М. Гоголя «Вій». Аналізуються лексичні трансформації в денотативному аспекті, який маніфестує поняттєво-логічне ядро значення, (синонімічні, антонімічні, кореферентні, метонімічні (гіпонімічні, гіперонімічні, партонімічні, холонімічні, еквонімічні трансформації), а також метафоричні заміни) та конотативному (оцінно-емотивні, експресивні та функціонально-стилістичні перетворення). Схарактеризовано також лексичні трансформації в номінативному плані, які є модифікаціями ономасіологічних структур номінативних одиниць у перекладі, що супроводжуються як збереженням змісту при зміні форми (формальні трансформації), так і зміною їхнього змісту та форми (формально-змістові).

Ключові слова: функціонально-комунікативна еквівалентність, перекладацька трансформація, денотативний аспект, конотативний аспект, номінативний аспект, метонімія, метафора, партонім, гіпонім, гіперонім, ономасіологічна структура.

Анализ последних исследований. Актуальной проблемой современного переводоведения является проблема эквивалентности. Л. Латышев выделяет в теории перевода четыре основных концепции эквивалентности: 1. Концепция формального соответствия: «Передается все, что поддается передаче. Трансформируются, заменяются, опускаются только те элементы исходного текста, которые вообще невозможно воспроизвести «напрямик»; 2. Концепция нормативно-содержательного соответствия, заключающаяся в том, чтобы передать все существенные элементы содержания; 3. Концепция полноценного (адекватного) перевода: авторы данной концепции А. Федоров и Я. Рецкер адекватный перевод определяют как исчерпывающую передачу смыслового содержания текста; как передачу содержания равноценными (то есть выполняющими функцию, аналогичную выразительной функции языковых средств оригинала) средствами перевода; 4. Концепция динамической (Ю. Найда; в 80-тые годы функциональной (А. Швейцер)) эквивалентности, заключающаяся в совпадении реакции получателя исходного текста с реакцией получателя текста перевода [см.: 5, с. 6]. Функционально-коммуникативная эквивалентность определяется в монографии «Текст и перевод» как наиболее оптимальная сбалансированность смысловой, коннотативной, экстралингвистической информации текстов оригинала и перевода, мотивирующаяся необходимостью достижения равноценности их влияния на своих адресатов [9, с. 31]. Определение данного типа эквивалентности Е. Селивановой базируется на приведенном выше, однако не абсолютизируется соответствие прагматического влияния оригинала и перевода на своих читателей: «функционально-коммуникативная эквивалентность – это наиболее оптимальный баланс семантики и формы, денотативной, коннотативной, стилистической, культурной и прагматической информации текстов оригинала и перевода» [7, с. 5].

В художественном переводе свои особые законы эквивалентности, он может лишь бесконечно сближаться с подлинником в силу своеобразия восприятия оригинала переводчиком, разносистемности языков, различий социокультурной среды [2, с. 25]. Для достижения эквивалентности оригинала и перевода, при отсутствии прямых, полных соответствий, переводчику необходимо умело произвести трансформации – преобразования, осуществляющиеся при переходе от исходного текста к переводному. Под переводческими

трансформациями Н. Гарбовский понимает «такой процесс перевода, в ходе которого система смыслов, заключенная в речевых формах исходного текста, воспринятая и понятая переводчиком в силу его компетентности, трансформируется естественным образом вследствие языковой асимметрии в более или менее аналогичную систему смыслов, облакаемую в формы языка перевода» [4, с. 366]. Л. Латышев, исходя из понимания эквивалентности как равноценного влияния текста оригинала и перевода на своих читателей, определяет трансформации как отступление от структурного и семантического параллелизма между исходным текстом и переводом в пользу их равноценности с точки зрения влияния [5, с. 27]. По мнению Е. Селивановой, переводческая трансформация – это преобразование, модификация формы, или содержания и формы, с целью сохранения соответствия коммуникативного влияния на адресатов оригинала и переводного текста [7, с. 5].

Цель статьи. В данной статье предпримем попытку анализа лексических трансформаций, использованных в украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий» (переводчик А. Харченко) для сохранения функционально-коммуникативной эквивалентности подлинника и перевода. Такая цель диктуется интересом к творчеству Н. Гоголя и переводам его произведений на украинский язык. Для переводчика представляет особую трудность необыкновенный, удивительно естественный язык Гоголя... «На Руси появился абсолютно новый язык, отличающийся своей простотой и меткостью, силой и близостью к натуре», – отмечает В. В. Виноградов [3, с. 56]. В стилистике (Гоголя) отражается самая утонченная душа XIX столетия. Нечеловеческие муки Гоголя отразились в нечеловеческих образах, а образы эти вызвали в творчестве Гоголя нечеловеческую работу над формой [3, с. 56].

Изложение основного материала. В художественном переводе на лексическом уровне используются трансформации в двух аспектах: денотативном и коннотативном. В денотативном аспекте, манифестирующим понятийно-логическое ядро значения, лексические трансформации представляют словарные соответствия лексем, которые получают в языке перевода неодинаковый с исходной единицей семный набор, актуализированный контекстом сообщения. При признании межъязыковой синонимии, такие трансформации в переводе названы синонимическими заменами (Р. Миньяр-Белоручев) [см.: 7, с. 456], предусматривающие использование эквивалента с близким значением. Значительное количество синонимических замен использует переводчик повести Н. Гоголя «Вий»: *Сумерки уже совсем омрачили небо, и только на западе бледнел остаток алого сияния // Сутінки вже зовсім потьмарили небо, і тільки на заході блякло, дотлівало червоне сяйво*. В качестве эквивалента слову **алый** – «ярко-красный» [6, с. 22] – переводчик избирает доминанту соответствующего синонимического ряда в украинском языке **червоний** – слово наиболее семантически емкое. Изменен семный набор и в следующем межъязыковом относительном синониме: *Паничи! паничи! сюды! сюды! – говорили они со всех сторон // – Паничі, паничі! Сюди, сюди! – лящали вони з усіх боків. Лящати – «видавати різкі, пронизливі звуки»* [8, т. 4, с. 583]. На наш взгляд, несколько неточен выбор межъязыкового синонима в следующем фрагменте перевода: *Грамматики были еще очень малы; идя, толкали друг друга и бранились между собою самым тоненьким дискантом... // Граматики були ще дуже малі; ідучи, штовхали один одного й лихословили проміж себе щонайтонішим дискантом...* Ср.: **браниться** – «1. с кем. Бранить друг друга, ссориться. 2. Выразить свое недовольство в грубых, резких словах» [6, с. 58]; **лихословить** – «1. Вживати грубі, дошкульні слова і вирази щодо кого-небудь. 2. Уживати лайливі, соромітні слова» [8, т. 4, с. 499]. В качестве возможного варианта можно рассматривать словарное соответствие: **браниться** – **свариться**.

Синонимические трансформации в переводе вызваны разными причинами. Например, различными наименованиями в русском и украинском языках одних и тех же предметов, явлений и т. д.: *Тогда всю большую дорогу усеивали грамматик, философы и богословы // Тоді весь битий шлях аж київ від граматиків, риторів, філософів та богословів. Большая дорога* – «устар.: грунтовая дорога между крупными или отдаленными друг от друга

населенными пунктами (большак)» [см.: 6, с. 55]. *Бита дорога (путь); битий шлях (гостинець і т. ін.)* – «широка уторована дорога, широкий уторований шлях і т. ін.» [8, т. 1, с. 169]. Чтобы избежать нежелательной тавтологии (*дзвінкий // дзвін*), прилагательное *звонкий* трансформировано в *голосистий* (при наличии украинского *дзвінкий*): *Как только ударял в Киеве поутру довольно звонкий семинарский колокол... // Як тільки вдаряв уранці в Києві голосистий семінарський дзвін...* Для сохранения звукового рисунка оригинала использованы следующие синонимические замены: *Класс наполнялся вдруг разноголосными жуужжаниями: аудиторы выслушивали своих учеников; звонкий дискант грамматика попадал как раз в звон стекла, вставленного в маленькие окна, и стекло отвечало почти тем же звуком; в углу гудел ритор, которого рот и толстые губы должны бы принадлежать, по крайней мере, философии. Он гудел басом, и только слышно было издали: бу, бу, бу, бу... // Клас затоплювало враз різноголосе гудіння; аудитори переслухували своїх учнів; дзвінкий дискант граматики суголосне бринів разом із шибками в маленьких вікнах, і шибка озивалася чи не таким самим дискантом; у кутку гуготів ритор, рот і тлусті губи якого краще личили б принаймні філософії. Він гудів збаса, і тільки й чути було здала: бу, бу, бу, бу... Жуужжать – гудіти* – возможность такого выбора переводчика подтверждают двуязычные словари: так в русско-украинском словаре О. Изюмова (1930 г.) *жуужжать* – 1) дзижчати; 2) сюрчати, 3) густі; *жуужжать* – деркотіти, дзижчати, дзизкати, дзинчати, брентіти, сюрчати, брумчати, густі; (о веретене, сверчке, кузнечике) сюрчати, хурчати. Хотя соответствие *жуужжать – гудіти* – только относительные межъязыковые синонимы, отличающиеся семным набором: ср.: *жуужжать* – «производит однообразно дребезжащий звук, свистящий шум» [6, с. 196]; *гудіти (густі)* – «видавати довгі протяжні низькі звуки. // Одночасно голосно розмовляючи, створювати загальний гомін. // Лунати протяжно, на низьких нотах» [8, т. 2, с. 189]. На наш взгляд, более удачное соответствие *дзисчати*; используя которое, можно сохранить авторское *гудел ритор, гудел басом*.

В украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий» встречаются кореферентные замены: *И так как малороссияне, когда подгуляют, непременно начнут целоваться или плакать // А як люди наші, підпивши, неминуче почнуть цілуватися або плакати. Малороссияне* заменено украинским переводчиком *люди наші*. Переводчик может использовать любую номинацию при ее целесообразности в определенном контексте. Тем самым изменяется форма и содержание, неизменным остается только референт [7, с. 459]. Имеют место местоименные замены: существительное *время* трансформировано в местоимение *они*: *Самое торжественное для семинарии событие было вакансии – время с июня месяца, когда обыкновенно бурса распускалась по домам // Не було урочистішої для семінарії події, як вакації: вони починалися з місяця червня, коли вже бурсу розпускали по домівках.* В данном фрагменте перевода использована также антонимическая замена *было // не было*, которая привела к изменению актуального членения предложения (вынесенное в начало отрицание *не было* усиливает утверждение).

Метонимические замены, дифференцирующиеся в зависимости от статуса смежных предметов, явлений, понятий [7, с. 459], также имеют место в украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий»: *Философ, почесывая слегка за ухом, вышел... // Філософ, почухуючи злегка потилицю, вийшов...*

В украинском переводе повести «Вий» использованы **гипонимические** трансформации – замены гиперонима гипонимом (определяющиеся в переводоведении также как конкретизация): *Об этом философ узнал от самого ректора, который нарочно призывал его в свою комнату... // Про це філософ почув од самого ректора, що нарочито покликав його до своєї світлиці ... Комната* является общим понятием по отношению к слову *світлиця* – «чиста, світла, парадна кімната в будинку» [8, т. 9, с. 92].

В украинском переводе повести «Вий» трансформируется название части названием целого – **холонимические** замены: – *Не можно, – проворчала старуха, – у меня народу полон двор, и все углы в хате заняты // – Не можна! – гаркнула баба. – В мене людей повен двір, і вся хата забита.*

Использует переводчик и обратный прием: **партонимические** трансформации – замену названия целого названием части: *Куды я вас дену? Да еще всё какой рослый и здоровый народ! // Що я з вами робитиму? Та ще всі ви такі дебелі й здоровезні хлопці.*

В украинском переводе повести «Вий» встречаются и другие метонимические замены: *... они отправились бодрее и, немного пройдя, увидели огонек // ... вони рушили веселіше і, трохи пройшовши, побачили світло. ... и он (философ) с ужасом увидел, что даже голос не звучал из уст его... // він (філософ) із жахом запримітив, що навіть мову йому відняло...*

Метафорические трансформации, по мнению Е. Селивановой, также являются синонимическими заменами, преимущественно контекстуального типа. В их составе она выделяет деме́тафоризацию – замену метафоры неметафорой, реме́тафоризацию – замену неметафоры метафорой, трансметафоризацию – замену донорской зоны метафоры [7, с. 459]. В украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий» нередки случаи трансметафоризации – замены донорской зоны метафоры: *...или один глаз уходил под самый лоб, или вместо губы целый пузырь...// або одне око залазило десь аж під лоба, або ж замість губи цілий пухир...* В оригинале в роли донорской сферы метафоры выступает ЧЕЛОВЕК, в переводе – ЖИВОТНОЕ.

В украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий» часто при описании человека сохраняется метафора – изменяется только знак донорской концептосферы: *... слова без звука шевелились на губах ... // ... слова, не вимовившись, тільки шелестіли на губах.* При наличии прямых словарных соответствий *шевелить* – *воруши́ти*, переводчик удачно использовал разговорное соответствие, при этом сохранился звуковой рисунок фразы. Ср.: *шевелить* – «1. что. Трогая, ворошить, переворачивать. *Шевелить сено.* 2. чем. Слегка сдвигать. *Беззвучно шевелить губами*» [6, с. 894]; *шелестіти* – «Видавати, утворювати шарудіння, шелест, шерех. // розм. Говорити щось пошепки. / розм. Тихо лунати (про слова)» [8, т. 11, с. 437]. Различные метафорические знаки концепта ЧЕЛОВЕК представлены в оригинале и переводе повести для описания природы: *Солнце только что село, и дневная теплота оставалась еще в воздухе // ... сонце тільки що сховалось, і денне тепло почувалося ще в повітрі. Робкое* полното́чное сияние, как сквозное покрывало, ложилось легко и дымилось на земле // *Бліде опівнічне сяйво, як прозоре покривало, стелилося легенько й курилося по землі. Робкий* – «Несмелый, боязливый, опасливый. *Робкий характер*» [6, с. 680]. *Блідий* соответствует русск. *бледный* – «бескровный».

Реме́тафоризация – замена неметафоры метафорой – один из наиболее продуктивных приемов украинского перевода повести Н. Гоголя «Вий»: *Между тем распространились везде слухи... // Тим часом скрізь пішла чутка. ... один (вороб'єнок), вдруг чирикнув среди необыкновенной тишины в классе... // ... якийсь (горобень), раптом цвірінькнувши серед мертвої тиші в класі... По приходе в семинарию вся толпа размещалась по классам... // Прийшовши до семінарії, уся ця юрба розтікалася по класах.... Клас наповнявся вдруг разноголосными жужжаниями... // Клас затоплювало враз різноголосе гудіння.... Авдиторы, слушая урок, смотрели одним глазом под скамью ... // Авдитори, наслухуючи уроки, пасли одним оком під лавку... Дорога шла между разбросанными группами дубов и орешника ... // Дорога тяглася поміж розкиданих пасмами дубів та ліщини ...*

В украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий» метафорический глагол *усеять* – «Покрыть множеством кого-чего-н.» [6, с. 638] – заменен фразеологизмом *аж (так і) кишить (кишать)* – «е дуже багато кого-, чого-небудь» [8, т. 4, с. 157]: *Тогда всю большую дорогу усеивали грамматики, философы и богословы // Тоді весь битий шлях аж кишів від граматиків, риторів, філософів та богословів.*

Переводчик повести Н. Гоголя «Вий» использует коннотативные трансформации: оценочно-эмотивные, экспрессивные и функционально-стилистические. Одной из характерных черт стиля Н. Гоголя, на которую указывает А. Белый, была способность Гоголя умело смешивать русскую и украинскую речь, высокий стиль и жаргон, канцелярский, помещичий, охотничий, лакейский, картежный, мещанский, язык кухонных рабочих и ремесленников, вкрапляя архаизмы и неологизмы в речь как действующих лиц, так и в

авторскую речь [1, с. 201]. Все эти особенности стиля Гоголя пытался сохранить переводчик, используя функционально-стилистические замены: ... *ударил* его метлой по боку, и он, подпрыгивая, как верховой конь, понес ее на плечах своих // ... *оперезала* його мітлою по боці, і він, басуючи, як верховий кінь, поніс її на своїх плечах. *Ударить* – стилистически нейтральное слово, *оперезати* – «розмовне, те саме, що оперіщувати». Пор.: Гумові бичі наглядачів оперізують тіла невільників (Ю. Яновський) [8, т. 5, с. 706]. Он часто пробовал крупного гороху, но *совершенно* с философическим равнодушием... // Він часто куштував буйного гороху з *усенькою* до цього філософською байдужістю...

Интересно, что в следующих фрагментах перевода одному и тому разговорному слову оригинала *улизнуть* соответствуют два варианта перевода: *дремнути*, *вишитися*: Ср.: Философ Хома, увидя такое расположение голов, решился воспользоваться и *улизнуть* // Філософ Хома, побачивши такий туман у головах, постановив скористатися цим та й *дремнути*. Да не мешает подумать и о том, как бы *улизнуть* отсюда // Та не шкода й про те подумати, як би його звідси *вишитися*. *Улизнуть* – (прост.). «Уйти незаметно, потихоньку» [6, с. 831]; *дремнути* – «дуже швидко, рвучко побігти; майнути, дмухнути. // Швидко зникнути, втекти, піти геть звідки-небудь; чкурнути» [8, т. 2, с. 411]; *вишитися* – «фам. Спішно залишати місце свого перебування; тікати» [8, т. 10, с. 540].

Экспрессивные трансформации также встречаются в переводе повести: Он слышал только, как *билось* его сердце // Він чув, як *калаталося* йому серце... Из синонимического ряда украинских соответствий слову *биться* – «о сердце, пульсе: производит ритмические толчки, пульсировать» [6, с. 48] // *битися*, *калатати*, *колотитися*, *кідатися*, *тіпатися*, *тенькати*, *теленькати*, *тьохкати* – переводчик избирает *калататися* – «дуже битися, стукати (про сердце); колотитися» [8, т. 4, с. 75] – слово, в котором в большей степени проявлен признак. В другом фрагменте перевода тому же слову *биться* соответствует глагол *гупати* – «видавати або створювати глухий стук, шум при ударах, поштовхах, розривах і т. ін.» [8, т. 2, с. 195]: Сердце у философа *билось*, и пот катился градом... // Серце філософа *гупало*, з лиця котився рясний піт ...

В переводе накладываются денотативные и коннотативные трансформации: Каждый *тащил* за собою мешок... // Кожний *тарабанив* за собою мішка... *тащить* – «(разг.). Нести, двигать волоком. *Тащить бревно*» [6, с. 790]; *тарабанити* – «перен. Везти, нести щось важке й велике» [8, т. 10, с. 37].

Трансформации в номинативном аспекте – это модификации ономазиологических структур номинативных единиц в переводе. Такие преобразования сопровождаются как сохранением (формальные), так и изменением их содержания (формально-содержательные) [7, с. 460]: ... *торговки с бубликами, булками, арбузными семечками и маковниками дергали наподхват за полы тех, у которых полы были из тонкого сукна или какой-нибудь бумажной материи* // *перекупки з бубликами, пундиками, гарбузовим насінням та маківниками шарпали наввипередки за поли тих, у кого були вони з тонкого сукна чи там з бавовни*. Выделенные соответствия – пример формальной трансформации: устаревшее для современного читателя словосочетание гоголевского времени *бумажная материя* переводчик заменяет словом *бавовна* (ср.: русск. хлопок). В следующем фрагменте словосочетание оригинала заменено дериватом в украинском переводе: ... *проходивший мимо ремесленник долго еще, остановившись, нюхал, как гончая собака, воздух* // ... *перехожий ремісник, спинившись, довго ще нюхав, мов той гончак, повітря*. Для украинского перевода повести «Вий» характерны замены описательных глагольно-именных оборотов (лексикализированных словосочетаний) словом: Философ Хома *пришел в совершенное уныние* от таких слов // Філософ Хома *вкрай засмутився* такими словами. Богослов Халява и философ Хома часто *дирали* его за *чуб* в знак своего покровительства и употребляли в качестве депутата частенько *чубили* його на знак своєї прихильності і поклали на нього повинність депутата.

Выводы. Таким образом, для оптимального баланса семантики и формы, денотативной, коннотативной информации оригинала и украинского перевода повести

Н. Гоголя «Вий» переводчик А. Харченко использует денотативные (синонимические, антонимические, кореферентные, метонимические, метафорические) и коннотативные (оценочно-эмотивные, экспрессивные и функционально-стилистические) замены, а также трансформации в номинативном плане. **Перспективным** является дальнейшее рассмотрение других типов трансформаций в украинских переводах произведений Н. Гоголя.

Список использованной литературы

1. Белый А. Мастерство Гоголя / А. Белый. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1969. – С. 196–283.
2. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 2-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Язык и стиль русских писателей. От Гоголя до Ахматовой / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 2003. – С. 5–97.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
5. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М., 1981. – 237 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.
7. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
8. Словник української мови. В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – 160 с.

Источники иллюстрационного материала

1. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій / М. В. Гоголь. – К. : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 335 с.
2. Гоголь Н. В. Повести / Н. В. Гоголь. – М. : Худ. лит.-ра, 1984. – 446 с.

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. И. Н. Литвин Лексические трансформации в украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий»

Статья посвящена проблемам функционально-коммуникативной эквивалентности и трансформаций в украинском переводе русского художественного текста. Теоретическим основанием статьи является определение трансформаций (как преобразование, модификация формы, или содержания и формы, с целью сохранения соответствия коммуникативного воздействия на адресатов оригинала и переводного текста) и их классификация, предложенные Е. Селивановой. Рассматриваются формальные и формально-содержательные трансформации на лексическом уровне в украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий». Анализируются лексические трансформации в денотативном аспекте, который манифестирует понятийно-логическое ядро значения, (синонимические, антонимические, кореферентные, метонимические, метафорические замены) и коннотативном (оценочно-эмотивные, экспрессивные и функционально-стилистические трансформации). Характеризуются также лексические трансформации в номинативном плане, которые являются модификациями ономазиологических структур номинативных единиц в переводе, сопровождающиеся как сохранением содержания при изменении формы (формальные трансформации), так и изменением их формы и содержания (формально-содержательные).

Ключевые слова: функционально-коммуникативная эквивалентность, переводческая трансформация, денотативный аспект, коннотативный аспект, номинативный аспект, метонимия, метафора, партоним, гипоним, гипероним, ономазиологическая структура.

Summary. Lytvyn I. N. Lexical transformations in the Ukrainian translation of N. Gogol's novel "The Vij"

The article is devoted to the problem of transformations in the Ukrainian translation of the Russian literary text. The theoretical basis of the text is the definition of transformations (as transformation, modification of the form or of the form and the content with the aim to preserve communicative influence on the recipients of the original and translated texts) and their classification, proposed by O. Selivanova. The article examines formal and formal-semantic transformations on the lexical level in the ukrainian translation of the novel by M. Gogol "The Vij". The article analyzes lexical transformations in the denotative aspect

which manifests the notional-logical core (nucleus) of meaning (synonymous, antonymous, coreferent, metonymical (hyponymic, hyperonymic, partonymic, wholenymic, equanymic transformations) and metaphorical substitutes) and in the connotative aspect (assessed-emotive, expressive and functional-stylistic). The author characterizes lexical transformations in the nominative aspect, which are the modifications of the onomasiological structures of nominative units that are accompanied by both retention (formal) and change of their meaning (formal-semantic).

Key words: functional-communicative equivalence, translation transformation, denotative aspect, connotative aspect, nominative aspect, metonymy, metaphor, partonym, hyponym, hyperonym, onomasiological structure.

УДК 811.111'42

О. А. Лященко

КОГНІТИВНА АНТРОПОМОРФНА МЕТАФОРА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ «ЯКІСНОЇ» ПРЕСИ

У статті проаналізовано роль антропоморфної метафори у структурі комунікативного повідомлення газетного тексту на сторінках періодичних видань «The Economist» та «The Wall Street Journal». З'ясовано, що тексти «якісної преси» розраховані на освіченого реципієнта, який може декодувати різні експліцитні та імпліцитні відтінки значення метафори залежно від змісту тексту. Антропоморфні метафори, які найчастіше використовуються, уподібнюють державу до людського організму. За допомогою прийому персоналізації держава та соціальні інститути можуть поводитися і відчувати, як люди. У політичному дискурсі газетного тексту ототожнення країни з особою додає текстові динаміки, створює своєрідний концептуальний образ і характер конкретної держави. антропоморфні метафори підвищують емоційний складник тексту, допомагають влучно передавати смислові акценти, згладжувати гострі кути або, навпаки, підсилювати важливі деталі в інтерпретації соціально значимих подій та явищ. Крім того, вони дозволяють чіткіше окреслити авторське ставлення до аналізованих фактів, яке може варіювати від позитивного до іронічного й підкреслено негативного.

Ключові слова: антропоморфна метафора, газетно-публіцистичний стиль, «The Economist», «The Wall Street Journal».

Постановка проблеми. Починаючи з останньої третини ХХ століття, в публіцистичному стилі розвинулася тенденція до лібералізації газетного мовлення, залучення різностильових елементів для підвищення експресії та посилення аксіологічних акцентів. Метафора стала одним із найефективніших засобів для привернення уваги читача, апеляції до його фонових знань та інтерпретації описуваних у статті подій та явищ. Цілком логічним став процес зміщення наукового дослідження метафори в масиві художніх текстів у царину публіцистики. У межах загального антропоцентричного підходу метафора в газеті осмислюється як певна ментальна модель сприйняття дійсності й пізнання нових ідей та понять, а також як засіб впливу на систему цінностей і поглядів читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове вивчення метафори пройшло складний шлях від вузького розуміння як засобу для прикрашання мови до усвідомлення її як однієї з основних ментальних моделей пізнання дійсності (Н. Д. Арутюнова, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Е. Маккормак, М. Тернер) й важливого інструменту прагматичного впливу на співрозмовника в процесі спілкування (О. М. Баранов, Ю. М. Караулов, Е. Кассіер, Г. Я. Солганик). Метафора у різних виявах відіграє важливу текстотвірну роль у мовних функціональних стилях, особливо в публіцистичному, оскільки допомагає реалізувати інформативний і прагматичний складники газетного тексту. Питанню антропоморфної метафори в газетному стилі присвятили свої праці такі дослідники, як О. Г. Ананченко, І. І. Брага, Т. Белт, Н. Д. Бессарабова, Х. П. Дацишина, В. В. Лапшина, О. А. Рикова, Є. В. Темнова, І. О. Філатенко, О. М. Чадюк, А. П. Чудінов та ін. Варто зазначити, що в умовах швидкого розвитку інформаційного суспільства комунікативні стратегії ЗМІ постійно змінюються, відповідно розгортання цієї динаміки, особливості функціонування метафори і

її модифікацій в газетному тексті потребують синхронного всебічного вивчення. **Мета** статті – проаналізувати особливості вживання когнітивної антропоморфної метафори в політичному дискурсі «якісної» англomовної періодики. За ілюстративний матеріал взято низку аналітичних статей про суспільно-політичний та економічний устрій Китаю на сторінках видань «*The Economist*» та «*The Wall Street Journal*» за 2010-2014 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація суспільно-політичних процесів, швидкий обмін інформацією внутрішнього вжитку та міжнародного значення, різке зростання кількості і, відповідно, конкуренції, паперових та електронних ЗМІ зумовили появу нових підходів до викладу інформації, а саме відмову від сухої, позбавленої емоційності, мови, пошуку яскравих експресивних засобів для привернення уваги читача та формування суспільної думки. Один із перших дослідників формування і маніпуляції суспільною думкою Е. Бернейс зазначав, що односторонній потік інформації ЗМІ дає змогу «контролювати суспільну свідомість так само ефективно, як і армія контролює своїх солдат» [2, с. 20]. На думку А. Д. Швейцера, посилення експресивності текстів ЗМІ відбиває їхнє бажання ідеологічно впливати і формувати суспільну думку, а також необхідність зробити продукцію яскравою і конкурентноспроможною. [9, с. 122]. Результатом взаємодії інформативної та прагматичної функцій газетного стилю стало, як вважає В. Г. Костомаров, поєднання експресії та стандарту, іншими словами, стилістично маркованої та нейтральної лексики [5, с. 7]. Серед засобів, які допомагають надати тексту експресії, привернути увагу читача до важливих ключових ідей, метафори нерідко відіграють головну роль. Їх часто вживають у заголовках, інкорпують у висновки аналітичних статей тощо.

Починаючи з античних часів метафору розглядали як стилістичний прийом, який слугує для створення образності в мові й досліджували в межах поетики, стилістики й риторики. Як подано в онлайн версії *MED* («Словника сучасної англійської мови» видавництва «Макмілан»), «*metaphor – a word or phrase that means one thing and is used for referring to another thing in order to emphasize their similar qualities*» [10]. У свою чергу, в «Літературознавчому словнику-довіднику» під редакцією Р. Т. Гром'яка метафору потрактовано як «троп поетичного мовлення. В М. певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю» [6, с. 444]. Наведені визначення вказують, що в основі створення метафори лежить асоціація, котра й дає звогу «перекинути місток» між явищами і поняттями з різних, здавалося б, непом'янутих сфер, наприклад, *It is easy to see the crumbling building as a metaphor for the society of the time*. Однак у сучасній науковій парадигмі метафора вийшла за межі розуміння як суто поетичного тропу і сприймається як певна ментальна (когнітивна) модель, за допомогою якої відбувається досягнення дійсності, а нова інформація, явища й предмети отримують свої назви й оцінку. На думку Н. Д. Арутюнової, «в останні роки центр тяжіння у вивченні метафор перемістився з філології (риторики, літературної критики), в якій переважали аналіз та оцінка поетичної метафори, у сферу вивчення практичного мовлення і в ті сфери, які звернені до мислення, пізнання і свідомості, до концептуальних систем і, нарешті, до моделювання штучного інтелекту. В метафорі стали бачити ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не лише національно-специфічного бачення світу, але і його універсального образу» [1, с. 5]. Ще В. М. Топоров стверджував, що символічна природа метафори, закодована в архетипічних образах, актуалізується в компонентах стійких словосполучень, а також у національних ідіомах, прислів'ях і приказках, які є основою «глибинних метафор» [7, с. 560]. Отже, метафора є інструментом і результатом конкретної мовної картини світу, вона не тільки категоризує явища і предмети навколишньої дійсності, а й допомагає їх інтерпретувати, дає їм позитивну, негативну, іронічну оцінку. Це ментальна модель, котра відбиває й особливості мови, й специфіку культури, яка її породжує.

Яким чином метафора категоризує й типізує предмети й поняття навколишньої дійсності? Як зазначає Н. Д. Арутюнова, для людської психіки природно проводити

паралелі між гетерогенними об'єктами і виокремлювати подібні ознаки: «Людина здатна не тільки ідентифікувати індивідуальні об'єкти [...], не тільки встановлювати подібність між сферами, які сприймаються різними органами чуттів (порівняйте явище синестезії: *твердий метал і твердий звук, тепле повітря і теплий тон*), але також вловлювати спільність між конкретними і абстрактними об'єктами, матерією і духом (порівняйте: *вода тече, життя тече, час тече, думки течуть* і т. п.). У цих останніх випадках мова йде про те, що людина не стільки відкриває схожість, скільки створює її». [1, с. 6]. При цьому категоризація відбувається у кілька етапів: спочатку «виділяють з оточення... і виявляють його властивості, не обов'язково всі і не обов'язково найважливіші. На другому етапі відбувається групування виокремлених об'єктів, явищ, подій. Групування будують на порівнянні, на пошуку подібностей і відмінностей, до того ж подібності підкреслюють, а відмінності ігнорують» [4, с. 52]. При цьому не всі подібності актуалізуються в метафоричній інтерпретації дійсності, а тільки ті, які підходять до висловлення певного оцінного ставлення, позитивного або негативного. Не зважаючи на те, що і десигнативні, й конотативні значення лексеми можуть брати участь у процесі метафоризації, на практиці саме конотативні елементи відіграють першорядну роль, оскільки вони пов'язані з оцінним значенням і стилістичним забарвленням лексеми. Наприклад, у «*The Wall Street Journal*» стаття про взаємні обвинувачення Штатів і Китаю про хакерські атаки на інтелектуальну власність підприємств має назву «*China Lashes back at Hacking Claims*» (*The Wall Street Journal, Wednesday, February 20, 2013, P. 12*). Словник MED дає низку трактувань дієслова «lash»: «1) to tie something firmly to something else, or to tie two things together firmly using a rope; 2) to hit a person or animal with a whip or thin stick, especially as a punishment; 3) if the wind or rain lashes something or lashes against something, it blows or falls against it with a very strong force; 4) if an animal lashes its tail, or if its tail lashes, it moves its tail fast and violently from side to side, often when it is angry; 5) to criticize someone severely or angrily». Для створення концептуальної оболонки цієї метафори основою стали, найімовірніше, четверте і п'яте наведені значення. Важливим для відбору конотативних значень є розуміння типовості сприйняття навколишньої дійсності, відповідно можна виокремити типові конотації, які більшість людей або певні групи людей пов'язують з тим чи тим поняттям або явищем, залежно від контекстуального вживання (в позитивному або негативному світлі). У результаті виникають концептуальні метафори, які будуються на основі вже наявних знань, закріплених у мовній картині світу, і позначають, а також дають оцінку новим явищам. Серед них можна вирізнити більш і менш продуктивні типи, які трапляються в політичному дискурсі. Найпродуктивнішою та найчастотнішою можна назвати антропоморфну метафору. Як зазначав А. П. Чудінов, «метафорична картина світу, яку створює людина, значною мірою антропоцентрична: як Бог створив людину за своєю подобою, так і людина метафорично створює (концептуалізує) політичну діяльність у вигляді певної подоби». [8, с. 23] На думку Х. П. Дацишиної, серед антропоморфних метафор політичного дискурсу варто розрізняти чотири основні семантичні групи: метафори, які проводять аналогію між структурою держави і будовою людського тіла (так, в аналізованих виданнях КНР трактується як організм, Пекін постає, зазвичай як серце Китаю, Комуністична партія є його мозком, населення – хребтом, важливим є обличчя – репутація країни); метафори, побудовані на перехрещенні політичних реалій із назвами явищ і процесів життєдіяльності людини (наприклад, держава народжується і росте); ті, сигніфікатами яких є медичні терміни (здебільшого, це такі концепти, як «хвороба суспільства» (*disease of society*), «параліч влади» (*government 'paralysis'*) та інші); метафори, що переносять у політичну сферу назви дій людини, способів її руху, душевних станів і настроїв, (наприклад, держава може радіти, пишатися, сумувати, гратися тощо) [4, с. 46-47]. Як правило, перші три групи наповнюють «затерті» метафори і модифікації на їхній основі, тоді як остання відзначається більш вираженою експресивністю й оцінністю. У виданнях «*The Economist*» та «*The Wall Street Journal*»

найчастіше вжито антропоморфні метафори з негативним емотивним навантаженням, оскільки ці газети виявляють загальну тенденцію критичного ставлення до КНР, її політичних лідерів та суспільно-політичного устрою.

Метафори, що уподібнюють державу та окремі інституції до людей, наділяють їх можливістю «відчувати» – засмучуватись, страждати, пишатись, радіти тощо. Так, на сторінках журналу «*The Wall Street Journal*» на продовження теми про порушення авторського права китайськими хакерами стверджується, що *At the same time, Mr. Hong said China has been a frequent victim of cyberattacks, and he added that the U.S. has been the top source of such attacks. China has suffered virus attacks, and Chinese personal computers have come under control by foreign Internet addresses, he said.* (Водночас Пан Хонг сказав, що Китай часто стає жертвою кібератак, і він додав, що головне джерело цих атак – США. Китай постраждав від вірусних атак, і китайські персональні комп'ютери потрапили під контроль іноземних інтернет адрес.), (*The Wall Street Journal, Wednesday, February 20, 2013, P. 12.*). Основна ідея захисту від звинувачень виражена емоційним концептом «жертва, яка страждає», мета якого – викликати співчуття до КНР замість обурення.

В іншій статті про напружені стосунки між Японією та Китаєм через суперництво за сфери впливу висловлено думку про сильнішу позицію країни вранішнього сонця на геополітичному горизонті. Натомість ставлення уряду КНР до можливого (але малоімовірного, оскільки Японія має більше підтримки) президентства в стратегічному Азійському Банку Розвитку висловлено таким чином: *Officials at international organizations say Beijing doesn't feel ready for a leadership role, in part because it might require China to make changes in its economic policy-making before it is ready.* (Представники міжнародних організацій заявляють, що Пекін не відчуває готовності отримати головну роль, частково через імовірність змін в економічних стратегіях Китаю, до яких він ще не готовий), (*The Wall Street Journal, Thursday, February 28, 2013, P. 10.*). У цьому тексті антропоморфна метафора вжита для пом'якшення реальної політичної ситуації.

Видання «*The Economist*» нерідко дозволяє собі стриману іронію щодо Китаю. Так, у статті «*Currency Contortions*» простежується критика тотального державного контролю курсу юаню і небажання високопосадовців прислухатися до думки світової спільноти. Коли китайським політикам закидають навмисне зниження курсу національної валюти, *China bridles at criticism* (Китай обурюється на критику), (*The Economist, December 19, 2010, P. 76*). Отже, антропоморфна метафора суттєво підвищує експресивність вислову, крім того, дозволяє автору статті влучно передати його ставлення – позитивне, негативне, іронічне тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Антропоморфна метафора – важливий компонент сучасного політичного дискурсу на сторінках «якісних видань». З одного боку, серед метафор цього типу трапляється багато стандартних кліше, які втратили свою образність і виконують здебільшого інформативну функцію (*disease of society, government 'paralysis'*). З іншого, метафори, які уподібнюють державу та окремі інституції до людей, наділяють їх можливістю відчувати й поводитись, як люди, надають тексту емоційності, допомагають влучно передавати смислові акценти, згладжувати гострі кути або навпаки підсилювати важливі деталі в інтерпретації соціально значущих подій та явищ залежно від комунікативного наміру автора статті. Перспективним є подальше дослідження антропоморфних метафор, які стали термінами сучасного політичного дискурсу.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Бернейс Э. Пропаганда / Э. Бернейс. – М. : Hippo Publishing, 2010. – 176 с.
3. Гаврилов Л. А. О функциях воздействия языка массовой коммуникации и языка межличностного общения / Л. А. Гаврилов // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – 2011. – № 2. – С. 23–26.
4. Дацишина Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) / Христина Петрівна Дацишина. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.08 – журналістика. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – 185 с.

5. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе / В. Г. Костомаров. – М. : МГУ, 1971. – 266 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / під ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
7. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исслед. В области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М. : Издательская группа «Прогресс-Культура», 1995. – 624 с.
8. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 238 с.
9. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация английского языка в США / А. Д. Швейцер. – М. : Изд-во «Наука», 1983. – 211 с.
10. Macmillan English Dictionary. – Режим доступу: <http://www.macmillandictionary.com>

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Currency Contortions // *The Economist*. – 2010. – December 19th. – P. 76.
2. Nakamichi T. ADB Is Next Front in Tussle for Influence / T. Nakamichi // *The Wall Street Journal*. – 2013. – February 28th. – P. 10.
3. Stevenson-Yang, A. The opposition's opening remarks // *The Economist*. – 2013. – November 12th. – Режим доступу: <http://www.economist.com/debate/days/view/1037>
4. Tejada C. & Back A. China Lashes back at Hacking Claims / C. Tejada & A. Back // *The Wall Street Journal*. – 2013. – February 20th. – P. 12.
5. Vaunting the Best, Fearing the Worst // *The Economist*. – 2012. – October 27th. – Pp. 21-24.

Одержано редакцією 25.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Лященко О. А. Когнитивная антропоморфная метафора в политическом дискурсе «качественной» прессы

В статье проанализирована роль антропоморфной метафоры в структуре коммуникативного сообщения газетного текста на страницах периодических изданий «The Economist» и «The Wall Street Journal». Выяснено, что тексты «качественной прессы» рассчитаны на образованного реципиента, который может декодировать различные эксплицитные и имплицитные оттенки значения метафоры в зависимости от содержания текста. Наиболее часто используемые антропоморфные метафоры уподобляют государство к человеческому организму. С помощью приема персонализации государство и социальные институты могут вести и чувствовать себя, как люди. В политическом дискурсе газетного текста отождествление страны с индивидом делает текст более динамичным, создает своеобразный концептуальный образ и характер конкретного государства. Антропоморфные метафоры повышают эмоциональную составляющую текста, помогают точно передавать смысловые акценты, сглаживать острые углы или, наоборот, усиливать важные детали в интерпретации социально значимых событий и явлений. Кроме того, они позволяют более четко очертить авторское отношение к анализируемым фактам, которое может варьировать от положительного до иронического и подчеркнуто негативного.

Ключевые слова: антропоморфная метафора, газетно-публицистический стиль, «The Economist», «The Wall Street Journal».

Summary. Liaschenko O. A. Cognitive Anthropomorphic Metaphor in Political Discourse of "Quality" Press

In the article the role of anthropomorphic metaphors in the structure of communicative message of a newspaper text in periodicals «The Economist» and «The Wall Street Journal» is analyzed. The articles of 'quality' newspapers are designed for an educated recipient that can decode various explicit and implicit meanings of metaphor in close connection with a general idea of a text. Anthropomorphic metaphors are most often used to liken a state to a human body. With the help of stylistic device of personalization the state and social institutions can behave and feel like humans. In a political discourse of a newspaper text the identification of countries and certain institutions with individuals adds dynamics to a text, creating a particular conceptual image and character of the state. Anthropomorphic metaphors increase emotional aspect of the text, help to convey semantic accents more clearly, smooth things over, or, vice versa, reinforce the important details in the interpretation of socially significant events and phenomena. In addition, they help shape an author's attitude to the analyzed facts more clearly, this attitude can vary from positive to ironic or negative.

Key words: anthropomorphic metaphor, publicistic style, «The Economist», «The Wall Street Journal».

ІДІОСТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ДИСКУРСУ У ТВОРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЖАНРУ САСПЕНС

У статті розглянуто принципи стилістико-наратологічного підходу до створення перекладів літературних творів жанру саспенс, його психологічних, лінгво-текстуальних і психолінгвістичних засад, проаналізовано алгоритм структурування різновидів цього жанру у сфері художнього дискурсу та специфіку когнітивних процесів, зокрема мотивації читачької перцепції, в аспекті дослідження ідіостилістичних характеристик україномовних перекладів. Статтю присвячено дослідженню особливостей виявлення текстуальних характеристик авторського ідіолекту в українських перекладах англomовних творів художньої літератури, а саме англomовної літератури у жанрі саспенс. Розробка зазначеної галузі охоплює, поряд із загальнотеоретичними аспектами, дослідницькі проблеми практики й стратегії перекладацької діяльності, виявлені на матеріалі зіставного аналізу текстів обома мовами. Зіставлення текстів оригіналу і перекладу дає змогу вирізнити смислові домінанти авторського ідіостилу – концептуальні положення його творчого світогляду, а також зазначити їхню структурну та організаційну ієрархію. Автор розглядається і оцінюється як індивід, що організує власний текст, орієнтуючись на свою авторську індивідуальність. Індивідуальність автора виявляється у тому, як він тлумачить типові риси літературної епохи, як відтворює літературні мовні норми.

Ключові слова: ідіостиль, жанр, дискурс, саспенс, перцепція, наратив, мовна особистість, індивідуальна манера письма, концептуальна картина світу, лінгво-культурологічна інтерпретація тексту.

Постановка проблеми. Переклад у сфері художнього літературного дискурсу наразі набуває рис специфічного когнітивного процесу і аналізується з точки зору принаймні декількох аспектів, зокрема дискурсивних, ідіостилістичних, жанрових, лінгвокультурологічних характеристик. Ідіостиль як спосіб відображення реальності такою, якою її бачить автор, розглядається як система узагальнених змістових і формальних лінгвістичних ознак, притаманних творам певного автора. Основні домінанти ідіостилу реконструюються на матеріалах ідіолекту – сукупності мовних форм індивідуального мовлення. Мовна картина світу, відбиваючи реальність через культурну картину світу, що існує у свідомості її носіїв, репрезентує суттєву частину цієї культурної картини та несе в собі неповторні риси національної мовної специфіки. Втім, зіставляючи концептуальну і мовну картини світу, маємо визнати, що концептуальна картина світу є розмаїтішою порівняно із мовною: адже не всі сприйняті і пізнані людиною поняття і об'єкти довкілля мають вербальну форму і можуть бути відображені засобами мови. Однак, певна частина сформованих у свідомості людини концептів і понять є втіленою у мові. У мові письменника і відповідно у мові його творів відбувається реалізація ключових концептів, особистісно значущих: їхня присутність дає змогу дослідити і описати складники концептуальної картини світу автора „засобами ретельного аналізування власне словесної тканини літературного твору” (В.В. Виноградов).

Дослідження характеру мовних картин світу доводить, що мова формує власний світ, який є відображенням реального довкілля. Вдаючись до перекладу, ми намагаємося інтерпретувати цей світ, його різноманітні мовні феномени через категорії й поняття мови перекладу, і з цією метою звертаємося до творів художньої літератури (мовою оригіналів), розглядаючи їх як сукупність текстів з погляду лінгвостилістичних виявів авторської особистості: лексичних пріоритетів, самобутнього мовного мислення, авторського художнього мовлення, переосмислених мовних символів. Інтерпретаційний резерв художнього перекладу виявляється тим багатшим і досконалішим, чим повніше він здатен відтворити картину світу оригінального твору засобами цільової мови. Саме тому у фокусі сучасних досліджень перебувають лексико-семантичні компоненти і ідейно-художні домінанти авторського стилю конкретних авторів, чия літературна спадщина відбила

основоположні ідіостильові домінанти їхньої творчості, концептуальні і рецептивні особливості письменницької роботи. Вищезазначені смислові домінанти, виявлені на різних рівнях тексту україномовного перекладу, є складниками функціонально-стилістичної еквівалентності, встановленої стосовно обох текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискурсивна організація світових літературно-художніх, так само як літературознавчих та лінгвістичних феноменів є важливою запорукою їхньої інтерпретації у термінах сучасних наукових практик – дискурсології, наратології, жанрології, ідіостилістики. Відтворення ідіостилістичних характеристик оригіналу художнього твору при перекладі є, по суті, реструктуруванням дискурсивних компонентів обох текстів, їхньої функціонально-стилістичної домінанти.

Дослідженням ідіостилістичної складової літературного твору впродовж десятиліть, а саме, від середини минулого століття, відтоді, коли було започатковано вивчення мовної особистості, присвячували свої праці видатні лінгвісти, культурологи та літературознавці М. М. Бахтін, В. В. Виноградов, Б. М. Ейхенбаум, В. М. Жирмунський, Ю. М. Караулов, Ю. М. Тинянов, Р. О. Якобсон. Саме у той час прихильності науковців зажили різноманітні антропоцентричні дослідження, зокрема формування лінгвокультурологічних явищ, таких як особистісна картина світу, так само як когнітивних лінгвістичних засад, представлених через опис художніх концептів. Ці положення стали предметом уваги знаних сучасних науковців, серед яких Н. Д. Арутюнова, А. Д. Белова, М. П. Бреус, А. Вежбицька, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова. Домінування дискурсивного аналізу у царині сучасних літературних жанрів, зокрема, постмодерністських, з оперттям на теорію знаків Ч. У. Морріса, наратологічні феномени Ю. Кристевой та Ц. Тодорова, когнітивні засади літературного дискурсу Т. ван Дейка уможливило формулювання концепції дискурсу як «елемента літературознавчої метамови» (Ю. Руднєв), поряд із вивченням художньо-поетичних складників текстів та їхніх жанрових ознак.

Метою статті є дослідження специфіки відтворення ідіостилістичного складника в українських перекладах англomовних творів жанру саспенс.

Виклад основного матеріалу. Властивості жанру саспенс як типу сучасного детективного нарративу виокремлюються завдяки тривалим спостереженням і практичним дослідженням, що склали його емпіричний базис у царині сучасних наукових студій з психології (Thorndyke: 1977), психолінгвістики і лінгвістики тексту (T. Van Dijk 1972, 1978), теорії читацької перцепції (de Beaugrande: 1982), психологічних засад особистісної перцепції (Brewer, Lichtenstein: 1981, 1982), дискурсологічних досліджень (Vorderer 1996; Brewer 1996), наратологічних студій (Levine 2011).

У сучасній західній наратології термін «саспенс» (англ. *suspense* – призупинення, тривога очікування, напруження, неспокій) вважають таким, що водночас стосується кількох понять: передусім назви художнього засобу (створення особливого настрою невизначеності й очікування), так само специфічно структурованого сюжету (детективна фабула, що містить містичну таємницю) та особливого нарративного засобу, раптового завершення оповіді, сюжетного фіналу, який не передбачає очікуваного позитивного ефекту. Включення саспенсу до числа основних дискурсивних структур, а саме: очікування невідомого (*surprise*), напруженість (*suspense*), зацікавленість (*curiosity*), відбувається на основі того припущення, що саме ці структури формують засади більшості сюжетів всесвітнього літературного дискурсу і є вичерпним аргументом на користь власної популярності та незмінного читацького інтересу [1, с.25]. Вочевидь, належність саспенсу до провідних наразі жанрів детективного нарративу, як це демонструє класифікація Ц. Тодорова – Ж. Дюбуа [7], ставить його до ряду поширених і визнаних жанрових модифікацій прозового дискурсу: «чорний роман» (*roman noir*), роман-таємниця (*roman d'enigmes*), роман жанру саспенс (*roman à suspense*).

Історія створення літератури саспенсу налічує майже два століття, відтоді, коли Е. А. По було започатковано жанр детективного нарративу, що набув такого поширення у світовому культурному просторі завдяки творчості К. Г. Честертона, О. Вайлда, А. Конан Дойла, А. Крісті, Дж. Ле Фаню, а також Дж. К. Оутс, М. Спарк, С. Кінга, Дж. Фаулза, У. Еко,

Д. Брауна, М. Волтерс. Аналіз і оцінку головних вимірів явища саспенс покладено в основу західних літературно-критичних, культурологічних та психолінгвістичних досліджень, серед яких когнітологічні студії Т. ван Дейка [2], класичні детективні романи під кутом наратологічної критики К. Левайн [4], міметичні засади лінгвістичного аналізу у межах жанру, виконані М. Бьонемарк [6], психолінгвістичні експериментальні механізми читацької перцепції М. Лене [3].

Деякі нещодавні дослідження жанрових категорій у літературних сюжетах саспенс [5] висувують на перший план узагальнені ознаки ідіостилістичної організації творів, передусім сюжетно окреслену, логічно визначену розгадку таємниці, приховану серед численних можливих варіантів утаємниченої фабули, поряд із яскравим динамічним розвитком характерів і подій. Так само важливим є посилення наративного ефекту оповіді на етапі сюжетного клімаксу, що є визначальним у читацькій перцепції детективного твору. Не менш знаковими композиційними рисами вважають майстерно виписані деталі, що покликані слугувати структурній «розбудові» сюжету, який має зберігати непередбачуваність і для якого вкрай необхідними виявляються несправжні, навмисно вигадані розгадки і вирішення, так звані “red herrings”, що у сукупності складають передумови створення «ефекту саспенс» – відчуття невизначеності, тривоги, очікування.

Наявність ключових компонентів специфічно структурованих, згідно із уявленнями про конфігурації жанру саспенс, а також жанрів містері (mystery) або горор (horror), творів детективної прози дає змогу виокремити сюжетно-композиційні доміанти авторського ідіостилію, якими є: численні **можливі розгадки** таємниці; **динаміка** сюжетного **розвитку**; **інтенсивність** розповіді у найвищих точках **наративу**; особлива **увага до деталей**, що сприяють декодуванню загадки; присутність сюжетних «пасток» у вигляді її **фальшивих розв’язків**.

Відтворення лінгвокультурологічних доміант авторського ідіостилію є метою функціонально і комунікативно еквівалентних перекладів літературних творів, що містять усі вищезазначені композиційно-поетичні компоненти. Розглянемо ці системні характеристики перекладів творів у жанрі саспенс на прикладі англomовної прозової класики – фрагментів детективної новели Дж. Ш. Ле Фаню «Химерні пригоди у химерному домі» (An account of some strange disturbances in Aungier Street) (Тут і далі переклад наш. – І. М.)

Джозеф Шерідан Ле Фаню (1814–1873) – відомий ірландський письменник, засновник жанру готичного детектива, автор численних оповідань і новел у жанрі містичного трилера. Творчий доробок Ле Фаню відзначається специфічною художньою манерою, детальними описами сюжетних сцен, динамікою розгортання оповіді, особливою іронічною інтерпретацією розгадок таємниці.

Досягнення сюжетного ефекту саспенс в оригіналі і перекладі новели Ле Фаню відбувається у процесі розгортання експозиційних «точок» оповіді, що передбачають специфічне розгалуження шляхів подальшого розвитку містичних подій: знайомство головного персонажа із новим і таємничим помешканням, химерним і зловісним: *How old it was then, I can't say; but, at all events, it had seen years and changes enough to have contracted all that **mysterious and saddened air, at once exciting and depressing, which belongs to most old mansions***(1,105)// *Чи був старий той будинок, не скажу, втім, будь-що, стояв він довгі роки і бачив на віку стільки, що **увесь, здавалося, був таємничим і печальним, водночас дивним і похмурым, як усі старі маєтки***. Як можемо помітити, загадковий ефект оповіді посилено синонімічними конструкціями “*mysterious and saddened*”//*таємничий і печальний*, “*exciting and depressing*”//*дивний і похмурий*, та узагальненням “*most old mansions*”//*усі старі маєтки*.

Зауважимо, що опис зловісного місця подій не вичерпується загальним змалюванням старовинної будівлі: відчуття тривожного очікування притаманне зображенню того конкретного місця, де герой містичної драми вперше потрапляє під вплив загадкової й незбагненої атмосфери: *At night-time, this ‘alcove’...had, in my eyes, a specially **sinister and suggestive** character....But this was only part of the effect. The whole room was, I can't tell how, **repulsive** to me. There was...**a latent discord – a certain mysterious and indescribable relation,***

which **jarred indistinctly** upon some secret sense of the fitting and the safe and raised **indefinable suspicions and apprehensions of the imagination** (1, 106)// У мороці ночі ця кімната, що була моєю спальнею, видавалася мені особливо **зловісною й химерною**....Втім, не лише через це було дивним моє відчуття: це місце, з незрозумілої причини, здавалося мені таким **відразливим** – адже був у ньому **якийсь прихований розлад, незбагнений і тривожний настрій, що непомітно нищив** мою певність у затишку і безпеці, і натомість **змушував мою уяву боротися із невимовними підозрами і страхами**. Метафоричне зображення таємничої кімнати, що здатна, неначе живе створіння, маніпулювати волею й бажаннями людини (вжито дієслова *нищити, змушувати, боротися*), підкреслено низкою епітетів, характерних для ідіостилю зображення у жанрі саспенс: *зловісний, химерний, відразливий, незбагнений, тривожний*, а також лексичними домінантами-іменниками, значення яких посилено характерними означеннями: *зловісна й химерна кімната; відразливе місце; прихований розлад; незбагнений, тривожний настрій; невимовні підозри і страхи*.

Виокремлені на початку розповіді художні образи-символи *таємничий будинок і таємнича кімната* ілюструють принаймні два напрями інтерпретації подальшого розвитку містичної фабули: відгадки і рішення, пов'язані із *таємничою кімнатою*, або ж такі, що містяться усередині *таємничого будинку*; саме їх головний персонаж має розгадати заради власного порятунку.

Наступний компонент ідіостилистичних модифікацій жанру саспенс – специфічний ритм наративу, що полягає у динамічному розвитку сюжетної оповіді, відзначається у тексті оригіналу низкою дієслівних форм минулого часу, вжитих переважно у межах поширеного речення: *...I began to complain of uneasy nights and disturbed sleep//...мене **дедалі частіше турбували** важкі безсонні ночі;...my troubles **took a definite form**...and the same vision...**visited me** at least every second night in the week(1,106)//...мої **страхи набули** майже реальної форми...одне й те саме видіння **з'являлося** мені у снах заледве не щоночі*.

Тут і далі у тексті динаміка розвитку подій виявлена передусім у опорних текстових «точках», у яких зосереджено розгортання персональних дій головного персонажа, його спроби відстежити таємничі випадки і розгадати похмурі пророцтва близької небезпеки, що загалом створює особливий художній прийом у душі саспенс: *I was out of spirits, and **dreaded** the approach of night. **It came, ushered ominously in** with a thunder-storm and dull torrents of depressing rain. Earlier than usual the streets **grew silent** (1, 111)//Я був засмучений і з **острахом чекав** на прихід ночі. **Ось і вона, - з'явилася водночас із зловісною грозою**, у вирі печального дощу. Раніш від звичного на вулицях **стало порожньо й тихо**. Посилення темпу оповіді у пунктах наративного клімаксу дає змогу простежити збереження тривожного очікування впродовж найвищих точок розвитку дії: **Silence, meanwhile, grew more silent, and darkness darker**...There was nothing but the sound of a rising wind...Punch, however, ... made a man of me again – just in time to hear **with tolerable nerve and firmness** the lumpy, flabby, naked feet deliberately descending the stairs again. I took a candle, **not without a tremor** (1, 112)//Тим часом від **тиші ставало моторошно і сутінки глибишали**...Лише було чути, як десь вдалині здіймався вітер...Випитий пунш повернув мені рішучість – якраз вчасно: **стримуючи через силу свій страх і душевну напругу**, я почув човгання чийось босих, незграбних, кволих ніг, що неквапно спускалися горішніми сходами. **Тремтячою рукою** я взявся за свічку*.

Промовисті деталі містичної оповіді так само посилюють загальний ефект від художньо створеної атмосфери *таємничого будинку*, маєтку, де мешкає привид, та небезпечної і страшної пригоди, пов'язаної із ним: *It was **two o'clock**, and the streets were as silent as a churchyard – **the sounds were, therefore, perfectly distinct**. There was a slow, heavy tread...descending by the narrow staircase from above (1, 109)//О **другій годині поночі** вулиці неначе вимерли: **чути було усе навколо**. Почулися повільні важкі кроки: **хтось спускався вузькими сходами з горища ;it was plain...the feet were perfectly bare, measuring the descent with something between a pound and a flop, very ugly to hear** (1, 110)// без сумніву, **хтось йшов, ступаючи босими ногами**, дивним чином відміряючи ходу: **спочатку чувся гучний крок, а далі відразливий плескіт**; I confess **I hesitated for some seconds at the door before I***

took heart of grace and opened it (1, 112)// Правду кажучи, кілька секунд я вагався, зупинившись перед дверима: лише коли зібрав усю свою мужність, зміг їх відчинити. Слід зауважити, алгоритм повторення деталей (друга година ночі, таємничі кроки, які щоразу рухаються сходами униз, химерні образи, що так само постійно лякають нашого персонажа) у другій і третій оповідях (іншого мешканця будинку та служниці) виявляє системність у перебігу подій і є доказом того, що вони не відбулися випадково, а є чийось зловісним задумом. З іншого боку, роздуми й міркування персонажів із приводу причин їхніх химерних пригод (випадкові збіги, галюцинації, дія алкоголю) є, до певної міри, тими невинуватими очікуваннями і хибними розгадками, що прихованим чином повинні привести читача до єдино можливого логічного розв'язку.

Зазначені мовні засоби відтворення авторської індивідуальності та авторської мовотворчості, їхній зміст і функціональні якості досліджуються як безпосередньо реалізовані у тексті, у вигляді об'єднання різних типів концептуалізації понять, що постають як елементи мовної картини світу. Тексти оригіналу і перекладу, піддані зіставному мовному аналізу з метою встановлення спільних структурно-семантичних рис обох текстів, тобто їхньої функціонально-комунікативної еквівалентності, демонструють наявність специфічних концептів, яким притаманна єдина функція: зближення мовних картин світу, створених носіями різних мов. У різних текстах художньої літератури обмін інформацією відбувається за рахунок подібності механізмів мовного мислення; з іншого боку, саме в їхній розбіжності полягає основний фактор їхнього вивчення, спрямованого на встановлення і врегулювання меж крос-культурних досліджень, розроблення принципів, за якими слід аналізувати одиниці художнього тексту та проводити їхнє зіставлення.

Виявлення мовно-композиційних характеристик ідіостилю Дж. Ле Фаню, здійснене на матеріалі зіставного аналізу фрагментів новелістичного доробку письменника у жанрі саспенс і їх україномовних перекладів, дає змогу визначити низку структурних ознак дискурсу детективного нарративу, а саме: множинність вірогідних шляхів розвитку сюжетної лінії та його відчутна динаміка, ритмічне вибудовування змістових «точок» оповідного клімаксу, увага до характерних деталей, поява й розвиток у канві сюжету оманливих розгадок дражливої таємниці.

Висновки. Авторський спосіб мовного вираження, втілений у творах художньої літератури, є унікальним саме завдяки рисам ідіостилю – сукупності глибинних текстопороджуючих домінант і констант конкретного автора, які визначили появу текстів його творів у певній послідовності. Переклад уможливорює вираження авторських ідей твору оригіналу засобами іншої мови, і тому дослідження шляхів і принципів створення авторської картини світу у тексті перекладу є наразі актуальним і перспективним.

Список використаної літератури

1. Creating suspense and surprise in short literary fiction: a stylistic and narratological approach: By Yumiko Iwata; School of Humanities of the University of Birmingham; 2008. – 288 p.
2. Dijk Teun A. Van. Cognitive processing of literary discourse: <http://www.daneprairie.com>
3. Lehne Moritz. Emotional experiences of tension and suspense: psychological mechanisms and neural correlates. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie. – Berlin, 2014. – 180 p.: <http://www.diss.fu-berlin.de>
4. Levine Caroline. An anatomy of suspense. In: Narrative Middles: Navigating the 19th century British novel: The Ohio State University Press; 2011. – 245 p.
5. McKay Carissa. 5 ways to create suspense in literature: <http://www.ehow.com>
6. The mimetic mystery: A linguistic study of the genre of British and American detective fiction including the comparison with suspense fiction. Ed. by M. Bönneberg: Stockholme University; 1997. – 268 p.
7. Інтернет ресурс: <http://www.free translator.com>dictionary>

Список джерел фактичного матеріалу

1. Classic Victorian and Edwardian Ghost Stories. Selected by Rex Collins: Wordsworth Classics: Wordsworth Editions Ltd., 1996. – 290 p.

Одержано редакцією 25.01.14
Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Могилей И. И. Идиостилистическая организация переводческого дискурса в произведениях художественной литературы в жанре саспенс

В статье рассмотрены принципы стилистико-нарратологического подхода к созданию переводов литературных произведений в жанре саспенс, его психологических, лингво-текстуальных и психолингвистических характеристик, проанализированы алгоритм структурирования разновидностей этого жанра в сфере художественного дискурса и специфика когнитивных процессов, в частности мотивация читательской перцепции, в аспекте исследования идиостилистических характеристик украиноязычных переводов. Статья посвящена исследованию особенностей выявления текстуальных характеристик авторского идеолекта в украинских переводах англоязычных произведений художественной литературы, в частности англоязычной литературы в жанре саспенс. Разработка упомянутой отрасли охватывает, наряду с общетеоретическими аспектами, исследовательские проблемы практики и стратегии переводческой деятельности, выявленные на материале сопоставительного анализа обоих текстов. Сопоставление оригинального и переводного текстов позволяет определить смысловые доминанты авторского идиостиля, концептуальные положения творческого мировоззрения автора, а также определить их структуру и организационную иерархию. Автор рассматривается и оценивается как индивид, организующий собственный текст, ориентируясь на свою авторскую индивидуальность, которая выявлена в том, как именно автор интерпретирует типичные черты литературной эпохи, как воссоздает литературные языковые нормы.

Ключевые слова: идиостиль, жанр, дискурс, саспенс, перцепция, нарратив, языковая личность, индивидуальная манера письма, концептуальная картина мира, лингво-культурологическая интерпретация текста.

Summary. Mogiley I. I. Ideostylistic features of the translating discourse in the literary works of suspense

The article regards principles of stylistic and narratological approach to translation making in suspense, its psychological, linguo-textual and psycholinguistic features, and also analyses the structure of the genre offshoots in the literary discourse as well as readers' perception in the Ukrainian language aspect. A dictionary definition of suspense would indicate that it is a feeling of apprehension about what is yet to happen. Suspense or cliffhanger is an artistic device, a plot, or narrative device, in which the end is curiously abrupt so that the protagonist is left in a difficult situation without offering any resolution of conflicts. To be in a state of suspense is to be uncertain about the future and have an emotional stake in what will unwind. Screenplay writers and fiction writers commonly use suspense as a plot device, creating a series of cliffhangers that keep people reading the book or watching the film. Indeed, suspense provides the feelings of both tension and anticipation. It often involves surprise, characters may do the unexpected, situations may quickly take a turn for the better or worse, or a plot line may have a clever twist. Creators of suspense must maintain a heightened sense of discomfort or discordance in their stories, and often attempt to end a story unpredictably. Apart from tension experiences on the level of the plot, tension can also be induced on more micro-structural levels of a text.

Key words: ideostyle, genre, discourse, suspense, perception, narrative, language personality, peculiar manner of writing, personal world concept, lingual and cultural text interpretation.

УДК 808.3-083-55

А. А. Таран

МОВА ПРОТЕСТУ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

У статті проаналізовано лексикон мови протестних акцій в Україні на початку ХХІ ст. Особливу увагу звернено на лексему майдан в новому суспільно-політичному значенні, її функціональний потенціал, роль у сучасній словотвірній номінації. Виявлено також формування нових спеціалізованих або експресивно-оцінних значень лексем революція, марш, віче. Досліджено вплив нових значень на парадигматичні та синтагматичні властивості слів. З'ясовано, що лексема Майдан та інші активізовані слова – вже давно засвоєні українською мовою запозичення або питомі лексеми, а отже, українська мова розвиває цю ділянку свого суспільно-політичного лексикону за рахунок внутрішніх ресурсів, що доводить стійкість і самобутність сучасної української номінації і слугує доказом того, що нам не загрожує український варіант англізованої мови globish – ukrainish.

Нові номінації засвідчують взаємозв'язок нового в когнітивній свідомості спільноти та його відображення в мовній свідомості і втілення в нових мовних одиницях.

Ключові слова: активні ресурси номінації, неосемантизм, словотвірні синоніми, словотвірне гніздо, спеціалізація значення лексеми.

Постановка проблеми. У найбільш інтенсивні періоди життя суспільства, пов'язані з кардинальними змінами в різних сферах його діяльності, зростає вплив соціального чинника на розвиток мови. Політична мова певного періоду завжди формує звичний для вуха словник, найчастіше дистанційований від адресата, якому загалом не властива особлива перейнятість політичними перипетіями. У напруженому емоційному полі суспільно-політичних подій в Україні початку ХХІ ст. на творення лексики безпосередньо впливає зміст подій, що їх емоційно переживають мовці в актуальному історичному часі. Саме тому надзвичайно важливим є вивчення реальної мовної практики спільноти, сьогочасної реакції мови на суспільні події, зрушень, які спричиняють зміни в свідомості мовців, в загальній, колективізованій концептуальній і мовній картині світу сучасних українців.

Ословлення нового в довідці, суспільстві і світосприйнятті окремого носія мови відбувається в межах таких когнітивних процесів, як концептуалізація, категоризація (генералізація) та аспектиалізація (профілювання, спеціалізація) понять в одиницях національної мови – їх вербалізаторах [7, с. 19 – 211; 11].

Концептуалізація в когнітивній свідомості носіїв мови з властивими їй інтегральними та диференційними когнітивними ознаками закладає підґрунтя для процесів категоризації та аспектиалізації, що полягають в узагальненні чи розрізненні певних концептів та їх вербалізаторів за певними когнітивними ознаками [5, с. 148].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження стали наукові студії з проблем семантики і стилістики мовних одиниць, їхньої динаміки В. В. Жайворонка, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, В. Г. Костомарова, А. М. Нелюби, В. М. Русанівського та інших мовознавців. Проблемам формування української «революційної» мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. присвячено наукові розвідки українських дослідників Т. Жили, О. В. Зарецького, Л. О. Ставицької, О. Тищенко. Крім того, в українських неологічних словниках описано семантику та функційні властивості нових слів, що активно функціонують у сучасному політичному дискурсі. Автори ідеографічного словника нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації», який щойно побачив світ, ґрунтовно простежили функціональний потенціал слів або словотворчих формантів (афіксів чи основ складних слів), що в роки незалежності активно побутують в суспільно-політичному лексиконі. При цьому, функціональний потенціал таких ресурсів трактовано як сумарний показник кількості та якості їхніх парадигматичних, синтагматичних, епідигматичних (дериваційних) відношень з іншими ресурсами, старими й новими, у тексті і в системі мови.

Виклад матеріалу дослідження. Майдану Незалежності в Києві, мабуть, історично визначено бути центром політичних подій в незалежній Україні. Ще в 1990 році українські студенти мітингували на майдані Незалежності (тоді ще – площі Жовтневої революції) проти останнього комуністичного уряду радянської України. Ця акція протесту всередині країни разом із процесами руйнації Радянського Союзу як єдиної держави стала ще одним могутнім поштовхом до кінця Української РСР і народження незалежної України. Відтоді Майдан – це своєрідний «екстремальний топос» [16], об'єднання величезної кількості небайдужих людей із різних регіонів і суспільних верств навколо однієї ідеї – зміни своєї країни, її оновлення, демократизації державного управління.

Після Помаранчевої революції майдан Незалежності став, на думку Л. О. Ставицької, персоніфікованим, міфологізованим утіленням революції з людським обличчям у прямому й переносному значеннях [16, с. 6]. Проте події кінця 2013 – початку 2014 рр., пов'язані на початку цієї акції з протестом проти відмови уряду В. Януковича від входження України до процесів євроінтеграції, спричинили появу нового Майдану і відповідно – нових лексем на

позначення такого суб'єкта суспільно-політичного життя країни – *Майдан 2013*, *Євромайдан*, напр.: *Хто з українських зірок вийшов на Євромайдан?* (УТ, 28.11.2013); *Життя Майдану-2013* (УТ, 01.12.2013).

Лексему *майдан* було зафіксовано ще в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (Львів, 1886, I: 423) з німецькими відповідниками *Platz*, *Anger* на позначення «площі, зокрема в селі як місця зібрання громади», а також *Teer brennerei* зі значенням «смолокурня» [3]. На початку XX ст. знаходимо його в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка зі значеннями 1. «Площадь»; 2. «Заводь для гонки смоли» [13, с. 398]. Натрапляємо там на словосполучки *майданна громада* та *майданний дьоготь*. Через понад півстоліття академічний тлумачний «Словник української мови» в 11-ти томах (далі – СУМ) підтвердив життєстійкість цього тюркізму в українській мові. За СУМом *майдан* це – велике незабудоване місце в місті або селі; площа // базарна площа [СУМ, IV, с. 504]. Проте контексти вживання лексеми *майдан* у мовній діяльності сучасного українського суспільства свідчать про певні зміни його значення, зокрема про його термінологізацію, появу в семантичній парадигмі цього слова нових спеціальних значень. Спробуємо за текстами сучасних українських ЗМІ, що висвітлюють події суспільно-політичного життя України, окреслити такі нові значення або відтінки значень слова *майдан*:

1. *Майдан* (пишуть як з малої, так і з великої літери) – «мітинг», «акція протесту», напр.: *Мирний Майдан та криваві провокації на Банковій* (УТ, 01.12.2013); *Азаров запевнив, що студентів не переслідують через Майдан* (УТ, 01.12.2013); *Після розгону Майдану акція відновилася на Михайлівській площі* (УТ, 01.12.2013); *Протестувальники скандують: «На майдан»* (УТ, 02.12.2013); *У Держдумі РФ побоюються, що Майдан може емігрувати з Києва в Москву* (ГПУ, 10.10.2013).

2. *Майдан* «люди, які беруть участь у мітингу, збірна назва для мітингувальників, протестувальників» (метонімія за ознакою «територія (місце) – ті, хто перебуває на ній»). Контексти вживання засвідчують персоніфікацію лексеми, напр.: *Євромайдан продовжує мітингувати* (ТСН, 29.11.2013).

3. *Майдан* «місце, де відбуваються важливі історичні події», напр.: *За словами Яценюка, зараз серед завдань майданівців – навести порядок на Майдані* (ГПУ, 01.12.2013); // «Найактивніший чинник політичної боротьби», напр.: (УТ, 06.12.2013); *Яценюк – українцям: «Ідьте на Майдан. Тут твориться доля країни»* (ВЗ, 01.12.2013); *Майдан – це велика сила* (ГПУ, 06.12.2013).

Соціально-політичну значущість цього поняття засвідчує активне вживання паралельно зі згаданою лексемою номінацій-графічних варіантів *Євромайдан* – *ЄВРОМАЙДАН* – *ЄвроМайдан* – *euromaidan* – *EuroMaidan*. Фіксуємо й дальшу вербалізацію цього нового поняття, яку засвідчує лексема *євромайданчик* на позначення незначної кількості людей, які вийшли мітингувати, напр.: *У Чернігові за рішенням суду знищили євромайданчик* (5 канал, 25.11.2013).

Зібраний матеріал дає змогу окреслити кілька аспектів, у яких відбувається спеціалізація концепту *майдан* за рахунок нових його когнітивних ознак, напр.: а) означення *майдану* за його суспільно значущими функціями: *Підприємницький майдан проводили організації підприємців. Хто буде організовувати пенсійний майдан?* (УТ, 06.08.2011); *Правоохоронці влаштували перевірки луганських таксистів, які їздили на податковий Майдан* (УТ, 18.01.2011); *Тому, вочевидь, українцям треба бути готовими до реагування на подібного роду речі і вже зараз почати готуватися до нових «мовних майданів»* (ГПУ, 15.06.2012); *У столиці розпочинається альтернативний майдан* (ВЗ, 29.11.2013);

б) означення *майдану* за динамічною чи статичною ознакою якості, належності, відносності, напр. *Євромайдан – мирний чи кривавий* (ТБІ, 26.11.2013), *«зрежисований» Майдан* (УП, 14.12.2012), *провладний Майдан* (ГПУ, 09.12.2013), *закривавлений Майдан* (УП, 01.12.2013). Зокрема, враховуючи те, що акції протесту охопили всю Україну, з'явилися регіональні майдани на зразок *київський Майдан*, *львівський Майдан*, *донецький майдан*, *тернопільський Майдан*, *столичний Майдан*, *Бровари-майдан*.

Особливої функції набуває і форма множини **Майдани**. Її уживають у функції збірної назви для означення 1) мітингувальників Майдану і Європейської площі (листопад 2013): *Столичні Майдани об'єдналися в єдиний Євромайдан* (ГПУ, 28.11.2013) та 2) кількох майданів в Україні в різний час: *Мабуть, у нас тоді було справді два Майдани* (УП, 16.08.2006) [1, с. 172]. Лексема *майдан/Майдан* і похідні від неї *Євромайдан, Майдан-2013* набувають статусу гіперонімів, до них вже з'явилися номінації-гіпоніми: **автомайдан**, напр.: *Учасники автомайдану влаштували акцію протесту під Лук'янівським СІЗО і вимагають звільнення журналіста «Дорожнього контролю» Андрія Дзіндзі* (ГПУ, 08.12.2013); **міні-майдан**, напр.: *Мами з немовлятами влаштували міні-майдан* (ГПУ, 27.11.2013) – контекст вказує на те, що це акція протесту, марш мам і немовлят; **майдан Партії регіонів**: *Майдан Партії регіонів у Маріїнському парку налагодив побут* (ГПУ, 06.12.2013).

Порівнюючи мову протесту Помаранчевого майдану 2004 року та Євромайдану 2013-2014 років, простежуємо розбудову поняттєвого поля зі словом *майдан* у новому значенні, формування антонімічних пар, синонімів, гіпонімів, гіперонімів. Якщо Помаранчевий Майдан за матеріалами ЗМІ – це *мега-майдан* (УМ, 04.12.2013), то Євромайдан репрезентований кількома майданами: *Молодіжний Євромайдан, Майдан надії, Майдан розгубленості, Майдан обурення, Майдан підйому, Майдан сумнівів, Майдан облоги* (ДТ, 06.12.2013). Оскільки *майдан* у свідомості мовців сприймається як вирішальна запорука перемоги, то й акції протесту мають певні особливості. Так, Майдану-2004 властива *мирність протесту*, а Євромайдану, навпаки, *мітинговий тиск, огрубіння майдану, тиск майдану, всенародний підйом, порив-протест*. Різноманітні також парадигматичні лексичні об'єднання майданів різного часу, зокрема:

1. **Гіпероніми** Помаранчевого майдану – *майданний актив, майданні ватажки, лідери Майдану*, а Євромайдану – *активісти Євромайдану, коменданти Євромайдану, сотники майдану*. Основними причинами активізації лексем *комендант, сотник* є зміни в суспільній свідомості носіїв української мови, а може, й зміна складу учасників майдану. Погоджуємося з думкою Д. М. Шмельова про те, що «контекстуально зумовлені відтінки значення певного слова узагальнюються у свідомості мовців, стаючи ніби елементом значення самого слова» [Шмельов, 1973, с. 73]

У СУМі лексему *комендант* зафіксовано зі значенням (ремарка діал.) «Командир» [СУМ, IV, с. 244], *сотник* зі значенням «На Україні в XVI – XVIII ст. – особа, яка очолювала сотню, обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем» [СУМ, IX, с. 472], однак підвищення функціональної значущості цих лексем у сучасному мовному процесі відбувається у зв'язку з їхньою новою функцією в житті суспільства.

Безперечна неосемантизація цих слів у нових суспільно-політичних умовах життя України початку XXI століття.

2. **Гіпоніми** Майдану-2004 – *майданний люд / люди майдану / герої майдану*. Водночас гіпоніми Євромайдану – це вже своєрідні фразеологічні серії: *герої майдану / герої нашого часу / небесна сотня, самооборонці / самооборонівці, самооборона Майдану*. За СУМом *самооборона* – оборона країни силами й засобами самого населення поряд з обороною силами держави [СУМ, IX, с. 40]. Проте, на нашу думку, це відтінок значення, бо основне значення відбиває формальну будову цього слова – оборона самого себе. У Вікіпедії – відкритій багатомовній мережевій енциклопедії – потлумачено *самооборону майдану* по-різному, а саме: за українською Вікіпедією – це всеукраїнський понадпартійний громадський рух, добровільне громадське формування, що діє на основі самоорганізації, громадянської солідарності та координації діяльності структур різного рівня [http://uk.wikipedia.org/wiki/Самооборона_Майдану], а за російською Вікіпедією – це незаконні воєнні формування, поділені на «сотні», які виконують функцію охорони порядку й оборони в місцях проведення акцій Євромайдану [http://ru.wikipedia.org/wiki/Самооборона_Майдана]. Так виразно дві мовні версії вільної мережевої енциклопедії відбивають відмінності в когнітивній структурі слова *самооборона* у свідомості сучасного українського і російського суспільства.

Жваве життя Майдану породжує й інші нові слова для нашої мови. Поява похідних, що засвідчують аспектualізацію названого твірною основою поняття, також доводить значущість самого такого концепту в сучасній когнітивній і мовній свідомості українців. Лексеми *майдан* та *Євромайдан* стають основою для словотвірних синонімів-прикметників **майданний** / **євромайданний** – **майданівський** / **євромайданівський**, напр.: «Замінування» «майданного» автобуса в Мукачеві очікувано виявилось міліцейською «качкою» (ТСН, 12.09.2013); У Києві створено закарпатський «майданівський» підрозділ, найбільша потреба – у теплих речах (ВЗ, 09.12.2013); У Харкові спалили євромайданівський автобус (Вікна-СТБ, 12.12.2013); Євромайданний вірус вражає чимдалі більшу кількість людей (ТСН, 27.11.2013). Проте прикметник *майданний* засвідчує більшу сполучуваність: *майданна творчість, майданні ватажки, майданний актив, майданний страх*. Функціонують вже й похідний іменник **майданність**: *Прийміть це як майданність* (УМ, 04.12.2013) (тут – виразна мовна гра, алюзія зі словом *данність*, пор. *Прийміть це як данність*, тобто незаперечний факт) та дієслова **майданити** / **євромайданити** з префіксальними похідними *помайданити, промайданити, домайданитися* та **майданувати**, утворене за аналогією до *мітингувати, протестувати, пікетувати*, як назви дій, що відбуваються на Майдані, напр.: *Яценюк, Кличко і Тягнибок просять українців «майданувати» без упину* (Факти ICTV, 24.11.2013).

Функціонує вже новий термін *євромайданізм*, напр.: *Психолог: Євромайданізм – психічне захворювання* (УП, 25.01.2014).

На позначення людей, які мітингують, у ЗМІ функціонують словотвірні синоніми **майданники** / **євромайданники** – **майданівці** / **євромайданівці** та **майданці** / **євромайданці**, напр.: *Майданівці вирушили пікетувати Апеляційний суд* (УП, 12.12.2013); *Євромайданівці будуть стояти у центрі Києва щонайменше до вівторка* (ТСН, 12.12.2013); *«Майданники» обрали «революційного коменданта» Києва* (ТСН, 09.12.2013); *Євромайданники перекрили Хрещатик* (ТСН, 03.12.2013); *Євромайданці збираються у колону для пікету ГПУ* (ТСН, 12.12.2013). Активність у творенні словотвірних синонімів виявляють питомі суфікси, що виражають спільне словотвірне значення «особа за її відношенням до об'єкта, названого твірною одиницею»: **-ець** : **-івець** / **-ник**. Найбільш уживаною у мас-медіа є лексема *євромайданці*, тому що спрацьовує регулярна модель із суфіксом **-ець** від назви місця: *українець, полтавець*. Аналіз матеріалу дозволяє виокремити серед похідних антонім *антимайдан* / *євроантимайдан* та похідні від нього *антимайданівці* – *антимайданники*, *євроантимайданівці* – *євроантимайданники*, напр.: *На Майдані зводять укріплення, а на антимайдан ввозять людей* (ТБІ, 13.12.2012). Фіксуємо цікавий новотвір-зоонім *Майданка* – собака, яка весь час крутиться біля Майдану.

Зібраний матеріал уможливорює моделювання словотвірного гнізда від неосемантизму *майдан* такої формально-семантичної будови.

Базове слово	I ступінь	II ступінь	III ступінь
майдан →	майданний → майданівський майданити → майданувати → майданінг майданізація майданець майданник → майданівець → Майданка міні-майдан	майданність помайданити промайданити домайданитися замайданитися майданування майданниця майданівка	

	автомайдан →	автомайданник автомайданівець автомайданний автомайданівський	
	аквамайдан антимайдан →	антимайданник антимайданівець антимайданний антимайданівський	
	постмайдан → післямайдан післямайдання післямайданний євромайдан →	постмайданний	
	білямайданний	євромайданник євромайданівець євромайданний євромайданівський євромайданити → євромайданізм євромайданчик євромайданування євромайданізація антиєвромайдан пост'євромайданний	поєвромайданити
Разом:	49 похідних слів		

Поява від неосемантизму *майдан* нових формально та семантично мотивованих одиниць доводить збереження провідної ролі словотворення в сучасній українській номінації, зокрема в розвитку сучасного українського суспільно-політичного лексикону. *Майдан* та інші активізовані слова – вже давно засвоєні українською мовою запозичення або питомі лексеми, а отже, українська мова розвиває цю ділянку свого суспільно-політичного лексикону за рахунок внутрішніх ресурсів. Це доводить стійкість і самотність сучасної української номінації і слугує доказом того, що нам не загрожує український варіант англізованої мови *globish – ukrainish*.

Численні контексти засвідчують не тільки персоніфікацію, а й збірність лексеми *Майдан*. Він ніби втілюється в живу істоту, яка має душу, думає, відчуває, прагне справедливості [4, с. 90]. Водночас синтагматика виявляє функціонування слова в такому новому значенні, але вже суспільно-політичному, напр.: *Майдан стоятиме до відставки Азарова та Януковича* (УТ, 01.12.2013); *Євромайдан вистояв* неспокійну ніч (ТСН, 10.12.2013); *Майдан може розійтися* за умови, що будуть надані гарантії підписання угоди про асоціацію з ЄС і не підписання угоди з Митним союзом (УП, 13.12.2013); *Євромайдан у Києві замовк на знак протесту* (24 канал, 08.12.2013). Львівський *Майдан наголошує*, що він не політичний (ВЗ, 28.12.2012); *Майдан реагує* (ТСН, 11.12.2013); *гасло «Зігрій і нагодуй Майдан»* (ВЗ, 2.12.2013); *Майдан кличе* (ГПУ, 09.12.2012); *Майдан подорослішав* (УМ, 15.12.2013).

Майдан – це вже чітко організована структура, що має свою атмосферу, відображену в прагненнях і бажаннях, тому з'являються словосполучення на зразок *хвиля Євромайдану* (ГПУ, 10.12.2013); *виклики Майдану* (29.12.2013); *думка Майдану* (ТСН); *перемога Майдану* (5 канал); *синдром Майдану* – «*вирішення будь-якого питання шляхом мітингу*» (ТСН, 7.12.2013), *рада Майдану*. На каналі СТБ в 2004 р. сюжет про подружжя, чиє життя кардинально змінила Помаранчева революція, мав назву «*Флюїди Майдану*», «*Подружжя Майдану*».

Майдан породжує характеризувальні найменування явищ, процесів, ситуацій, відносин провладної сили, з одного боку, і майданівців, з іншого. Той самий процес може бути позначений різними номінаціями як вияв різного ставлення, різної оцінки тих самих подій, напр.: *зачистка Майдану – зачищення Майдану, розгін Майдану, силовий розгін Майдану, штурм Майдану, знесення Майдану, переформатування Майдану*.

Самоорганізаційна сила народного духу, яка керує настроями Майдану, позначена на дискурсі майданних гасел і мітинговій риторичі, напр.: *«Молодь нації за Євроінтеграцію», «Ми – громадяни, що вийшли на майдани», «Київ, виходь. Україно, вставай», «Разом і до кінця», «На Майдан!»*. Набувають нового значення слова П. Тичини *«На майдані коло церкви революція іде»*. Ремінісценції з його творів звучать у газетних заголовках *«На майдані коло Шевченка» (про львівський майдан), «На Майдані у столиці»*. У діалогічний вир боротьби на Майдані потрапило знакове для суспільства гасло *«Слава Україні» – «Героям слава»*. Енергетику Майдану сконцентровано в нових назвах. Під час українського майдану під назвою *«Україна без Кучми»* 2000 року альянс українських громадських організацій зареєстрував *сайт Майдан*. Проте вже з'явився інформаційний центр *«Майдан-моніторинг»*, проект *«Майдан Reload»*, *«Євромайдан SOS»*, *«SOS Майдан»* та навіть *торг «Майданівський»*, напр.: *Торг "Майданівський" печуть за півгодини* (ГПУ, 13.12.2013).

Прикметно, що слово *революція* «докорінний переворот у житті суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу і утвердження нового, прогресивного» [СУМ, VIII, с. 475] набуває значної популярності в Україні у кінці XX – на початку XXI ст., напр.: *студентська революція, або революція на «граніті»* (1993 р.). Якщо Майдан 2004 року назвали *Помаранчевою революцією*, то Майдан 2013 року означено як *Ялинкову революцію, Європейську революцію / Єврореволюцію, Революцію 2013, Євромайданну революцію, моральну революцію*. Автори статей в українській Вікіпедії зазначають, що терміни *Європейська революція / Єврореволюція* та *Євромайдан* мають дещо інше семантичне навантаження: *Євромайдан* здебільшого вживають у контексті організації, форми та місця проведення протестів; *Єврореволюція* – як назву самих таких протестів, суспільних та політичних зрушень, викликаних зривом підписання Угоди про Європейську інтеграцію, та, власне, самим Євромайданом [<http://uk.wikipedia.org/wiki/Євромайдан>]. З вуст російських політиків звучить назва *коричнева революція: МЗС Росії: В Україні «коричнева» революція* (УП, 19.02.2014), асоціюючи з фашистами, оскільки саме їх називали «коричневими» – за кольором сорочок штурмовиків-нацистів.

Слово *віче* також помітно активізується в сучасному політичному словнику. У СУМі його зафіксовано з ремарками *зах., заст.* «Масові збори населення; мітинг» [СУМ, Т. 1, С. 691]. Проте у кінці 2013 – на початку 2014 р. відбулося не одне народне віче, зокрема: *1 віче – Марш мільйона, 2 віче – День гідності, 3 віче – День гніву* та інші. Найчастіше лексема *віче* сполучається із лексемами *народне, антивоєнне віче, Шевченківське віче*. Спостерігаємо формування нового значення й у лексемі *марш* – «мітинг» (*Марш солідарності, Марш мільйонів*), хоча за СУМом «марш 1. Ритмічна хода в строю. 2. Пересування військ похідним ладом на дальші відстані; похід» [СУМ, IV, с. 634]. Проте це значення давно відоме мовній практиці. На заході давно ця лексема має значення «акція протесту», пор. *марш протесту, марш шахтарів на Лондон у часи правління Маргарет Тетчер*.

Висновки. Отже, нові номінації засвідчують взаємозв'язок нового в когнітивній свідомості спільноти та його відображення в мовній свідомості і втілення в нових мовних одиницях. В реаліях сучасної України Майдан – суспільно значуще для мови і свідомості українців явище, що залишає слід в українській мові, бо мова невіддільна від історії свого народу. Беззаперечним є те, що слова *майдан, євромайдан* – це слова-свідки, слова-сигнали, своєрідні «одиниці зберігання подій у нашій пам'яті і діють вони як спалахи, що висвітлюють ці події» [5]. Вивчення такої нової ділянки в когнітивному просторі української мови відкриває перспективу для теоретичного осмислення тенденцій розвитку лексики в нових суспільно-політичних умовах функціонування української мови.

Список використаної літератури

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; [Відп. ред. Є. А. Карпіловська]. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 414 с.
2. Брага І. І. Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кінець 1970-х – початок 2000-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Брага. – К., 2002. – 17 с.
3. Желехівський Є. Малорусько-німецький словарь [Електронний ресурс] / Є. Желехівський, С. Недільський. – Т. 1. – Львів, 1886. – 423 с. – Режим доступу до кн. : http://litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovyk.htm.
4. Жила Т. «На майдані біля церкви революція іде!..» / Т. Жила // Українська мова. – 2005 – № 4. – С. 88–93.
5. Карпіловська Є. А. Детермінанти змін у сучасній українській номінації: відкритість і самобутність лексикону / Є. А. Карпіловська // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 147–159.
6. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва / М. А. Кронгауз. – М. : Языки славянской культуры, 2008. – 232 с.
7. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – 792 с.
8. Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 / Мінчак Галина Богданівна. – К., 1998. – 167 с.
9. Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) / В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко; відп. ред. О. М. Тищенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
10. Нові слова та значення : словник / [уклад. Л. В. Туровська, Л. М. Василькова]. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.
11. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ; Восток – Запад, 2007. – 314 с.
12. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-х років ХХ ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Самойлова Ірина Анатоліївна. – К., 1999. – 165 с.
13. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : [у 4-х т.] / [додаток О. О. Тараненка]. – К. : Наук. думка. – Т. 2 : 3–Н. – 1996. – 588 с.
14. Словник української мови : В 11-и т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
15. Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник / Укладач А. Нелюба. – Х. : Харків. історико-філологічне товариство, 2012. – 604 с.
16. Ставицька Л. О. Дискурс помаранчевої пристрасти / Л. О. Ставицька // Критика. – 2005 – № 3. – С. 3–16.
17. Тищенко О. Мова Помаранчевої революції / О. Тищенко // Українська мова. – 2005 – № 4. – С. 77–87.
18. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

Список умовних скорочень

- ВЗ** – «Високий замок»
ГПУ – «Газета по-українськи»
УМ – «Україна молода»
УП – «Українська правда»
УТ – «Український тиждень»

Одержано редакцією 20.01.14

Прийнято до публікації 14. 02.14

Аннотация. Таран А. А. Язык протеста в современных украинских реалиях

В статье проанализирован лексикон языка протестных акций в Украине в начале XXI в. Особое внимание обращено на слово майдан в новом общественно-политическом смысле, его функциональный потенциал, роль в современной словообразовательной номинации. Выявлено также формирование новых специализированных или экспрессивно-оценочных значений в словах революция, марш, віче. Исследовано влияние новых значений на парадигматические и синтагматические свойства слов. Выяснено, что слово Майдан и другие активизированные слова – уже давно усвоенные украинским языком заимствования или удельные лексемы, а следовательно, украинский язык развивает общественно-политического лексикон за счет внутренних ресурсов, доказывает устойчивость и самобытность современной украинской номинации и служит доказательством того, что нам не грозит украинский вариант англоязычного языка globish – ukrainish. Новые номинации свидетельствуют о взаимосвязи нового в когнитивном сознании общества и его отражение в языковом сознании и воплощение в новых языковых единицах.

Ключевые слова: активные ресурсы номинации, неосемантизм, словообразовательные синонимы, словообразовательное гнездо, специализация значения лексемы.

Summary. Taran A. A. Language of protest in modern ukrainian realities

The article analyzes the formation of speech protests in Ukraine in the early XXI century. Particular attention is paid to the lexeme *майдан* in its new social-political usage, to its functional potentiality, the role in the modern derivational nomination. The formation of new specialized and expressive-evaluated meanings of the lexemes *революція*, *мапи*, *віче* was determined. The influence of new meanings on the paradigmatic and syntagmatic possibilities of words was investigated.

It was found that the lexem *Maidan* and other activated word – have long learned in Ukrainian language specific borrowing or lexems, and therefore, Ukrainian developing this area of its socio-political lexicon through internal resources, proving stability and identity of modern Ukrainian nomination and serves proof that we are not threatened by Ukrainian analyzed language version *globish* – *ukrainish*. New nominations confirm the new relationship in cognitive consciousness community and its reflection in language awareness and implementation of new linguistic units.

In reality of modern Ukraine *Maidan* – socially significant for Ukrainian language and consciousness phenomenon that leaves a mark in the Ukrainian language, because language is inseparable from the history of his people. It is doubtless that the words of the street *Euromaidan* – words witnesses, speech signals, the original «storage unit events in our memory and they act like flashes that instantly illuminate these events». Exploring new areas such as cognitive space Ukrainian language opens up prospects for the theoretical understanding of trends in the lexicon of new social and political conditions of use of the Ukrainian language.

Key words: active resources of nomination, neosemantyzm, derivative synonyms, derivational family of words, specialized meaning of lexeme.

УДК 801.541.45:808.3

В. В. Калько

АНТРОПОМОРФНА МЕТАФОРА В УКРАЇНСЬКИХ ФІТОНІМАХ

У статті здійснено комплексний аналіз антропоморфної метафори в структурі українських назв рослин у проекції на операції мислення та інші смислороджувальні механізми. Метафору визначено як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, розширення її знакових ресурсів, використання знаків однієї концептуальної царини на позначення іншої, уподібненої до неї в певному відношенні. Встановлено, що в структурі українських фітонімів найбільш продуктивною є модель метафоричного перенесення ЛЮДИНА → РОСЛИНА, що можна пояснити специфікою української ментальності, її кордоцентричною світосприймальною настановою. Найзагальнішим та універсальним принципом такої інтеграції є антропоморфізм, згідно з яким знаки, що називають людину, частини її тіла, властивості, дії, стани тощо, використовують для позначення інших царин, зокрема й флори. Продуктивність мотиваторів концептуальної сфери ЛЮДИНА на позначення рослин зумовлено аналогізацією їхніх властивостей із людськими якостями та рисами, частинами тіла, місцезнаходженням у просторі та рухом. Антропоморфна метафора в структурі українських флорономів є чисельною та різноманітною і опирається на різні типи метафоричного механізму, що уможливорює позначення однієї предметної сфери в термінах іншої на підставі аналогізації з суміжним поняттям, дифузним асоціативним комплексом та геїстальтом.

Ключові слова: антропоморфна метафора, структурна метафора, геїстальтна метафора, дифузна метафора, донорська зона, реципієнтна зона, аналогізація, фітонім.

Постановка проблеми. У річищі появи нових парадигм знання, зокрема когнітивної лінгвістики, метафору все більше починають досліджувати як одну з найважливіших мисленнєвих здатностей людини, що зумовлює її взаємодію з довкіллям, відображає особливості етносвідомості та є засобом пізнання світу, оскільки, як зауважує Х. Ортега-і-Гассет, «метафора подовжує «руку» інтелекту» [8, с. 72].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафору розуміємо, слідом за О. О. Селівановою, як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, розширення її знакових ресурсів, використання знаків однієї концептуальної царини на позначення іншої, почасти уподібненої до неї в якомусь відношенні [14, с. 388]. На нашу погляд, з усього розмаїття типологій метафори найбільш когнітивно зорієнтованою і прийнятною для

пояснення її мисленнєво-мовної природи є теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, у якій дослідники чи не вперше в лінгвістиці наголосили на антропоцентричності метафори, яку кваліфікували як знаряддя структурування довкілля, що керує інтелектуальною діяльністю індивіда та його вчинками [20, с. 18]. Отже, це основний прийом концептуальної системи носія мови, за допомогою якого він розуміє і сприймає пізнаваний об'єкт у термінах відомих об'єктів іншого типу, інструмент створення нових назв, механізм осмислення одного явища крізь призму іншого. Інтеграція двох структур знання ґрунтується на взаємодії донорської зони (source domain) і реципієнтної зони (target domain) [20, с. 5]. Перенесення знака з однієї зони в іншу відбувається внаслідок формування у свідомості мовця їхнього можливого суміщення на підставі етнічних стереотипів, міфологем, архетипів колективного позасвідомого [12, с. 92]. Донорська зона постачає мовні знаки для реципієнтної і, зазвичай, є конкретною, зрозумілою і відомою. На думку А. Ченкі, людина докладно обізнана з нею завдяки безпосередньому фізичному досвідові, передаваному від покоління до покоління, і тому вона проста і постійно відтворювана в процесі взаємодії з навколишнім середовищем [18, с. 352–353]. Вважаємо, що донорські зони для метафоричних назв рослин номінатори обирають із урахуванням принципів метафоризації, притаманних мові й етносвідомості. Як вважає О. О. Селіванова, одним із таких принципів є антропометричність – «закономірність мовного семіозису, згідно з якою знаки, що називають людину, частини її тіла, властивості, дії, стани тощо, використовують для позначення інших царин (доменів)» [12, с. 109]. Саме дієвістю принципу антропометричності пояснюємо продуктивне використання антропоморфних метафор у флорономенах.

У роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників найменування рослин вивчали переважно в аспекті діакронії: у ракурсі етимології (В. Махек, В. А. Меркулова, І. В. Сабадош, О. М. Пашенко та ін.); у зв'язку з міфологічним і метафоричним світобаченням етносів (В. В. Жайворонок, М. М. Маковський, Л. Д. Почепцова та ін.); у плані їхньої ролі в складі фразеологізмів (О. А. Куцик, Н. Д. Петрова та ін.). Досить популярними є дослідження символічних конотацій фітонімів, у яких відображено фрагменти національно-метафоричних картин світу (Л. І. Белехова, Т. В. Зайковська, В. І. Кононенко, М. М. Маковський, Н. І. Панасенко та ін.). У лінгвоукраїністиці як номінативний клас назви рослин досліджували в аспекті засобів словотворення та словотворчих типів (Н. В. Гуїванюк, О. Ф. Миголинець, М. М. Феценко, Л. Д. Фроляк, О. І. Чинок та ін.), структурно-семантичних розрядів (А. Й. Капська, Л. О. Симоненко, В. П. Нікашасва та ін.), семантичної мотивованості (А. М. Шамота, А. М. Сердюк та ін.), а також системно вивчали склад, структурну організацію, лінгвогеографічне поширення діалектної ботанічної лексики (П. Ю. Гриценко, І. В. Гороф'янюк, Я. В. Закревська, М. В. Поістогова та ін.). Однак антропоморфна метафора як засіб творення флорономенів не була об'єктом аналізу, а саме застосування новітніх даних сучасної когнітивної лінгвістики, семасіології, ономасіології, які проєктують мовні процеси на операції мислення та інші смислопороджувальні механізми, уможливить пояснення номінативних механізмів загалом та їхнього підґрунтя в етносвідомості зокрема. З огляду на це **метою** статті є комплексний аналіз фітонімів української мови, утворених на ґрунті антропоморфної метафори.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш продуктивних для назв рослин є концептуальна сфера ЛЮДИНА. Конкретний та антропоцентричний характер цієї зони відкриває широкі можливості для метафоричного перенесення назв, пов'язаних із людиною, частинами її тіла, місцезнаходженням у просторі та рухом [9, с. 381]. Освоюючи або класифікуючи світ, людина мислить себе діяльною, динамічною істотою, відштовхуючись від власного еґо як від точки відліку. Антропоморфна метафора відзначається надзвичайною поширеністю і різноманітністю. Головною причиною широкої репрезентації метафор такого типу є те, що нічого в пізнанні природи людина не отримує без первісної антропологізації. В. М. Русанівський зауважує, що приписування живій і неживій природі процесів і дій, пов'язаних із діяльністю людини, з функціонуванням її організму, з подібністю до частин її

тіла є важливим процесом у розвитку семантики слів [10, с. 93]. Ототожнення довкілля з людиною було і залишається незмінним прийомом пізнання. Умоглядні категорії людина прагне вербалізувати за допомогою термінів наочних концептів, тобто таких, які доступні їй у відчуттях: смакових, зорових, дотикових, слухових, одоративних.

Продуктивність антропоморфних метафор у назвах рослин можемо пояснити світосприймальною настановою українців, яку, за К. Ясперсом, називають рефлексивно-контемплативною [цит. за: 4, с. 11]. Контемплативність (споглядальність) українського народу виявляється в зацікавленості духовною та чуттєвою сферами. Сентименталізм, чуттєвість, індивідуалізм, любов до природи, мистецтва, обрядовості, зорієнтованість на людину, бачення світу крізь призму свого “я” – це ознаки української ментальності, які відзначали давні і сучасні дослідники. Отже, саме кордоцентрична свідомість української нації зумовила виникнення метафоричних фітонімів, мотиватор яких належить до концептосфери ЛЮДИНА. Репрезентації цієї донорської зони великою мірою сприяло обоження рослин українцями, подібність їхніх біологічних циклів розвитку до ритму життя людини, схожість зовнішніх ознак рослини з деякими рисами будови людського тіла, аналогія між природними властивостями представників флори та моральними рисами людини. Можемо припустити, що внаслідок схильності людини до одухотворення в назвах рослин відображено частини тіла, риси її характеру.

Суперконцепт ЛЮДИНА є досить складним і неоднорідним, тому способи вбудованості асоціатив-терміналів із цієї донорської зони в реципієнтну зону РОСЛИНА різноманітні. Ми, слідом за О. О. Селівановою, залежно від когнітивних процесів, що забезпечують метафоризацію, виокремлюємо такі різновиди метафор: структурний, дифузний, гештальтний [11, с. 172–175; 12, с. 103]. Найпродуктивнішим типом перенесень найменувань із донорської зони ЛЮДИНА до реципієнтної зони РОСЛИНА є гештальтний (образний) різновид метафоризації. Метафори такого типу здебільшого ґрунтуються на зіставленні ще не поійменованих рослин з уже відомим зоровим гештальтом, сенсорним прототиповим образом. Зоровий образ рослини немовби вбирає в себе, синтезує, організовує навколо себе дані інших органів відчуттів.

Значна кількість фітонімів, утворених на ґрунті зорових асоціацій, пов'язана з позначенням форми. Беззаперечно, асоціативне сприйняття форми рослин опосередковують перцептивні метафоричні оператори, що віддзеркалюють особливості зорового сприйняття всієї рослини чи її частини. Вирізнення прототипів форми ґрунтується як на перцептивній виокремленості (з великого розмаїття форм обирають не всі, а лише ті, що в процесі категоризації є своєрідним еталоном для перцепції), так і на їхній близькості людині (це вже категоризовані, добре відомі номінатору реалії). У реальному світі форма втілена в конкретних предметах, тому вона пов'язана з їхньою будовою, а отже, структурні характеристики реалії належать до складу відповідних прототипів форми. З огляду на це, номінації, що ґрунтуються на схожості форм предметів, допомагають скласти уявлення не тільки про контури, обрис номінованого, а й про його структурні властивості. Зоровий образ об'єкта цілісний, його не формують окремі параметри, і ця неподільність комплексно відображена в номінативній одиниці, оскільки в мовному образі розміри і форма «злютовані» воєдино. Зазначимо, що підґрунтям для порівняння форми значної кількості назв рослин чи їхніх частин слугують партитиви концептосфери ЛЮДИНА – частини її тіла. Соматизми є репрезентантами патронімічних відношень суперконцепту ЛЮДИНА через усвідомлення функціональної окремоті частин фізичного тіла індивіда та його наївно-аналітичну картину, відображену в мові [13, с. 83]. Саме партитивні зв'язки, на думку М. В. Нікітіна, «передбачають і відображають зв'язки речей, що взаємодіють і залежать одна від одної» [5, с. 443–444].

Найбільше метафоричних найменувань рослин пов'язано із зоровим сприйняттям форми їхніх суцвіть. Партитиви з донорської зони ЛЮДИНА передають різні конфігурації форми рослин: а) клиноподібну – *бородка* (арніка гірська), *борідка* (хвилівник звичайний), *бородач* (ластовень лікарський) – ‘сухе суцвіття рослин подібне до бороди, серця, серденька (трясучка середня) – ‘суцвіття рослини нагадує маленьке серце’; б) круглу, кулясту –

головатень (горицвіт весняний, будяк акантовидний), *головак*, *головайчик*, *головашки* (конюшина середня), *голови́нка* (волошка синя) – ‘суцвіття рослин зібрані в округлу або довгасту голівку’, *дівочі пупки* (тисячолісник звичайний) – ‘квіти рослини формою схожі на пуп’, *пупок*, *пупава*, *пупчик* (кульбаба лікарська), *пупчик*, *пукавка*, *пуповник* (ромен напівфарбувальний); в) опукловидовжену – *ротики* (льонок звичайний), *ротки* (шавлія лучна), *ротик*, *ротань* (антиринум) – ‘віночок квітки двороздільний, пелюстки формою нагадують рот’, *губашник* (оман високий) – ‘квіти рослини формою подібні до губи’.

Народні найменування зеленчука жовтого *губаня*, *губці*, *губушник* мають неоднозначне пояснення. Хоч “Етимологічний словник української мови” подає вказівку на те, що назва мотивована належністю рослини до родини губоцвітних [3: I, с. 611] (у такому разі мотиватор обраний із рівня гіперонімів і відображає істинні знання про позначуване), однак дозволимо собі припустити, що і діалектні фітоніми, і наукова назва *губоцвітні*, і ботанічний термін *губа* – ‘своєрідне зростання пелюсток квітки родини губоцвітних’ [5, с. 501] виникли унаслідок метафоричної симіляції із соматизмом. На користь нашого припущення може вказувати й те, що найважливіша картина світу не оперує науковою класифікацією, а формується на основі повсякденних уявлень.

Деякі найменування рослин, зумовлені специфікою сприйняття форми суцвіть рослин, спричинені складнішими асоціативними процесами, що здійснюються на ґрунті цілісної обізнаності номінатора з реалією, використаною для порівняння: *головачі*, *головатки* (коноплі звичайні) – ‘приквітковий листочок жіночої квітки обгортає плід рослини у вигляді ковпачка, що робить його подібним до голови’ [3: I, с. 552]; *борець* (аконіт болотний) – від *борець* ‘воїн’ [3: I, с. 230] – ‘квітка рослини подібна до шолома воїна’ (пор. інші діалектні назви цієї рослини *шоломник*, *шапочик*); *кавалерчики* (сокирки польові) – від *кавалер* ‘кавалерист’ – ‘квіти рослини закінчуються шпоркою’ (пор. іншу назву рослини *кавалерійські шпори*).

Ономасіологічна структура композита *крово́головка* (родовик лікарський) сформувалася на ґрунті метафоричного вживання обох ономасіологічних ознак: елемент *кров* указує на темно-червоний колір квіток рослини, а *голов* – на форму суцвіття. Використання суфікса *-к(а)* пов’язане з невеликим розміром суцвіть родовика лікарського.

Партитив із донорської зони ЛЮДИНА також може відображати:

– особливості **форми листка** – *язичниця* (листовник звичайний), *язички* (подорожник ланцетолистий), *язичник* (вужачка звичайна) – ‘листки рослин цілісні, довгасті і своєю формою нагадують язик’, *ушик* (подорожник великий) – ‘листки формою дещо подібні до вуха’, *пальчики*, *перстач* (перстач прямостоячий) – ‘п’ятироздільні листки розташовані у формі пальців однієї руки’, *зуб*, *зубаня* (вовконіг європейський) – ‘рослина має гострі, зубчасті краї листя’;

– специфіку **конфігурації плоду** – *сердечник*, *серці́вка* (фізіаліс звичайний) – ‘плід схожий на серце’, *ноготок*, *ногіток* (нагідки лікарські) – ‘рослина має тверді й чіпкі плоди, які формою схожі на нігті’;

– **форму стебла** – *горлець* (гірчак зміїний, горлянка повзуча), *горлянка* (жабник польовий), *горлач* (дивина чорна) – ‘стебло рослин просте, довге, трубчасте, ніби горло’;

– **форму кореня** – *зубчатка* (зубиця залозиста) – ‘біле коріння рослини формою і кольором нагадують зуб’ (пор. інші її назви: *зубний корінь*, *зубна трава*).

Народна назва плауна булановидного *бабині пелехи* утворилася внаслідок аналогізації партитива *пелехи* ‘густе, скуповжене волосся’ [15: III, с. 106], що вказує на особливості структури листя рослини, та метафоричного переосмислення прикметника *бабин*, зумовленого кольором листків.

Метафоричні найменування *старівник* (цикорій дикий), *старець*, *старина*, *старник* (жовтозілля звичайне), *старовина* (чистотіл звичайний) асоціативно пов’язані з функцією квалітатива – *старий* ‘який прожив багато років, досяг старості’ [16: IX, с. 654], що відображає вікові характеристики індивіда. На думку В. Махека, ці назви опосередковані раннім відцвітанням і відмиранням рослин, які рано старіють [21, с. 142]. На наш погляд, ці номінативні одиниці пов’язані із зовнішнім виглядом квіткових головок: після дозрівання і

відпадання плодів-сім'янок квітколоже нагадує лисину. Слід зауважити, що й наукова назва жовтцю їдкою *Senecio* походить від лат. *senex* 'старий, лисий' [19, с. 109] і теж є гештальтно мотивованою. Найменування *дідки, дідові вуші* (череда трироздільна) ґрунтується на асоціюванні схожих рис зовнішності людини похилого віку, що підкреслено аналогією поверхні зморщеного насіння та його форми, яке вгорі має два відростки.

Народні назви ломикаменю болотного *кучерявець*, лещиці високої *кучерявка* та лободи запашної *кудрявник, кудравці* утворилися на ґрунті асоціативних зв'язків квалітатива *кучерявий* 'який має кучері' [16: IV, с. 423], що характеризує зовнішні риси вроди людини і зумовлений наявністю довгих, закручених коренів рослини. Фітоніми *лисак, лисачок* (айстра степова) походять від *лисий* 'з лисиною або без волосся на голові (про людину)' [16: IV, с. 489], що пояснюється, очевидно, зовнішнім виглядом суцвіття, яке має велику кількість трубчастих квіток, оточених язичковими, у зв'язку з чим посередині ніби утворюється лисина; *сліпак, сліпачок* (кукольниця біла), *сліпак, сліпа тютя* (кульбаба лікарська), *сліпота, сліпотан* (жовтець їдкий) – від *сліпий* 'позбавлений зору, здатності бачити' [16: IX, с. 361] – спричинено, очевидно, тим, що квіти цих рослин частину доби чи в дощову погоду бувають закриті.

Як наукові, так і народні назви глухої кропиви білої *глухавка, глушник, глушиця, глуш, глушняк, глушок, глуханя* пояснюємо метафоричним уживанням квалітатива *глухий* 'який нічого не чує або недочуває' [16: II, с. 88]. З'ясовуючи походження цих найменувань, В. Махек [21, с. 197] припускає, що прикметник *глухий* указує на несправжність рослини. Така гіпотеза частково справедлива в тому разі, коли прикметник є означенням іменника – назви рослини – *глуха кропива*, оскільки рослини роду *глуха кропива* формою листків та будовою стебла подібні до представників родини кропивових. Але вибір асоціата *глуха* для позначення рослини, схожої на кропиву дводомну, не випадковий: *глуха* у складі цього двослівного найменування означає не просто "несправжня", а "нежалка", тобто така, що "ніби не відповідає на дотик" [3: I, 531], ніби не чує, що й підтверджує народне найменування цієї рослини. Отже, квалітатив *глухий* у реципієнтній зоні РОСЛИНА унаслідок метафоризації відображає особливості не слухового, а тактильного сприйняття.

Незначна кількість фітонімів утворена внаслідок аналогізації квалітатива, що відображає людські риси характеру, вдачу: *ласкавка, ласкавець* (орлики звичайні) – від *ласкавий* 'який виявляє ласку, ніжність; ніжний, приємний, голубливий, пестливий' [16: IV, с. 450] – умотивовано тим, що листя рослини приємне на дотик, пухнасте; *лютик, лютан* (жовтець їдкий) – від *лютий* 'безжалісно жорстокий, нещадний' [16: IV, с. 574] – опосередковане отруйною дією рослини, її подразливістю для людини; *злинєць, злінка* (злінка канадська) – від *злий* 'сповнений злості, ворожнечі; лихий лютий, осатанілий, сердитий' [16: III, с. 592] – пов'язано з тим, що рослина засмічує поля. У народних назвах жовтцю їдкою та злінки канадської метафоричне переосмислення слотової позиції квалітатива опосередковане ще й модусом, що зумовлено негативною оцінкою рослин номінатором.

Мотиватор донорської зони ЛЮДИНА може бути пов'язаний також із слотовою позицією темпоратива – асоціатом найменування рослини. Це зумовило появу метафоричних найменувань, у яких реалізовано модель називання: "самотня людина" – "рослина, яка залишається на полях після збору врожаю". Гештальтна мотивація назв *удова* (айстра степова), *сирітки* (фіалка триколірна) – результат перенесення найменувань *вдова* 'жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге' [16: I, с. 312] та *сирота* 'дитина, підліток, що втратила батька й матір або одного з них' [16: IX, с. 202], опосередкованого тривалим і пізнім цвітінням рослин.

Значна частина флорономенів пов'язана із асоціатом *баба*, пор.: *баба* (квасоля звичайна, кульбаба лікарська), *баби* (полуниці звичайні), *бабиця* (бурячок польовий), *бабки* (латаття біле), *бабоха, бабка, бабичка* (квасоля звичайна). Підґрунтям такої метафоричної експансії вважаємо зовнішній вигляд людини, оскільки «назви різних предметів кулястої форми можуть бути зведені до гіпотетичної основи псл. *bab-* «надуватися, розбухати, бути кулястим» [3: I, с. 102–103]. Однак, на нашу думку, в таких назвах задіяно також і культурні конотації: в явленнях українців баба наділена дорідністю, статністю, міцною статуєю, що

візуально може бути аналогізовано з конічною, циліндричною, округлою формою плодів, листя, квітів відповідних рослин.

Гештальтна мотивація репрезентована і назвами *ворожка* (грицики звичайні, королиця звичайна), *знахарка*, *бабка* (подорожник великий, шавлія лучна), що відображають цілющі, чудодійні властивості рослин і є наслідком метафоричного перенесення назв людей (жінок), що займаються лікуванням нетрадиційними чи магічними методами.

З аналогізацією уявлень про жіночу (дівочу) вроду пов'язані і фітоніми *дівичник*, *дівочник*, *кралька* (королиця звичайна), *наречена*, *невістулька* (ромашка лікарська) – ‘квіти рослин мають гарне велике біле суцвіття з жовтою серединою’; *красоля*, *красивуля* (хрінниця посівна), *красотка* (синюха голуба), *красуня* (щириця хвостата), *красовиця*, *красуня* (беладона звичайна) – метафорично мотивані уподібненням красивої завдяки яскравому кольору квітів рослини до вродливої жінки (дівчини). У деяких випадках образна назва умотивована стереотипним портретом людини, також народні нономени містять психологічну імплікацію: високе соціальне становище передбачає особливо привабливу зовнішність: *королиця*, *королева*, *королька* (королиця звичайна, ромашка лікарська), *княжик* (атрагена альпійська), *царичка* (беладона звичайна), *царьок* (дивина ведмежа), *цареві очка* (росичка отруйна), *цар* (жовтець отруйний), *царник*, *царичник* (оман високий), *боярка*, *бариня* (глід криваво-червоний). Номінативні одиниці такого типу містять абсолютну естетичну оцінку, яка ніби “вивищується над сенсорними оцінками, гармонізує їх” [1, с. 14], задовольняючи притаманне номінатору почуття прекрасного. Непродуктивну репрезентацію естетичної оцінки в номінативному освоєнні рослин можна пояснити, на думку Т. І. Вендіної, “злитістю людини зі світом природи. Відсутність дистанції між людиною і світом природи не дала змоги поглянути на неї немовби “збоку”. Естетичне замилювання природою відходило в номінативному акті на задній план, тоді як на передній виступали прагматичні цілі” [2, с. 36].

Дифузний різновид метафоризації репрезентований інтеграцією донорської і реципієнтної зон на ґрунті асоціативного комплексу: сукупності ознак чи їхніх сценарних структур [12, с. 104]. У результаті комплексного асоціювання відбувається номінація череди трироздільної *баришнини женихи*: фітонім утворено на основі інтеграції вбудованого сценарію – як до гарної дівчини (*баришні*) залицяються, чіпляються *женихи*, так і насіння рослини, що має гачки, прилипає до одягу людей, шерсті тварин. Убудованість сценарію може здійснюватися й на ґрунті опозицій: *хлопцева любов*, *мужеська вірність* (кульбаба лікарська) – як чоловіки не завжди вірні у любові, так і насіння рослини розлітається від найменшого пориву вітру.

Для найменування рослин почасти використовують антропоморфні метафори родовой спорідненості, пор.: *дочечка* (любка довголиста), *брат-сестриця*, *братік*, *браток*, *сестрик*, *сестрички* (перестіч польовий), *братчик* (горлянка женеvська), *невістки*, *невістилки*, *невістулька* (королиця звичайна). В окремих випадках складно виявити, на ґрунті яких саме ознак відбувається перенесення найменувань “ЛЮДИНА → РОСЛИНА”. Такі назви виникають на підставі аналогії сценаріїв двох концептуальних сфер, в основі якої лежить не одна ознака реалії, а сукупність ознак. Можливість виникнення такого метафоричного перенесення зумовлена тим, що реалія з донорської зони ЛЮДИНА у свідомості мовця пов'язана з певним сценарієм. Так, унаслідок актуалізації вбудованого сценарію утворено найменування *сватки*, *баба-та-й-дідо*, *дідики-та-й-бабки* (медунка лікарська), *братки*, *брат-і-сестра*, *братчики-і-сестричка*, *брат з сестрою* (фіалка триколірна). Когнітивним підґрунтям назв цих рослин, квіти яких мають різнозabarвлені пелюстки (дві верхні – темно-сині, дві бічні – жовті, а нижня – біла), є аналогізація їх з *бабою* та *дідом*, *братом* та *сестрою* – особами, що перебувають у стосунках кровної чи шлюбної спорідненості, але відрізняються за статтю. М. Тернер вважає, що будь-яке метафоричне вживання одного з термінів спорідненості є комбінацією десяти моделей інтерпретації, до основних із яких належать передовсім перенесення властивостей, подібність, частина та послідовність. Так, на думку дослідника, з кожним членом сім'ї в межах «народної теорії спорідненості» асоційовано певні властивості. Одні з них є невід'ємними, вродженими, інші –

функціональними, пов'язаними з обов'язками в сім'ї. Зокрема, для матері визначено такі характерні властивості жіночої статі, як дбайливість та доброта, у зв'язку з чим виділяють функціональну ознаку «турбота», «виховання»; брати і сестри схожі, оскільки пов'язані спільним генотипом, водночас вони можуть бути осмислені як компоненти цілого (або вмістилища – сім'ї) тощо [22, с. 143].

Убудованість сценарію покладена в основу народної назви підбілу звичайного *мати-й-мачуха* – ‘зверху листки голі й холодні на дотик, а внизу вкриті волосками, теплі’. Виникнення такої назви зумовлене наївним асоціативним зв'язком цієї рослини зі сценарієм-уявленням про матір як добру, рідну людину та мачуху – злу, жадібну, безжальну. О. О. Потебня дає таке пояснення цій назві: ‘Рідна мати любить, як літнє сонце гріє, а мачуха не любить – холодна, як зимове сонце, як зима. Саме цей погляд ліг в основу назви ... рослини... Особливість її, яку поділяють і багато інших рослин, полягає в тім, що верхня поверхня листків її блискуча й холодна, а спідня незелена і білувата, м'яка, тепла, немовби вкрита білою павутиною. Отже, рослина є і “матір'ю”, і “мачухою” [цит. за: 17, с. 45]. Синонімічні назви підбілу звичайного – *мати-трава*, *мачушник*, *мачуха*, *мачишник*, *маточник* – теж мають узгодження із цим образом.

Частина назв рослин має структурний різновид антропоморфної метафори, яку характеризує зіставлення концептосфер ЛЮДИНА і РОСЛИНА, унаслідок чого формуються зв'язки на основі якоїсь однієї ознаки [11, с. 42]. Такі назви пов'язані з суперконцептом ЛЮДИНА через конекції предиката: *безсмертник*, *несмертельник* (безсмертники однорічні) – ‘рослина, засихаючи, надовго зберігає вигляд свіжих квітів’ (конекція предиката-опозитива з терміналом ‘смерть’); *знітеник* (осот городній), *знітейник*, *знітільник*, *знітенник* (зніт болотний) – від *знітитися* ‘зігнутися, пригнутися, зіщулитися (про людину)’ [16: III, с. 669] – ‘квіти рослини закриваються опівдні і нахиляються до землі’; *плакун* (хаменарій вузьколистий) – від *плакати* ‘лити сльози (з горя, від болю, зворушення)’ [16: VI, с. 558] – ‘перед дощем на кінчику листка рослини виступає краплинка води’. Пояснення народних назв маку дикого *видюк*, *видяк*, *відьмак* характеризується неоднозначністю. Так, за свідченнями М. М. Нейштадта [6, с. 268–269], ці номінативні одиниці пов'язані зі словом *відьма*, оскільки, за народними переказами, насіння цієї рослини господарі розсівають по дворах на день Юрія, щоб відьми не ходили до корів. Таке пояснення мотивації є слушним щодо назви *відьмак*. Ми припускаємо, що найменування *видюк*, *видяк* виникли на ґрунті аналогізації предиката *видіти* ‘бачити’ внаслідок того, що під час досягання у верхній частині насінневої коробочки відкриваються отвори (ніби вічка), через які розсіваються зерна рослини. У поодиноких випадках суміжним поняттям для зв'язків донорської зони ЛЮДИНА і реципієнтної РОСЛИНА є параметри розміру, пор.: *малюк* (жовтець вогнистий), *карануз* (артишок посівний) – ‘рослини мають дуже дрібне листя’.

Деякі діалектні назви рослин, напр.: *васильки* (волошка синя, рутвиця мала, чебрець звичайний), *василечки* (пахучка звичайна), *василечок* (фіалка триколірна), *марина* (горобейник польовий), *марія*, *Іван-Марія*, *Іван-та-Марія* (фіалка триколірна), *Іван-да-Ганна* (льонок звичайний), *іванок* (айстра польова), *іванчик* (підмаренник звичайний), а також номенклатурні назви, пор.: *грицики* звичайні, *миколайчики* польові мотивовані онімами – власними іменами людини. За свідченням словників, мотивація таких фітонімів є неясною, тому їх можна зарахувати до псевдомотиватів, що, на відміну від мотивованих найменувань, не мають когнітивного відповідника у структурі знань про позначене, однак порівняно з немотивованими репрезентують умовний [11, с. 177], у цьому разі антропонімічний мотиватор. Такі псевдомотивати, можливо, є результатом афективності вибору мотиватора й наслідком загального принципу антропометричності процесів метафоризації.

Висновки. Отже, широка репрезентація антропоморфних метафор в концептуальній царині РОСЛИНА підтверджує загальну думку лінгвістів про наскрізну антропоцентричність мови, оскільки «людина в мові зафіксувала свою фізичну подобу, свої внутрішні стани, свої емоції і свій інтелект, своє ставлення до предметного й непередметного світу... Майже в кожному слові можна віднайти сліди людини» [1, с. 3]. Метафоричні компоненти корелюють

передовсім із зоровим сприйняттям людиною рослини, створеними в її свідомості образами (гештальтами) і вродженими первісними структурами позасвідомого – архетипами. Загалом здійснений аналіз доводить продуктивність представлення образних, фігуральних знань у мовній картині світу українського етносу й відкриває широкі перспективи для дослідження антропоморфної метафори на матеріалі інших номінативних класів.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Вендина Т. И. Словообразование как способ дискретизации универсума / Т. И. Вендина // Вопросы языкознания. – 1999. – № 2. – С. 27–49.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Під заг. ред. О.С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
4. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // Ментальність, Духовність, Саморозвиток особистості– К.-Луцьк, 1994. – Ч. 1. – С. 11–16.
5. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / А. П. Лебеда, Н. І. Джуренко, О. П. Ісайкіна та ін.; за ред. А. М. Гродзінського. – К. : Головна редакція УРЕ, 1989. – 543 с.
6. Нейштадт М. М. Определитель растений средней полосы Европейской части СССР / М. М. Нейштадт. – М. : Учпедгиз, 1954. – 495 с.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : Учебное пособие / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68–81.
9. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1997. – С. 348–412.
10. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
11. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: монография / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
12. Селиванова Е. А. Энигматический дискурс: вербализация и когниция: монография / Е. А. Селиванова. – Черкассы : Издатель Ю. Чабаненко, 2014. – 214 с.
13. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В 4 т. – К. : Наукова думка, 1996–1997.
16. Словник української мови: В 11-ти т. / ред. кол.: І. К. Білодід /голова/ та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
17. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Радянська школа, 1988. – 279 с.
18. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 340–369.
19. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985. – 162 с.
20. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – London : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
21. Mačhek V. Česká a slovenská jamena rostlin / V. Mačhek. – Praha, 1954. – 367 s.
22. Turner M. Death is the mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism / M. Turner. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 208 p.

Одержано редакцією 20.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Калько В. В. Антропоморфная метафора в украинских фитонимах

В статье осуществлен комплексный анализ антропоморфной метафоры в структуре украинских названий растений в проекции на операции мышления и другие смыслопорождающие механизмы. Метафора определяется как самое креативное средство обогащения языка, расширение его знаковых ресурсов, использование знаков одной концептуальной сферы для обозначения другой, схожей с ней в каком-то отношении.

Установлено, что в структуре украинских фитонимов наиболее продуктивной является модель метафорического переноса ЧЕЛОВЕК → РАСТЕНИЕ, что объясняется спецификой украинской ментальности, ее кордоцентрическим видением мира. Самым общим и универсальным принципом такой интеграции есть антропоморфизм, согласно которому знаки, называющие

человека, части его тела, свойства, действия, состояния и т.д., используют для обозначения других сфер, в том числе и флоры.

Использование мотиваторов концептуальной сферы ЧЕЛОВЕК для обозначения растений обусловлено аналогизацией их свойств с человеческими качествами, частями тела, местонахождением в пространстве и движением. Антропоморфная метафора в структуре украинских фитонимов является многочисленной и разнообразной и опосредствована различными типами метафорического механизма, обеспечивающего обозначения одной предметной области в терминах другой на основании аналогизации со смежным понятием, диффузным ассоциативным комплексом и геишта́лом.

Ключевые слова: антропоморфная метафора, структурная метафора, геишта́льная метафора, диффузная метафора, донорская зона, реципиентная зона, аналогизация, фитоним.

Summary. Kalko V. V. Anthropomorphic metaphor in Ukrainian plant names

The article deals with the complex analysis of anthropomorphic metaphor in Ukrainian plant names structure regarded from mental perception angle as well as from other generating semantics perspective. Metaphor is defined as most effective means of language enrichment, the increase of its semantics resources, and use of a semantic consistency for conveying the meaning of some other one, being in some sense analogous to it. It was as well signified that in the Ukrainian plant names structure the most productive one a metaphoric model based on semantic transference "Human → Plant" which could be attributed to the national mentality and its "cordis" (heart) centered mental arrangement. The reason for the integration and its key universal principles lie within its anthropomorphic nature according to which the meanings to name a human, or human body, its properties, actions and states, are employed to mean other semantic terrains including the floral ones. The productive motivating semantic factors to mark the meanings of "Human" through the concept of "Plant", could be seen because of similarising their properties to the particularly human ones, as well as to the human body, placing and movement.

The anthropomorphic metaphor in the Ukrainian flower names structure is quite numerous and varied, and is based on different types of metaphors, enabling to signify a subject terrain through the semantics of the other one, due to the similarity between adjacent concepts, the diffusive associative complex and linguistic gestalt metaphor.

Key words: anthropomorphic metaphor, structural metaphor, gestalt metaphor, diffusive metaphor, donor area, area recipient, similarising, plant name.

СЛОВОТВІР. ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

М. І. Калько

ВИД ДІЄСЛОВА У ФОКУСІ ВПЛИВУ РІЗНОРІВНЕВИХ ЧИННИКІВ

У статті репрезентовано варіант динамічної моделі категорії аспектуальності, що враховує чинники різних мовних рівнів і передбачає передусім вивчення регулярного впливу на видову поведінку, з одного боку, внутрішньолексального контексту як полісемічної неоднорідності словозначень дієслівної вокабули щодо належності до того чи того аспектуально релевантного класу, та зовнішньолексального контексту як аспектуально вагомої гетерогенності конкретнотекстового синтагматичного, а незрідка – й прагматичного середовища. Проблема створення такої моделі визнана багатьма провідними аспектологами як одна з найактуальніших. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на думку автора, суб'єктивне намагання втиснути її в жорсткі й стерильні морфологічні рамки, абстрагуючись від усього її об'єктивного багаторівневого обшару.

Комплексне дослідження закономірностей категоризації аспектуальної семантики на засадах функціональної граматики, що враховує вплив на категорію виду, яка представляє граматичний рівень аспектуальності, чинників різних рівнів: екстралінгвального, онтологічного, прихованограматичного, парадигматичного, синтагматичного, епідигматичного, прагматичного відкриває перспективи для багатопланового аналізу аспекту, що уможливорює виявлення всієї палітри аспектуальних характеристик дієслівної лексики й найтонших нюансів її видової поведінки.

Ключові слова: вид, аспектуальність, перфектив, імперфектив, аспектуальний клас, видова поведінка, внутрішньолексальний контекст, полікатегорійність, термінатив, активітив, статив, евентив, релятив.

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «роковою», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [6, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його в жорсткі й стерильні морфологічні рамки, абстрагуючись від усього його об'єктивного багаторівневого обшару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим питанням анкети аспектологічного семінару філологічного факультету МДУ ім. М. В. Ломоносова, на яку було отримано відповіді від 35 дослідників із 13 країн світу, було: «У чому ви вбачаєте основну трудність опису категорії виду (аспекту) в слов'янських мовах?». Чільною причиною у відповідях більшості дослідників визнано складність семантичного облаштування категорії виду, пов'язану передусім зі взаємодією різнорівневих чинників, визначальних для видової поведінки дієслова. До таких чинників за порядком частотності виокремлення в анкетах належать:

1) вплив лексичної семантики дієслова на видове значення (О. В. Бондарко, М. Я. Гловінська, В. В. Гуревич, Р. Гусман-Тирадо, О. С. Кубрякова, О. В. Петрухіна, Ф. Леманн, Х. Р. Меліг, А. Мустайокі, Ф. Фічі-Джусті, І. Б. Шатуновський, Л. Ясаї);

2) вплив комунікативного статусу ситуації, описаної дієсловом, на вживання видів (О. В. Бондарко, В. В. Гуревич, Ф. Леманн, А. М. Ломов, Х. Р. Меліг, А. Спенсер, А. Тимберлейк, І. Б. Шатуновський);

3) вплив граматичних категорій часу і способу на вживання видів (В. В. Гуревич, А. М. Ломов, Ф. Леманн, Х. Р. Меліг, Я. Панєвова, А. Тимберлейк, І. Б. Шатуновський);

4) вплив семантики контекстного оточення дієслова (В. В. Гуревич, І. Б. Шатуновський);

5) вплив статусу аргументів предиката (Х. Р. Меліг);

6) вплив синтаксичних чинників на вживання видів (Ф. Фічі-Джусті);

7) вплив «готових» і «пережиткових» вживань у використанні виду (А. Мустайокі) [7, с.125–126].

Якщо граматичний рівень аспектуальності має досить високий ступінь репрезентативності в лінгвоукраїністиці, зокрема завдяки роботам В. М. Русанівського [8; 9], О. І. Бондаря [1], К. Г. Городенської [2], А. П. Грищенка [3], А. П. Загнітка [4], С. О. Соколової [10] та ін., даючи змогу вважати основними компонентами формальної моделі українського виду: 1) парновидові дієслова: а) корелятивні імперфективи; б) корелятивні перфективи; 2) одновидові дієслова: а) некорелятивні імперфективи; б) некорелятивні перфективи; 3) двовидові дієслова: а) біаспективи-імперфективи; б) біаспективи-перфективи, то дослідження виду у фокусі впливу різнорівневих чинників належить до недостатньо вивчених та актуальних проблем української аспектології.

З огляду на це, **мета нашої розвідки** – репрезентувати крізь призму двокомпонентної теорії виду варіант динамічної моделі категорії аспектуальності, що враховує чинники всіх мовних рівнів і передбачає передусім вивчення регулярного впливу на видову поведінку, з одного боку, внутрішньолексемного контексту як полісемічної неоднорідності словозначень дієслівної вокабули щодо належності до того чи того аспектуально релевантного класу, та зовнішньолексемного контексту як аспектуально вагомості гетерогенності конкретно-текстового синтагматичного, а незрідка – й прагматичного середовища. Проблема створення такої моделі визнана багатьма провідними аспектологами як одна з найактуальніших.

Виклад основного матеріалу. Комплексний аналіз категорії аспектуальності в сучасній українській літературній мові, здійснений на засадах функціональної граматики з огляду на основні положення об'єктивістського підходу [5, с. 14], уможливорює її репрезентацію як функціонально-категорійної єдності, що інтегрує вісім рівнів: екстралінгвальний, онтологічний, прихованограматичний, парадигматичний, синтагматичний, прагматичний, епідигматичний, граматичний.

Екстралінгвальний рівень аспектуальності пов'язаний із кореляцією мовної категорії аспектуальності, що відображає внутрішній час процесуальної ознаки, та позамовної категорії часу. На цій співвіднесеності ґрунтується притаманність внутрішньому часові дієслівних процесів найсуттєвіших властивостей і закономірностей об'єктивного часу, передусім діалектики тривалості й послідовності явищ позамовної дійсності.

Онтологічний рівень аспектуальності детермінований кореляцією внутрішнього часу процесуальної ознаки із буттєво пізнаними виявами тривалості та послідовності – онтологічно вагомими для аспектуальності категоріями стану, процесу та події.

Прихованограматичний рівень репрезентує залежність формальних класів мовного вираження аспектуальної ознаки: співвідносних за видом перфективів та імперфективів, *perfectiva tantum*, *imperfectiva tantum* від аспектуально вагомих лексичних угруповань, які прогнозують видову поведінку дієслова, зокрема здатність до того чи того різновиду видового й акціонального партнерства, спроможність функціонувати із відповідними часткововидовими значеннями, передовсім конкретно-процесним, чи прогресивним, відкритість для певного типу аспектуальної полікатегорійності. На ґрунті українського дієслова аспектуальні класи утворюють п'ятикомпонентну систему, до якої належать: 1) термінативи, або здійсненники, що об'єднують дієслова зі значенням подієспрямованого процесу, напр.: *Одного разу вона зупинила мене на вулиці, умовляла, переконувала, і я пообіцяв їй **посадити** у себе під вікнами горіх. І тепер щоразу **саджу** його подумки, коли чую засідання Верховної Ради або виступи наших посадових осіб* (Л. Костенко); 2) активітиви, або діяльники, до яких належать дієслова, що означають динамічний неподієспрямований процес, напр.: *На край світів **блукає** за тобою Пиду у жовтій куряві зірок* (В. Симоненко); 3) стативи, або станівники, що описують адинамічний, недискретно-фазовий вияв буття, локалізований хоча б у межах надтривалого часового відрізка, напр.: *Посеред кімнати **стояв** масивний капітальний стіл, уздовж якого **лежала** довга дерев'яна лінійка* (М. Гримич); 4) евентиви, або подійники, які передають значення миттєвих подій, зокрема і несподіваних, непередбачуваних, напр.: *Вона зробила крок уперед і... нога **провалилася** в діру... Поки вона її витягала, з торбинки **видав** мобільний телефон і **провалився** в ту саму дірку* (М. Гримич); 5) релятиви, або відносники, що інтегрують дієслівні лексеми зі значенням процесуально-стилізованих відношень,

властивостей, постійних ознак тощо, напр.: *Головне, що він, воїн Чипка, мусить зійтися з цим Сонцем у смертельному двобої, бо так вимагає кодекс лицарської честі* (В. Кожелянко).

Диференціацію дієслів сучасної української літературної мови за належністю до відповідного аспектуального класу, а отже, і констатацію певного типу аспектуального партнерства: суто видового, функціонально-видового, акціонального, аспектуально-акціонального, уявно-видового уможлиблює комплексна аспектуальна діагностика, що передбачає цілеспрямоване об'єднання різних методів [5, с. 95–147].

Система аспектуальних класів визначає закономірності видової поведінки дієслова: 1) термінативам притаманні суто видове, функціонально-видове й акціональне партнерство, конкретно-процесна функція; 2) активітиви не мають видових партнерів, натомість їм властиві багатовекторне акціональне партнерство й конкретно-процесна функція; 3) стативи позбавлені можливості мати видових партнерів і конкретно-процесну функцію, для них характерне аспектуально-акціональне партнерство з інцептивами, що означають мить зародження стану; 4) евентивам притаманне функціонально-видове й обмежене акціональне партнерство, але не властива прогресивна функція; 5) семантика релятивів унеможлиблює будь-яке партнерство та прогресивну функцію, хоч деякі з них, зокрема „географічні” дієслова, можуть мати уявно-видових, або інцесивних, партнерів, що спричинено асоціативно-метафоричним семантичним залишком термінативів, від яких утворені георелятиви.

Парадигматичний рівень аспектуальності репрезентує залежність видової поведінки від аспектуального чи акціонального підкласу, аспектуально вагомому тематичного класу. Так, до ядра термінативного класу належать пантиви, що означають агентивний процес, поступове здійснення якого спрямоване на досягнення повного результату, напр.: *Слово, слово моє пречисте... Вік вичавлюватиме буду із тебе покору, Слово, вичави з мене раба!* (Г. Світлична). Їхнє наповнення – тематичні класи дієслів творення, перетворення, відтворення, руйнування тощо. До периферії термінативного класу належать тотиви, специфіка лексичної семантики яких унеможлиблює функціонування із часткововидовим значенням підкресленої тривалості, оскільки вони об'єднують дієслова зі значенням процесу, природою якого передбачена миттєва реалізація: початок, перебіг і завершення компресовані в одну фазу, один момент *Ханався за хатній одвірок... Ще вхопився за яблуко А воно пішло зі мною* (І. Малкович).

Семантика термінативів відкрита не тільки для суто видового, а й для функціонально-видового партнерства, що постає переважно як опозиція конкретно-фактичної функції перфектива й ітеративної чи загальнофактичної функції імперфектива. Крім видового, термінативам недоконаного виду властиве й акціональне партнерство, найпоширеніший вияв якого – термінативно-дистрибутивне.

Наповнення інтермінативних класів відзначається меншою строкатістю й підлягає здебільшого тематичній диференціації, за винятком виділення з-поміж активітивних дієслів аспектуального підкласу мультиплікативів і розмежування стативного класу на два аспектуальні підкласи: актуальні та неактуальні стативи.

У сенсі морфолого-словотвірної парадигматики особливе місце посідають активітиви, семантика яких відкрита для якнайширшого акціонального партнерства: а) протиставного: атенуативного, аугментативного, делімітативного, дистрибутивного, ексцесивного, кумулятивного, пейоративного, інгресивного, інхоативного, редуплікативного, сатуративного, семельфактивного, фінітивного тощо; б) непротиставного: ітеративного з відтінками атенуативної кратності, атенуативної процесності, комітативності, взаємності, інтенсивності тощо.

Синтагматичний рівень аспектуальності репрезентований, з одного боку, аспектуальними функціями: прогресивною, ітеративною, узуальною тощо, а з іншого – аспектуально вагомим семантико-синтаксичним наповненням предикатно-аргументних структур, у складі яких актуалізована та чи та семантика. Так, найвпливовіша та найвизначальніша для суто видового партнерства – об'єктна синтаксема. Поняття внутрішньої межі, яке містять у собі термінативи, зумовлює вияв результату дії здебільшого через прямий додаток, а отже, імперативну силу щодо видової корелятивності в синтагматичній сфері об'єкта має семантико-синтаксична дієслівна категорія перехідності vs неперехідності.

Аспектуальна вагомість синтагматичних компонентів адвербіальної царини найбільше репрезентована серед безоб'єктних дієслів, термінативні й інтермінативні семантими яких вступають в опозицію: „динамічне становлення vs статичний вияв ознаки”. Сприятливими для відображення динаміки ситуації є, зокрема, адвербіальні показники темпу перебігу процесу чи його чинників, наявність яких актуалізує термінативні семи, напр.: *...було воно [розп'яття], певно, вирізьблене з білого дерева, з липи, але білизна з року в рік жовтіла, час обгалунив дерево теплою золотавістю...* (Р. Федорів). Серед безпрефіксних означено-моторних дієслів актуалізації термінативності сприяє спрямованість на досягнення якоїсь конкретної просторової межі, яка за наявності директива усвідомлюється як внутрішня межа процесу. Із термінативною межею корелює і фінітив зі значенням мети походу. Відсутність директива чи фінітива характеризує ситуацію як активітивну, напр.: *Кілька їздців скакало навмання. Дикий крик і свист тривожили вечірню тишину* (Б. Лепкий). Отже, актуалізація семантими, що на віртуальному рівні мовного знака співвідноситься з відповідним аспектуальним класом, передбачає наявність чітко окреслених синтагматичних умов. У разі порушення цих умов семантима реалізується у форматі іншого аспектуального класу.

Прагматичний рівень аспектуальності пов'язаний передусім із емоційно-експресивним забарвленням, що супроводжує актуалізацію семантем. Наявність відповідних конотем експресивного чи оцінного типу зазвичай зосереджує увагу на процесі, що вже кількісно окреслений, має встановлену якість, його якісна й кількісна визначеність ніби злитовані воедино, тому такі семантими не перебувають у відношенні видового партнерства з дієсловами недоконаного виду, що є корелятами до нейтральних значеннєвих варіантів, напр.: *– Ну, ну, ну! Он як прийде батько, то він з тобою пожартує!* (У. Самчук). Унаслідок зсуву семантики в бік евентивності семантима *пожартувати* втрачає здатність до видового партнерства з *жартувати*.

Епідигматичний рівень аспектуальності виявляється як аспектуальна вагомість стійких асоціативно-метафоричних зв'язків, іноді визначальних для аспектуальної поведінки цілих тематичних класів. Саме таким зв'язком між дієсловами руху та „географічними” дієсловами спричинена наявність уявно-видового партнерства в межах закритого для корелятивності релятивного аспектуального класу. Метафоризація ж активітивних дієслів звучання на тлі чітко окреслених синтагматичних умов, зокрема наявності прямої мови, уможливорює їхню перекатегоризацію в термінативи.

Граматичний рівень аспектуальності представлений категорією виду, яка, системно протиставляючи дієслова доконаного та недоконаного видів, виконує роль інтеграційного чинника функціонально-категорійної єдності засобів відображення внутрішнього часу процесуальної ознаки. Граматична категорія виду має досить складну структуру, зумовлену її тісною значеннєвою пов'язаністю з поняттєвою зоною термінативності vs інтермінативності – когнітивною основою видової корелятивності vs некорелятивності дієслівної семантики, передусім її відкритості vs закритості для суто видового партнерства, детермінованої віддзеркаленими свідомістю об'єктивними відмінностями між явищами позамовної дійсності. Якщо системне протиставлення будь-якого дієслова недоконаного виду будь-якому іншому дієслову доконаного виду стосується відображення поверхневих, найближчих ознак онтологічного часу – тривалості й послідовності, то опозиція дієслів, що є суто видовими партнерами, репрезентує глибинний зв'язок між співвідносними онтологічними явищами – їхню часову детермінованість. Однією з характерних особливостей облаштування аспектуальної системи сучасної української літературної мови є те, що на віртуальному рівні ознака доконаності відображає подійний момент переходу від одного стану до іншого, ознака недоконаності – міжподійний інтервал, упродовж якого тривають процеси, а на рівні актуалізації імперфективи позначають як процеси, так і події, перфективи ж – лише події.

Досліджуваний матеріал засвідчує, що основний визначальний чинник аспектуальної поведінки дієслова – відображена в лексичній семантиці онтологічна специфіка фрагментів екстралінгвального доквілля. Саме опір лексичного матеріалу унеможливив досягнення категорією виду українського дієслова граматичної чистоти таких категорій як *спосіб* і *час*, якраз об'єктивна неоднорідність дієслівних процесів стала суттєвою перешкодою для

охоплення видовою парністю всієї дієслівної лексики, а дефектність функціональної парадигми частини дієслів, зокрема неможливість уживання в основному для імперфективних дієслів – конкретно-процесному, або прогресивному, значенні спричинена саме лексичними заборонами. Категорія виду ніби зупинилася у своєму розвитку від лексичної до граматичної абстракції і, не досягнувши ідеальної гомогенності граматичних систем, залишилася гетерогенною, поєднуючи корелятивні за видом перфективи й імперфективи, *perfektiva tantum* і *imperfektiva tantum*, двовидові дієслова.

Аспектологічний аналіз дієслівного лексикону сучасної української мови засвідчує те, що термінативність, активітивність, евентивність, стативність та релятивність не є однозначною аспектуальною кваліфікацією всієї лексеми, а форматом реалізації, який у різних словозначеннях одного дієслова може бути неоднаковим. Аспектуальні класи не мають закінчених дієслівних реєстрів, оскільки зорієнтовані не на всю дієслівну лексему загалом, а на кожну її семантему зосібна. Це передбачає конкретну реалізацію валентного потенціалу предиката, чітко визначені семантичні ролі аргументів, передусім суб'єкта та об'єкта, зрештою, широкий контекст, тому про особливості видової поведінки дієслова можна говорити тільки на основі аналізу конкретнотекстових уживань.

Отже, аспектуальна, аспектуально-акціональна й акціональна полікатегорійність дієслівної лексеми, що виявляється в здатності значеннєвих варіантів дієслова функціонально належати до різних аспектуальних класів чи аспектуальних та акціональних підкласів, є системним явищем для українського дієслова. Тому аспектуальний аналіз багатозначної лексеми „без залишку” пов'язаний здебільшого з установленням типів аспектуальної чи аспектуально-акціональної полікатегорійності, відкритість для якої – не менш важлива риса аспектуальної поведінки поряд із відкритістю для видового та акціонального партнерства, повнотою функціонального спектра.

Висновки. Отже, лише комплексне дослідження закономірностей категоризації аспектуальної семантики на засадах функціональної граматики, що враховує вплив на категорію виду, що представляє граматичний рівень аспектуальності, чинників різних рівнів: екстралінгвального, онтологічного, приховано граматичного, парадигматичного, синтагматичного, епідигматичного, прагматичного, відкриває перспективи для багатопланового аналізу аспекту, що уможливорює виявлення всієї палітри аспектуальних характеристик дієслівної лексеми й найтонших нюансів її видової поведінки.

Список використаної літератури

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
2. Городенська К. Г. Дієслово / К. Г. Городенська // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – С. 217–298.
3. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Вихованець І. Р. Граматика української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. – К. : Радянська школа, 1982. – С. 98–118.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
5. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.
6. Карпунин С. А. Семантика русского глагольного вида : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / С. А. Карпунин. – Самара, 2008. – 31 с.
8. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова / [Черткова М. Ю., Плунгян В. А., Рябчиков А. А., Кузнецов Д. О.] // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.
9. Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI – XVII століття / В. М. Русанівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 100 с.
10. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
11. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.

Одержано редакцією 20.01.14
Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Калько Н. И. Вид глагола в фокусе влияния разноуровневых факторов

В статье представлен вариант динамической модели категории аспектуальности, учитывающий факторы различных языковых уровней и предусматривающий прежде всего изучение регулярного влияния на видовое поведение, с одной стороны, внутрилексемного контекста как полисемической неоднородности лексико-семантических вариантов глагола в отношении принадлежности к тому или другому аспектуально релевантному классу, с другой же – внешнелексемного контекста как аспектуально значимой гетерогенности конкретно текстовой синтагматической, а часто – и прагматической среды. Проблема создания такой модели признана многими ведущими аспектологами одной из наиболее актуальных. Одной из главных причин постоянного исследовательского неудовлетворения из-за отсутствия адекватного научного описания категории вида, есть, на взгляд автора, субъективное стремление ограничить ее жесткими и стерильными морфологическими рамками, абстрагируясь от всей ее объективной многоуровневой общирности.

Комплексное исследование закономерностей категоризации аспектуальной семантики на основах функциональной грамматики, что учитывает влияние на категорию вида, представляющую грамматический уровень аспектуальности, факторов разных уровней: экстралингвального, онтологического, скрытограмматического, парадигматического, синтагматического, эпидигматического, прагматического открывает перспективы для многопланового анализа аспекта, дающего возможность выявления всей палитры аспектуальных характеристик глагольной лексики и тончайших нюансов ее видового поведения.

Ключевые слова: вид, аспектуальность, перфектив, имперфектив, аспектуальный класс, видовое поведение, внутрилексемный контекст, поликатегорийность, терминатив, активитив, статив, эвентив, релятив.

Summary. Kalko M. I. The verb aspect under the influence of factors on different levels

The article represents a variant of the dynamic model for the grammatical category of verb aspect that considers the influencing factors on different levels and in the first place regards their regular influence on the aspectual peculiarities of the inner lexical context, on the one hand, seen as polysemic heterogeneity of the verb's lexical meaning in accordance with its involvement into various aspectual relevant classes, and, on the other, of the external lexical context which is aspect-viewed and semantically significant heterogeneity of the framed textual environment, regarded both pragmatically and syntagmatically. The problem of creating such a model has been widely admitted. The adequate description of the verbal aspect category being completely missing, the researchers being constantly lacking the one, the reason for that is viewed by the author in the subjectively permanent imposing of rigid and sterile morphological limits for such a category which actually is far more varied on numerous levels.

Complex research of aspectual semantics categories regarded in the functional grammar context, considered as well to be influencing the category of aspect, representing the grammar level of aspectuality, together with various factors: extralingual, ontological, grammatical unrevealed, paradigmatic, syntagmatic, epidigmatic, pragmatic, is giving way to multi-facet aspectual research enabling the broad perspective of aspectual characteristics in the verbal lexeme and its peculiar aspectual features.

Key words: aspect, aspectuality, perfective, imperfective, aspectual class, aspectual perspective, inner lexical context, multiple category formation, terminative, activitive, stative, eventive, relative.

УДК 811.161.2'367.622

Т. В. Гарбарчук

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГІБРИДНИХ МІШАНИХ АБРЕВІАТУР В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено структуру гібридних аброутворень української мови, перший компонент яких є новітнім запозиченням і розгортається в прикметник або має синонімічний за значенням прикметник. Установлено склад таких найуживаніших препозитивних запозичених компонентів та причини поєднання їх із цілими питомими словами.

Обґрунтовано okazіональний характер одних гібридних мішаних абревіатур і узусний характер інших, відзначено кодифіковані новотвори. Спростовано належність таких аброновотворів до юкстапозитів, зауважено про неправильне словотвірне освоєння їхніх препозитивних запозичених компонентів, указано на безпідставність їхнього правопису через дефіс.

Простежено основні тенденції у використанні новітніх запозичених компонентів для утворення гібридних мішаних аббревіатур.

Ключові слова: *гібридні мішані аббревіатури, препозитивний запозичений компонент, аброновотвір, юкстапозит, okazionalne утворення, прикметник.*

Постановка проблеми. Лексика сучасної української мови постійно поповнюється новими гібридними дериватами, утвореними з іншомовної основи і цілого питомого слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теоретичній дериватології немає єдиного трактування статусу ні їхнього препозитивного іншомовного компонента, ні генетично неоднорідного утворення цього типу загалом. Спочатку статус препозитивного компонента визначали як іншомовний корінь, а дериват із таким коренем – як складне слово [13, с. 74]. Згодом іншомовним кореням із кількісним значенням, зокрема *мікро-, макро-, міні-, максі-, полі-* та іншим, з огляду на те, що вони позиційно та функціонально уподібнилися до префіксів, деякі українські дериватологи надали статусу префіксоїдів [4, с. 36], а утворення з ними зарахували до префіксальних. Ті деривати, перший компонент яких є скороченою прикметниковою основою іншомовного походження, а другий цілим словом, виділили в групу мішаних аббревіатур [3, с. 10]. До них потрапили утворення з препозитивними компонентами *авіа-* (скорочення від прикметника *авіаційний*), *авто-* (скорочення від прикметників *автоматичний* та *автомобільний*), *адмін-* (скорочення від прикметника *адміністративний*), *теле-* (скорочення від прикметника *телевізійний*), *біо-* (скорочення від прикметника *біологічний*), *зоо-* (скорочення від прикметника *зоологічний*), *мед-* (скорочення від прикметника *медичний*) та багато інших. Майже всі ці препозитивні іншомовні компоненти продуктивні й тепер у гібридному словотворенні української мови, про що свідчить, зокрема, кількість гібридних лексем, поданих у новітніх орфографічних словниках. Наприклад, у “Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української лексики” [1] зафіксовано 121 слово з компонентом *авто-*, 75 слів із компонентом *теле-*, що були й досі є одними з найуживаніших складників мішаних аббревіатур. До того ж такі іншомовні компоненти почали поєднуватися з новими словами без опори на співвідносний прикметник, що послугувало підставою для надання їм статусу абропрефіксів [8, с. 45; 11, с. 36].

Гібридні мішані аббревіатури в останні десятиріччя поповнилися одиницями з новими препозитивними компонентами, що співвідносяться в українській мові із спільнокореновими прикметниками або із синонімічними за значенням прикметниками іншомовного походження, одні з яких увійшли до неї як безпосередні запозичення, а інші утворилися від іншомовної основи за певним словотвірним типом уже на українському ґрунті. **Мета** пропонованого дослідження – установити склад новітніх іншомовних препозитивних компонентів, співвідносних із прикметниками, з’ясувати особливості поєднання їх з питомими українськими словами, щодо яких вони є означеннями, простежити їхні функції. Матеріалом для дослідження послугували найновіші гібридні мішані аббревіатури, зібрані в українських засобах масової інформації.

Виклад основного матеріалу. До новітніх запозичених основ, що виступають у позиції першого компонента складних утворень, дослідники зараховують *пон-, євро-, еко-, секс-, еліт-, економ-, панк-, арт-* та ін. Вони поєднуються як із запозиченими, так і питомими українськими цілими словами. Принципове значення для визначення їхнього статусу має правопис їх з наступним словом. В українській мовній практиці, передусім засобів масової комунікації, переважає від самого початку правопис названих запозичених компонентів через дефіс з наступним словом, на підставі чого такі утворення потрібно було б кваліфікувати як юкстапозити. Однак їм не можна надати цього статусу, тому що їхній перший компонент не вживається в українській мові як самостійне слово, він є скороченою основою співвідносного прикметника. Саме тому деякі українські мовознавці вважають утворення з такими новітніми усіченими препозитивними компонентами мішаними аббревіатурами, які відповідно до цього статусу потрібно писати разом [3, с. 6]. Таку ухвалу прийняла й погоджувальна комісія з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів Інституту

української мови НАН України (див. витяг із протоколу № 3 від 22 січня 2009 року, надрукований у журналі “Українська мова”, 2010, № 1, с. 148–149).

Препозитивний компонент **поп-** (скорочення від *популярний* зі значенням ‘який здобув загальне визнання, прихильність широких мас, славу, відомість’) став узвичаєним у мішаних аббревіатурах *попзірка* і *попспівачка*. Значно частіше він виступає у складі okazіональних та узусних гібридних утворень, основними сферами вживання яких є газетно-журнальна періодика та усне професійне мовлення, пор.: *поп-зірка*, *поп-діва*, *поп-переспіви*, *поп-зразок*, *поп-обкладинка*, *поп-небосхил* та ін., напр.: *Епатажна поп-зірка у США продовжила справу “Фемен”...* (Україна молода, 17.12.2013, с. 16); *Поп-зірка аж світилася від щастя...* (Україна молода, 15.01.2013, с. 16); *У списку фігурує також барбадоська поп-діва Ріанна* (Україна молода, 10.01.2013, с. 16); *Уможливлена, до того ж проросійським медіа простором України, що безоглядно взорує на поп-зразки тамтої літератури* (Україна молода, 28.08.2010, с.13); *А він пробував їх загнати в поп-обкладинку* (Україна молода, 16–17.08.2013, с. 21); *Одну з найяскравіших зірок російського поп-небосхилу Авраама Руссо минулої суботи обстріляли з автомата Калашникова* (Україна молода, 22.08.2006, с. 12).

Нині досить високої продуктивності набула запозичена основа **євро-**, яку деякі дослідники кваліфікують як частину складних слів з актуалізованим значенням ‘європейський’ (стосується Європи), з новим значенням ‘європейський’ (стосується Європейського Союзу) та переносними значеннями ‘високоякісний, престижний, комфортний, найвищого гатунку, зроблений за європейськими стандартами; притаманний загальноєвропейським установам тощо’ [12, с. 179].

З першими двома значеннями препозитивний компонент **євро-** вжитий у складі поодиноких гібридних мішаних аббревіатур, зокрема таких, як *європогляд*, *євроспільнота*, *Євросоюз*, *євробачення*, *євроненависник*, напр.: *Естафету від євродепутатів прийняв виконавчий орган євроспільноти* (День, 08.09.2006, с. 3); *З наміром вразити євроспільноту набудували,.. вклали величезні ресурси, а після завершення чемпіонату ці об’єкти виявилися більше не затребуваними* (Волинь, 03.02.2012); *Найбільший вітчизняний русофіл і євроненависник Олег Царьов відправив двох власних дітей на навчання до Лондона* (Україна молода, 11.02.2014). Найширше він представлений як препозитивний компонент гібридних мішаних аббревіатур зі своїм переносним значенням, що зумовлено новими політичними та соціально-політичними процесами в Європі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, які асоціюються з високим розвитком економіки, науки, культури та реального життя, пор.: *євровідносини*, *євроголосування*, *євронаука*, *євробезпека*, *євроновини*, *євромережа*, *євросуд*, *єврооцінка*, *євромрії*, *євроверхівка*, *єврошляхи*, *євродороги*, *євровікна*, *євродвері*, *євроїжа*, *євробориц*, *євроялінка* та ін., напр.: *Євронаука не може обмежуватися тільки Заходом без шкоди для її розвитку* (Україна молода, 12.06.2013, с.7); *Єврокубок...Здавалося, що на цьому євромрії “Карпат” закінчуються* (Україна молода, 28.08.2010, с.14); *Єврооцінка. Звіт місії... євроголосування, новини СТБ* (3 новин СТБ, 13.11.2013); *Євроверхівка – золоті зірки на синьому тлі* (http://dreamfood.ua/forum/topic_4439/last//reply); *Євроїжа чи сало?* (Україна молода, 12.06.2013, с.7); *Козацький євробориц на майдані...* (Україна молода, 20-21. 12. 2013, с. 7); *Євроялінка: від “кривавої йолки” до символу боротьби за демократію* (Українське слово, № 1 – 2, с. 11).

Набуває продуктивності у творенні гібридних мішаних аббревіатур препозитивний компонент **еко-** (усічення від *екологічний* зі значенням ‘природний, натуральний, справжній’), що зумовлено, очевидно позамовним чинником – намаганням багатьох людей споживати якісні природні продукти, пити безпечну воду, дихати чистим повітрям тощо. Найуживанішими стали гібридні деривати *екоїжа*, *екообід*, *екосніданок*, *еколавка*, *екохата*, *екопоселення*, *екопоселенець*, *екосвіт*, *екоіграшка* напр.: *Екопоселення в Березівці, що під Житомиром. Там готують екосніданки, екообіди, уживають у їжу сирі гриби...* (vk. forum); *Здуріти! Це теж із маніфесту екопоселенців?* (Люко Дашвар); *Підтвердженням цьому є робота усіх гуртків, зокрема еколого-біологічного – “Екосвіт”* (Освітнянин Черняхівщини, 25.01.2014, с. 2); *У 2011 р. на щорічному конкурсі “Краща іграшка року”, що*

проходить у Києві, **екоіграшка** виборола перше місце у номінації “Відкриття року” (<http://www.lvivpost.net/suspilstvo>).

Під впливом позамовних чинників активізувалося творення гібридних мішаних аббревіатур з препозитивним компонентом **секс-** (скорочення від *сексуальний* зі значенням ‘пов’язаний із статевими зносинами, збуджувальний тощо’), який пишуть усупереч нормі переважно через дефіс з наступним цілим іменником, пор.: *секс-побачення, секс-іграшка, секс-подорож, секс-опитування, секс-раб* та ін., напр.: *Небезпечне секс-побачення* (Україна молода, 3–4.12.2014, с.10); *Дерево поставили на одній з найважливіших вулиць міста в рамках рекламної кампанії онлайн-магазину, який спеціалізується на продажу секс-іграшок для жінок* (Блискавка, № 51 (55), с. 18); *Тому секс-подорожі, як і звичайні мандрівки на Ямаїку, мало популярні* (Блискавка, № 23 (27), с. 20); *Асоціація американських психологів провела анонімне секс-опитування серед жінок різних соціальних груп і у великому діапазоні віку* (20 хвилин, 16.10.2013, с. 14); *Аби секс-раб був у формі, годувала свого в’язня м’ясом та поїла дорогим спиртним* (Блискавка, № 23 (27), с. 24).

Кілька препозитивних компонентів, зокрема **еліт-, економ-,** виявляють тенденцію до поєднання з цілими іменниками, як іншомовними, так і українськими, виражаючи значення прикметників, відповідно *елітний* та *економічний*. Сьогодні вживають гібридні мішані аббревіатури *елітнавчання, елітохорона, еліт-одяг, еліт-пошук, елітжитло, елітнасіння, економ-рішення, економ-житло, економпростір*, напр.: *Товариство ‘Елітохорона’ було засновано в листопаді 2006 року* (elit-ohorona.com.ua); *Еліт-одяг у Києві. Зроблено чоловіками для чоловіків* (www.odyag.in.ua); *Єгипет. Туристична компанія ‘Еліт-пошук’* (er.rv.ua/egipet); *Товариство з обмеженою відповідальністю ‘елітжитло’* (b2today.com.ua); *Офіційний сайт компанії ‘Агрофірма Елітсортнасіння’* (elitsort.com.ua); *Елітнасіння – магазин* (texami.com); *Охоронна фірма ‘Еліт-безпека’* (elit-bezpeka.at.ua); *Економ-рішення: Порада: медова маска – помасажуйте губи м’якою зубною щіткою або пальцем, нанесіть теплий мед, залиште на 15 хвилин* (www.Ubeautys.ru/page/narodni_poradi); *Тому при складанні конфігурації для цього економрішення потрібно чітко розраховувати, щоб її потужність не перевищувала 450 Вт* (www.easycom.com.ua/power/dts_afx_500a); *Економ-житло в селі Світязь* (forum.Svityaz.org.ua); *Бо якщо повернемося чи в МС чи єдиний економпростір чи ще якесь утворення аутсайдерів* (forum.lvivport.com/archive).

Окреме місце в складі гібридних мішаних аббревіатур української мови посідають утворення з препозитивним компонентом **арт-**, що зумовлено тим, що він, на противагу попереднім, не розгортається в прикметник, а лише за своїм значенням є синонімом до прикметників *мистецький, художній, артистичний* (друге значення) [5, с.92]. Тлумачні та орфографічні словники української мови подають слова з **арт-** тільки через дефіс, і лише в деяких газетних та журнальних текстах їх пишуть разом.

Гібридні мішані аббревіатури з **арт-** мають здебільшого okazіональний або узусний характер (*арт-часопис, арт-виставка, арт-огляд, арт-гурт, арт-оберіг, арт-заняття, арт-сховище, арт-самвидав, ART-мама, АРТ лікування, арт-садиба, АРТ намет, арт-двір, арт-допомога, арт-мама, арт-об’єднання, арт-висловлювання* та ін.), хоч деякі з них словники вже кодифікували, зокрема *арт-простір* [14], *артподія, артрозкрутка* [12, с. 36 – 37]. Напр.: **ART-мами?** *Це – про вас! Не лише годувати, а населяти душу красою – завдання жінки* (Україна молода, 8. 04. 2014, с. 9); *Дусбург організував рух абстрактного мистецтва “Стиль” (De Stijl), програму і основні ідеї якого висловив у виданому ним арт-часописі тієї ж назви* (http://uk.wikipedia.org/wiki/Teo_van_Dusbuyp); *У Донецьку пройшла арт-виставка “Через п’ять хвилин”* (<http://tsn/video/video-novini>); *Інтернет-часопис про культуру. Арт-огляд* (kut.org.ua/art.php); *Арт-гурт “Оберіг”, м. Івано-Франківськ* (<http://www.youtube.com/watch?v=SJagCfyMBWo>); *Група Артоберіг* (<http://vk.com/artoberig>); *Арт-заняття “Оберіг своїми руками” – лялька-мотанка* (<http://www.dovira.kh.ua/work-on-areas/>); *Видавничо-лекційний проект “Нова хвиля сучасного арт-самвидаву”* (<http://platfor.ma/design/533931966a9f2/>); *Арт-простір* (Назва передачі на телеканалі “К1”, 2009), *Альпійська арт-садиба* неподалік санаторію ‘Синяк’ (www.ozdorov.info), *Потрібна*

допомога у створенні **АРТ намету** на Майдані для популяризації українства (www.civicua.org/news/view.html); **Арт-двір** у Бучачі (vk.com/artdvir); У Києві стартував проект **арт-допомоги** психічнохворим (galinfo.com.ua/news); Сучасне мистецтво має драгувати і викликати 'вау-ефект', вважають учасники харківського **арт-об'єднання** *Boba-group* (Україна молода, 26.12.2013, с. 12).

У давніших запозиченнях **арт-** співвідносилось з прикметником *артилерійський*, напр. *артпідготовка*, *артобстріл* [1, с. 24], тепер уживається ще зі значенням «антиретровірусний, тобто той, що вживається для лікування віл-інфікованих», здебільшого в медичній термінології, пор.: *арт-лікування*, *АРТ-лікування*, напр.: *В цілому організація та проведення арт-лікування регламентується кількома нормативно-правовими актами* (www.civicua.org/news/view.html); *Працює служба контролю дотримання графіку прийому АРТ-лікування* (www.lighthope.com.ua).

Варто відзначити, що в новітніх складових гібридних аббревіатурах **арт** перебуває в постпозиції і їх пишуть разом, пор.: *украрт*, *сучукрарт*, напр.: *...момент істини – викриття украрту* (Дзеркало тижня, 17.01. – 23.01.2009); *Та об'єднує всі українські міста нове покоління – амбітне, чесне і вільне От воно і складає рушійну силу в популяризації сучукрарту* (Україна молода, 28.12.2007).

Препозитивні компоненти деяких гібридних мішаних аббревіатур мають спільнокореневі прикметники, але вони утворилися вже на українському ґрунті від таких запозичених компонентів. До них належать **рок-, панк-, хіп-хоп-** та ін., які в структурі гібридних мішаних аббревіатур виражають значення спільнокоренових прикметників, відповідно *роковий*, *панковий*, *хіп-хоповий*, пор.: *рок-співак*, *рок-діва*, *рок-вечорниці*, *рок-подія*, *рок-образ*, *рок-збір*, *рок-день*, *рок-пісня*, *рок-зірка*, *рок-молодь*, *рок-дівчина*, *рок-Літо*, *панк-співачка*, *панк-рух*, *панк-молебень*, *хіп-хоп співачка*, *хіп-хоп зірки*, *хіп-хоп виконавець*, *хіп-хоп одяг*, напр.: *На форум прибудуть британський экс-прем'єр Тоні Блер, генсек ООН Пан Кі Мун ... рокспівак* Боно, інші зірки (www.umoloda.kiev.ua); *Красуня на фотографіях постала в образі рок-діви* (tsn.ua, 10 грудня 2013); *Ужгородці відгуляли на рок-вечорницях в обласній бібліотеці* (zakarpattia.net.ua); *"Рок Січ" – перший і єдиний столичний фестиваль, який заявив про себе у 2006 році, одразу ставши головною рок-подією України* (uk.wikipedia.org/wiki/Рок_Січ); *Брітні Спірс в рок-образі* розповіла про вражаючий секс під час вагітності (tsn.ua, 10 грудня 2013); *Рокзбір* у допомогу Св. Миколі (mograd.org.ua); *Музиканти влаштували рок-день на Полтавському євро майдані* (golosukraine.com); *Названо найкращу рок-пісню всіх часів* (tsn.ua/glamur); *Канадську рок-зірку* *Авріл Лавін* на тлі колег по цеху вважають дівчиною чемною і досить спокійною (Україна молода, 7.09.2011, с. 21); *Рок-молодь* у Чернівцях обстежать на ВІЛ (vidido.ua/index.php); *Ігри для дівчаток: "Рок-дівчина", "Замок принцеси"* (www.barbiegame.com.ua), *Фестиваль "Рок-Літо 2011"* (gorod-druzhba.ucoz.ua), *Рок – Літо 2011* у Скольмо. *Рок-ін-Рівне* (facebook.com/Rivne.Ukraine); *Зачіска для панк-співачки* (igri-divchat.com.ua); *Сьогодні, 30 березня, формальний початок музичного панк-руху і День народження Вінсента ван Гога* (vsim.ua/Novyny-Hmelnytskogo/Kult-podii/-10195123.html); *Вони влаштували у храмі Христа Спасителя богохульний панк-молебень...* (Україна молода, 26.12.2012, с. 60) *23 лист. 2011 - Американська R&B і хіп-хоп співачка Нікі Мінаж стала новою зіркою 2011 року* (ukranews.com/uk/news/culture/2011/11/23/58437); *На думку самого Деша, перетворення Вікторії на хіп-хоп-зірку може виявитися надзвичайно вдалим комерційним кроком* (Україна молода, 30.10.2003, с. 22); *Рейтинг хіп-хоп виконавців, складений після опитування людей на вулицях Нью-Йорка* (cikavo.com/article/7763.html), *От для цих молодих хлопців і призначений спеціалізований магазин хіп-хоп одягу* (www.creditsvit.com.ua).

Висновки. Отже, гібридні мішані аббревіатури, препозитивний компонент яких розгортається в спільнокореновий прикметник або має синонімічний за значенням прикметник, становить окрему групу у складі гібридних утворень української мови. Вона активно поповнюється новотворами, що засвідчує освоєння запозичених компонентів як складників мішаних аббревіатур. Найбільше освоєні в гібридному словотворенні української мови препозитивні запозичені компоненти **поп-, євро-, еко- секс-** та **арт-**, менш освоєні –

еліт-, економ-, рок-, панк- та хіп-хоп-. Появу гібридних аброутворень з новими препозитивними запозиченими компонентами спричинили позамовні фактори. Такі утворення мають переважно okazіональний та узусний характер і лише деякі з них стали новими лексемами словникового складу української літературної мови. Сфера їхнього використання обмежена мовою засобів масової інформації та усним професійним мовленням, де їх уживають для називання нових реалій сьогодення.

Список використаної літератури

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2003. – 896 с.
2. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – поч. 90-х р. XX століття) / Віняр Ганна Миколаївна : дис. кандидата філол. наук 10.02.01 «Українська мова». – Дніпропетровськ, 1992. – 230 с.
3. Городенська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 3 – 12.
4. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36 – 41.
5. Городенська К. Як писати слова з арт- ? / Катерина Городенська // Українська мова. – 2011. – № 3. – С. 92.
6. Карпіловська Є. Семантичний потенціал слова як основа прогнозування інновацій / Євгенія Карпіловська // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2008. – Вип. 7. – С. 161 – 170.
7. Кислюк Л. П. Функціональний потенціал тематичної групи «Засоби масової інформації» / Л. П. Кислюк // Мовознавчий вісник. – Черкаси : 2008. – Вип. 7. – С. 112 – 117.
8. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 162 с.
9. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
10. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Українська мова. – 2003. – № 3 – 4. – С. 83 – 97.
11. Климович С. М. Структурно-семантичні типи аброутворень в українській мові : дис. кандидата філол. наук 10.02.01 «Українська мова». – Херсон, 2008. – 224 с.
12. Нелюба А. Словотворчість незалежної України 1991–2011 : [словник] / Анатолій Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 604 с.
13. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – 410 с.
14. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 790 с.
15. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття / О. А. Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Гарбарчук Т. В. Структура и функционирование гибридных смешанных аббревиатур в украинском языке

В статье изучено строение гибридных абробразований украинского языка, первый компонент которых является новейшим заимствованием и разворачивается в прилагательное или имеет синонимическое по значению прилагательное. Установлено состав таких употребляемых препозитивных заимствованных компонентов и причины их соединений с исконными словами.

Обосновано okazіональный характер одних гибридных смешанных аббревиатур и узусный характер других, отмечено кодифицированные новообразования. Опровергнуто принадлежность таких аброновообразований к юстапозитам, замечено неправильное словообразовательное усвоение их препозитивных заимствованных компонентов, указано на беспочвенность их правописания через дефис.

Выделены основные тенденции в использовании новейших заимствованных компонентов для образования гибридных смешанных аббревиатур.

Ключевые слова: гибридные смешанные аббревиатуры, препозитивный заимствованный компонент, аброновообразование, юстапозит, okazіональное образование, прилагательное.

Summary. Garbarchuk T. V. Structure and functioning of the mixed hybrid abbreviations in the Ukrainian language

The author examines the creating of new hybrid derivatives. The article deals with the structure of new abroformations (mixed hybrid abbreviations) of Ukrainian language, the first part of which is a new

borrowing. This part of the word is unfolding into an adjective or coincides with an adjective with the same meaning. The structure of the borrowed elements which stay in the preposition and postposition - is established. The reasons of the connection of the borrowed and own elements within the new formations are distinguished.

The occasional and regular meanings of the new abroformations are argued. New formations which are registered in the vocabularies are also denoted. The matter of describing such abroformations as ukstaposites is disproved. The groundlessness of their way of writing with the help of a hyphen is appointed. The main tendencies in the usage of such new abbreviated formations are described. The dynamic of the hybrid word-building in Ukrainian language is argued. Also some occasional formations are noted. The usage of these novelties is estimated from the point of their expediency and accordance to the norms and rules of Ukrainian language.

Key words: mixed hybrid abbreviations, borrowed element in the preposition, newabroformation, ukstaposite, occasional formation, adjective, hyphen.

УДК 811.161.2'282:81'367.624

Г. І. Гримашевич

КОНФІКСАЛЬНІ ВІДАД'ЕКТИВНІ АДВЕРБІАТИВИ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

У статті проаналізовано вторинні діалектні відприкметникові прислівники, утворені за допомогою двокomпонентних морфем – конфіксів, які складаються з префікса й суфікса; визначено основні препозитивні (префікси) та постпозитивні (суфікси) компоненти, які переважають в українських діалектах для утворення відад'єктивних прислівників; з'ясовано семантичну структуру аналізованих діалектних адвербіативів; простежено формальну варіативність конфіксів зокрема та адвербіативів загалом насамперед на фонетичному рівні, що зумовлено фонетичними рисами окремих говорів, а також словотвірному, що демонструє багатство дериваційних діалектних засобів; простежено закономірності поєднання відповідних конфіксів із прикметниковими похідними і непохідними основами для утворення адвербіативів; з'ясовано, що в українських діалектах найбільше відад'єктивних конфіксальних адвербіативів функціонує із семантикою способу дії, значно рідше – часу, місця, міри і ступеня та причини, причому вони здебільшого утворені за допомогою різних конфіксів; окреслено перспективи подальших наукових пошуків у царині діалектної адвербіальної системи з огляду на семантико-словотвірну структуру прислівників як незмінного класу слів, який постійно поповнюється завдяки вторинним утворенням, та їх функціонування в сучасних українських діалектах як складової лексико-граматичної системи говорів.

Ключові слова: прислівники, конфікси, конфіксація, адвербіалізація, адвербіативи, діалект, говірка, прислівникова система.

Постановка проблеми. Прислівник як незмінний клас переважно вторинних слів здавна привертав увагу дослідників, які вивчали цю частину мови як із позицій діахронії, так і синхронії (Й. Андерш, С. Бевзенко, О. Безпояско, П. Білоусенко, М. Вербовий, А. Висоцький, І. Вихованець, К. Городенська, Л. Гумецька, І. Даценко, В. Дем'янчук, Т. Довга, І. Мариненко, Т. Ніколашина, В. Німчук, В. Русанівський, С. Самійленко, І. Уздиган, В. Франчук, Г. Ярун та ін.). Водночас проблеми функціонування прислівників, їхню генезу, словотвірну семантику в різних територіально-мовних утвореннях, насамперед у говорах південно-західного, рідше – північноукраїнського наріччя, висвітлено в працях О. Брошняк (Пискач), Ю. Громіка, О. Захарків, М. Леонової, П. Лизанця, Т. Назарової, В. Німчука, І. Ощипко, І. Пагірі, Н. Прилипка, Т. Розумик та ін. Водночас нагальною є проблема загального аналізу діалектних конфіксальних відприкметникових прислівників на сучасному етапі розвитку українських говорів, оскільки такий аспект їхнього вивчення дуже мало привертав увагу дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що В. Грещук, досліджуючи проблеми українського відприкметникового словотвору, виділяє в українській літературній мові 11 різновидів конфіксів, що утворюють прислівники-деад'єктиви, найпродуктивнішими

з яких є *по-...-ому*, *по-...-и* [2, с. 108–110]. На матеріалі української мови II пол. XIX ст. конфіксальні адвербіативи з означальною семантикою, з-поміж яких і відприкметникові, досліджувала В. Остряньська, яка конфіксальні прислівники за значенням поділяє на обставинні та означальні лексико-граматичні розряди, виокремлюючи в досліджуваній період 14 препозитивних компонентів конфіксів [4, с. 391].

Актуальність запропонованої розвідки зумовлена тим, що конфіксальне творення прислівника в українському мовознавстві загалом і в українських діалектах зокрема досліджено фрагментарно, не виявлено основних комплексів конфіксів для утворення говіркових деад'єктивів на різних теренах українськомовного діалектного континууму. **Джерелами** дослідження слугували лексикографічні діалектні видання та власні записи говіркового мовлення в середньополіських говірках.

Мета статті – проаналізувати конфіксальні відприкметникові адвербіативи, які функціонують у сучасних українських говірках, визначити найпродуктивніші конфікси, які беруть участь у дериваційних процесах.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчила вибірка прислівників, найбільш уживаними в українських діалектах є адвербіативи, утворені за допомогою конфіксів *по-...-и(-и, -і)*, що передають загальне значення способу дії, мотивовані як якісними, так і відносними прикметниками. Зокрема, у говірках південно-західного наріччя переважають утворення, в основі яких – відносні прикметники: *по-ба́бськи* ‘робити що-небудь так, як старі жінки’ (СЗГ, 2, с. 57), *по-тели́цьки* ‘так, як заведено у с. Тиличі’ (Турчин, с. 255), *по-бе́тярськи* ‘хвацько’ (Сабадош, с. 234), *по-бра́тськи* ‘по-братньому, по-братськи’ (Сабадош, с. 236), *по-газду́ськи* ‘по-господарськи’ (Сабадош, с. 239), *по-жиду́ськи* ‘взаємовигідно; незграбно’ (Сабадош, с. 244), *по-ле́гінськи* ‘по-парубоцькому’ (Сабадош, с. 251), *по-ма́дярськи* ‘по-угорськи’ (Сабадош, с. 253), *по-пе́сьцьки* ‘по-собакому; негідно, непристойно’ (Сабадош, с. 258), *по-ру́снатьки*, *по-ру́ськи* ‘по-русинському’ (Сабадош, с. 263), *по-цімбо́рськи* ‘по-дружньому’ (Сабадош, с. 273), *по-ру́ськи* ‘по-російськи’ (Негрич, с. 141). Часто вживаними є адвербіативи, похідні від якісних прикметників із непохідними та похідними (переважно суфіксальними із суфіксами зі зменшено-пестливим значенням) основами: *потихи́* ‘потиху’, *потихи́цьки* ‘потихесеньку’ (Турчин, с. 255), *поці́хки* ‘т. с.’ (Турчин, с. 256), *помалы́* ‘поволі, повільно, неквапно’ (Турчин, с. 249), *помале́ньки* ‘ласк. до помалы́’ (Сабадош, с. 253), *помалю́ськи* ‘помалесеньку’, *помалі́сі* ‘т. с.’ (Турчин, с. 249), *поті́хки*, *поті́хеньки* ‘тихенько, без шуму, нечутно; не поспішаючи, повільно’ (Сабадош, с. 268), *пома́ли* ‘поволі’, *полегóнькі* ‘злегка’ (Негрич, с. 139), *пома́ли*, *помале́нькі* ‘поволі’ (ГГ, с. 154), *пома́ли* ‘поволі; небагато; несильно’ (Піпаш, с. 149), *полéгкі* (*полéхкі*), *полегóнькі* ‘злегка’ (ГГ, с. 153), *по́далеки́* ‘здалеку’ (Лесюк, с. 114) тощо.

Паралельно із зазначеними вище в багатьох говірках функціонують утворення з конфіксами *по-...-ому*, які демонструють різне орфографічне оформлення (написані через дефіс, разом чи окремо, що, очевидно, свідчить про різний ступінь адвербіалізації): *по-подво́рному* ‘використовуючи прізвища, а не офіційні імена та прізвища’ (СЗГ, 2, с. 73), *по-насто́ящому* ‘по-справжньому’ (СУСГ, с. 171), *по-старосві́тському* ‘відповідно до давніх звичаїв; традиційно’ (п. г.), *по сві́тлому* ‘у сонячну частину дня’ (СУСГ, с. 172), *полю́цькому* ‘як належить; цивілізовано’ (Піпаш, с. 149), а також *по-...-у*: *по-просту́* ‘по-простому’ (СЗГ, 2, с. 73), *по-ру́ську* ‘по-російськи’ (СЗГ, 2, с. 75), *по-по́льську* ‘по-польськи, по-польському’ (СЗГ, 2, с. 73), *по-німе́цьку* ‘по-німецьки’ (СЗГ, 2, с. 71), *по'малу́* ‘повільно, не швидко, не поспішаючи, не кваплячись, протягом тривалого часу’ (Машеве, с. 220), *помале́ньку* ‘повільно’ (СЗГ, 2, с. 69) тощо.

Наступний за продуктивністю утворення відприкметникових прислівників в українських діалектах – конфікс *з-(с-)...-а*, препозитивним компонентом якого досить часто є *из-(ис-)* насамперед у говірках південно-західного наріччя, у яких звук *и* на початку слова має високе функціональне навантаження: *зче́ста* (*зчіста*) ‘часто’ (ГГ, с. 81), *зглу́ха* ‘від глухості, через глухість’ (Сагаровський, с. 139), *зго́ла* ‘зовсім, повністю’ (СЗГ, 1, с. 185), *з'л'е́ва* ‘зліва, з лівого боку’ (Машеве, с. 212), *з'до́уна* ‘здавна, з давніх часів, дуже давно’

(Машеве, с. 210), *згуста* ‘часто’ (СБГ, с. 158), *здрібна* ‘дрібно, густо (малими кроками, малими скибами)’ (СБГ, с. 161), *зча́ста, жча́ста, ща́ста* ‘часто’ (СБГ, с. 175), *згу́ста* ‘доволі часто, нерідко’ (Піпаш, с. 68), *змудра* ‘мудро, хитро’ (ГГ, с. 83), *зрівна* ‘порівну, рівно’ (Піпаш, с. 70), *зчы́ста* ‘часто’ (Лесюк, с. 101), *скрі́ва* ‘скоса (поглядати)’ (Піпаш, с. 177); *изда́лека* ‘здалека’ (Піпаш, с. 71), *изза́рана* ‘передчасно, раніше’ (ГГ, с. 85), *изпо́вня* ‘уповні (про місяць)’ (ГГ, с. 85), *изза́горяча* ‘згарячу, відразу’ (Сабадош, с. 132) тощо. Як бачимо, низка представлених адвербіативів демонструє виразну формальну варіативність на фонетичному рівні, що зумовлено фонетичними особливостями репрезентованого діалектного ареалу. Щодо таких утворень О. Остряньська зазначає, що вони включають похідні, які мають паралельну мотивацію прикметником і прислівником [4], хоча, на нашу думку, твірними в цьому разі є прикметники. Зауважимо, що синонімічними до зазначених утворень є адвербіативи з постпозитивним компонентом **-у**, частина з яких демонструє формальну варіативність на акцентуаційному рівні: *з’малку* ‘змалку, з дитинства, з малоліття’ (Машеве, с. 210), *зда́леку* ‘здаля; з інших місць’ (Піпаш, с. 68), *изда́леку* ‘здалеку, з далеких країв’ (Піпаш, с. 71), *з’молоду* ‘змолоду, з молодих років, з молодого віку’ (Машеве, с. 210), *змаліньку́* ‘змалку’ (СЗГ, 1, с. 191), *змаліньку́* ‘змалку’ (СЗГ, 1, с. 191), деякі з них функціонують паралельно на одній території: *изда́лека, изда́леку* ‘з далекої відстані, здалеку’ (Сабадош, с. 132). Зрідка відзначаємо подібні утворення з препозитивним компонентом **за-** (**зза-**): *за́горячу, за́горєчу, за́горичу, за́горічу* ‘згарячу, зопалу’ (СБГ, с. 128), *зза́горячу, зза́горєчу, зза́горичу, зза́горічу* – 1. ‘згарячу, зопалу’; 2. ‘по інерції’ (СБГ, с. 163), *зза́тиху* ‘затишно’ (СБГ, с. 163), *ззаві́дка, ззаві́тка* ‘завидна’ (СБГ, с. 163), *зза́горяча* ‘згарячу, відразу’ (Сабадош, с. 126) тощо. Поширеними в українських діалектах є прислівники з конфіксами **в-(у)-...-і**. Як зазначає В. Німчук, препозитивний компонент **в-** пов’язаний з адвербіалізацією прийменниково-відмінкових сполук **в** + форма знахідного відмінка іменників чоловічого та жіночого роду [3, с. 355] чи місцевого відмінка іменника [3, с. 356]: *впорожні́* ‘з порожніми відрами’ (СЗГ, 1, с. 76), *упорожні́* ‘з порожнім посудом’ (Піпаш, с. 202), *впувні́* ‘з відрами, повними води’ (СЗГ, 1, с. 76), *уповні́* ‘із повним посудом’ (Піпаш, с. 201); синонімічними до них є утворення з постпозитивним компонентом **-я**: *у́повня* ‘з повною посудиною’ (Сабадош, с. 382), *у́порожня* ‘порожняком’ (Сабадош, с. 383).

Конфіксальна модель **на-(но- — у говірках із явищем окання)...-о** властива для прислівників місця та способу дії деад’єктивного походження, які співвідносні з прикметниками середнього роду однини у формі знахідного відмінка: *на́ново* ‘наново’ (Онишкевич, 1, с. 471), *но’л’е’во, у’л’е’во* ‘ліворуч, у лівий бік, на лівий бік’ (Машеве, с. 212), *ноп’раво, у́п’раво* ‘праворуч, у правий бік, на правий бік’ (Машеве, с. 212)) *на́велико* ‘вільно; гордо, згорда’ (Піпаш, с. 108), *на́велико* ‘гордовито, пихато’ (Сабадош, 180), *наві́рно* ‘напевно’ (Сабадош, с. 181), *на́босо* ‘на босу ногу’ (Сабадош, с. 179), *на́близько* ‘на малій відстані’ (Сабадош, с. 179), *наско́ро* ‘нашвидкуруч’ (Чабаненко, II, с. 344) у діалектах відзначена зрідка, переважно в говірках південно-західного наріччя.

Спорадично в українських говірках функціонують відприкметникові адвербіальні утворення з конфіксами **на-...-у**: *напє́шу* ‘пішки’ (СУСГ, с. 135); **по-...-а**: *по́пізна* ‘досить пізно’ (СЗГ, 2, с. 72); **за-...-а**: *заві́дна* ‘звидна, у час, коли надворі ще видно, ще не стемніло’ (Машеве, с. 209); **од-...-а**: *одне́давна* ‘з недавнього часу, віднедавна’ (Турчин, с. 212); **до-...-а**: *до́гола* ‘з повністю оголеним тілом’, ‘з повністю обстриженою головою’ (Сабадош, с. 69); **на-...-у**: *нада́лику* ‘віддалік, на певній відстані’ (СБГ, с. 309), *наде́лику, нада́лику* ‘т. с.’ (СБГ, с. 310); **на-...-як**: *(на)ду́рня’к* ‘безкоштовно’ (Чабаненко, II, с. 315); **в-...-у**: *вна́глу* ‘нахабно, безсоромно’ (СУСГ, с. 43); **вод-(во)-...-и** (*вода́лики* ‘далеко’ (Шило, с. 78) *водда́леки* ‘далі’ (Шило, с. 78); **зав-...-о**: *зави́ір* ‘за мірою ширини’ (Чабаненко, II, с. 18), *завгли́б* ‘завглибшки’ (Чабаненко, II, с. 11).

Відзначаємо низку прислівників способу дії та міри і ступеня передовсім у говірках південно-східного наріччя, утворених від прикметників у початковій формі та формі вищого ступеня порівняння за допомогою конфіксів із препозитивними компонентами **нав-**, який є плеонастичним нашаруванням [1, с. 120], і **зав-**, постпозитивними ж є

елементи **-ки, -и -ец, -як:** *навскосі* 'навскіс' (Піпаш, с. 109), *навпросткі* 'навпростець' (СПГ, с. 131), *навспражкі* 'насправді, дійсно' (Чабаненко, II, с. 308), *навпростец* 'напрямки' (Лесюк, с. 109); *завбільшаки* 'за розміром, обсягом', *завважки* 'за мірою важкості', *заввиднішки* 'за мірою видноти', *завгіркішки* 'за ступенем гіркоти' (Чабаненко, II, с. 11), *завгустішки* 'за ступенем густоти', *завжовтішки* 'за мірою жовтизни', *завзеленішки* 'на мірою насиченості зеленого кольору' (Чабаненко, II, с. 12), *завкислішки* 'за мірою кислоти' (Чабаненко, II, с. 14), *завсолодішки* 'за мірою солодкості' (Чабаненко, II, с. 16), *завшвидішки* 'за швидкістю', *завстарішки* 'за мірою вияву старості' (Чабаненко, II, с. 17) та ін.¹ Зауважимо, що О. Остряньська вважає, що низку структур, які мають у своїй будові конфікси **по-...-о** (*потаємно, подвійно, поважно*), можна відносити як до конфіксальних, так і до суфіксальних [4, с. 392]. Усе ж ми схильні до думки, що такі прислівники є відприкметниковими суфіксальними дериватами, тому не беремо їх до уваги під час аналізу конфіксальних утворень.

Висновки. Отже, відад'єктивні конфіксальні утворення – неодмінна складова лексико-граматичної системи української діалектної мови. У сучасних говірках найбільше відад'єктивних конфіксальних адвербіативів функціонує із семантикою способу дії, значно рідше – часу, місця, міри і ступеня та причини, причому вони здебільшого утворені за допомогою різних конфіксів. Водночас досліджувані прислівники демонструють формальну варіативність конфіксів зокрема та адвербіативів загалом насамперед на фонетичному рівні, що зумовлено фонетичними рисами окремих говорів, а також словотвірному, що демонструє багатство дериваційних діалектних засобів.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в царині діалектної адвербіальної системи з огляду на семантико-словотвірну структуру прислівників як незмінного класу слів, який постійно поповнюється завдяки вторинним утворенням, та їх функціонування в сучасних українських діалектах як складової лексико-граматичної системи говорів.

Список використаної літератури

1. Білоусенко П. І. Префікс **нав-** в українській мові / П. І. Білоусенко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. праць, присвячених пам'яті професора С. П. Самійленка. – Ч. 1. – Запоріжжя, 1996. – С. 119–122.
2. Грещук Василь. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаника, 1995. – 208 с.
3. Німчук В. В. Формування й розвиток прийменникової системи української мови / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С. П., Грищенко А. П., Лукінова Т. Б., Німчук В. В., Русанівський В. М., Самійленко С. П. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 342–412.
4. Остряньська О. В. Конфіксальні прислівники з означальною семантикою в українській мові другої половини XIX століття / О. В. Остряньська // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць / За заг. ред. Ж. В. Колоїз. – Випуск 6. – Кривий Ріг : КДПУ, 2011. – С. 390–397.

Список скорочень джерел

ГГ	–	Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
Лесюк	–	Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Видавництво «Нова зоря», 2008. – 328 с.
Машеве	–	Говірка села Машеве Чорнобильського району Київської області / Ю. І. Бідношій та ін. – Ч. 4. – К., 2005. – 704 с.
Негрич	–	Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
Онишкевич	–	Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К., 1984.
Піпаш	–	Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
Сабадош	–	Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 400 с.

¹ Діалектні прислівники з префіксами *зав-, нав-* можуть бути предметом окремої наукової розвідки.

- Сагаровський – Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). – Вип. 1. А – Об'ясняється / А. А. Сагаровський. – ОВВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 296 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СЗГ – Аркушин Григорій. Словник західнополіських говірок: У 2-х тт. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004.
- СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- СУСГ – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснава, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
- Турчин – Турчин Євгенія. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.
- Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Т. 1–4. – Запоріжжя, 1992.
- Шило – Шило Гаврило. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288 с.

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Гримашевич Г. И. Конфигсальные отадъективные наречия в украинских диалектах

В статье анализируются вторичные диалектные отадъективные наречия, образованные с помощью двухкомпонентных морфем – конфигов, которые состоят из приставки и суффикса; определены основные препозитивные (приставки) и постпозитивные (суффиксы) компоненты, которые преобладают в украинских диалектах для образования отадъективных наречий; рассматривается семантическая структура анализируемых диалектных адвербиативов; прослеживается формальное варьирование конфигов в частности и адвербиативов в целом прежде всего на фонетическом уровне, что обусловлено фонетическими особенностями отдельных говоров, а также словообразовательном, который демонстрирует богатство деривационных диалектных средств; выясняется, что в украинских диалектах больше отадъективных конфигов адвербиативов функционирует с семантикой образа действия, значительно реже – времени, места, меры и степени и причины, причем они в основном образованы с помощью различных конфигов; намечаются перспективы дальнейших научных поисков в области диалектной адвербиальной системы, учитывая семантико-словообразовательную структуру наречий как неизменного класса слов, который постоянно пополняется благодаря вторичным образованиям, и их функционирования в современных украинских диалектах как составляющей лексико-грамматической системы говоров.

Ключевые слова: наречия, конфиг, конфигование, адвербиализация, адвербиативы, диалект, говор, система наречий.

Summary. Hrymashevych G. I. Konfigsalni vidadjektivni adverbialives in Ukrainian dialects

In the article the secondary dialektni vidprykmetykovi adverbs are analyzed. They are completed with helping of two-component morphemes – konfyks, which consist of prefix and suffix. The basic prepozytyvni (prefixes) and postpozytyvni (suffixes) components, which are more in Ukrainian dialekts for composing of vidadjektivni adverbs are determined; the semantic structure of the analyzed dialektni adverbialives is depicted; the formal variety of konfyks in particular and adverbialives in phonetical line is described. It is caused of phonetical features of some dialects, and the rich of deryvatsiyni dialectal facilities on the word-formation line is shown; the conformities to law of the combination of proper konfyks with the derivatives of adjective and underivative bases for formation of adverbialives are traced; it is found out, that in the Ukrainian dialects most vidadjektivni konfigsalni adverbialives function with semantics of method of action, considerably rare – time, place, measure and degree and reason, thus they are mostly formed by different konfyks; it is outlined the prospects of subsequent scientific searches in the area of dialectal adverbial systems, taking into account semantiko-word-formation structure of adverbs as an unchanging class of words, which is constantly filled up due to the second educations, and their functioning, in the modern Ukrainian dialects as a component leksiko-grammatic system of dialects.

Key words: adverbs, konfyks, konfyksatsyya, adverbialyzation, adverbialives, dialekt, hovirka, said.

ПРОПОЗИЦІЙНО МОТИВОВАНІ ІХТІОНІМИ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена когнітивно-ономасіологічному аналізу пропозиційно мотивованих найменувань риб у німецькій мові. У пропозиційно мотивованих іхтіонімах відтворено класифікаційний поділ на ряди, родини, роди й види, а також складники відповідних ситуацій, пов'язаних з життєдіяльністю риб, особливостями забарвлення і будови тіла риб. Залежно від статусу мотиватора у складі пропозиції пропозиційно-диктумна мотивація представлена гіперонімічним, еквонімічним і предикатно-аргументним різновидами. Гіперонімічний різновид німецьких іхтіонімів передбачає застосування на позначення виду риби знаків назв вищого класифікаційного рівня номенклатури. В еквонімічно мотивованих німецьких номенклатурних назвах риб мотиватор назви виду риби обрано з будь-якого класифікаційного рівня того самого класу. Предикатно-аргументний різновид мотивації дає змогу реконструювати базові ситуації поведінки й життєдіяльності риб, мисленнєвими аналогами яких є предикатно-аргументні структури. Мотиваторами німецьких іхтіонімів є предикати (руху, харчування, добування їжі, розмноження, специфічних дій та способу життя риб) і валентні їм терми (об'єкти харчування; локативи поширення, перебування, живлення чи походження; темпоративи, пов'язані з періодами життєдіяльності або з часом активності риб; інструментиви як знаряддя захисту риб; корелятиви, як показники співіснування та взаємозалежності риб у класифікаційній ієрархії). В ономасіологічній структурі німецьких номенклатурних назв риб представлено також компоненти рівнів якості, кількості, партитивів, які фіксують особливості забарвлення й конфігурації тіла риб або його частин.

Ключові слова: іхтіонім, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ментально-психонетичний комплекс, пропозиційна мотивація, гіперонім.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві спостерігаємо неабиякий інтерес до висвітлення зв'язку мови і свідомості та з'ясування співвідношень концептуальної й мовної, наукової й наївної картин світу. Актуальність нашої розвідки зумовлена потребою пояснення інтеріоризації особливого мікросвіту риб в науковій картині світу німецького народу, що дає можливість визначити мовні ресурси й номінативні техніки позначення цієї номенклатурної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецькі найменування риб (іхтіоніми) були об'єктом лексико-семантичних та словотвірних досліджень (О. Н. Бятікова, З. М. Мірхаліков, Е. І. Пекшеєва, Ю. В. Халюков), значна кількість робіт присвячена розробці етимологічного та мотиваційного аспектів іхтіонімів (К. О. Березовська, А. С. Герд, В. Т. Коломієць, В. В. Усачева), ономасіологічний, лексикографічний та дериваційний ракурс також неодноразово привертала увагу мовознавців (А. А. Берлізов, В. О. Боргояков, І. І. Ліпкевич, Н. Ю. Меркулов), Н. Г. Олесова). Однак мотивація німецьких назв риб досі не підлягала аналізу в когнітивно-ономасіологічному аспекті, що зумовлює новизну нашої роботи.

Метою статті є комплексний аналіз механізмів пропозиційної мотивації німецьких іхтіонімів, які переважають в масиві німецьких назв риб.

Матеріалом дослідження послужили близько 2700 пропозиційно мотивованих німецьких номенклатурних назв риб, вилучених із «П'ятимовного словника назв риб» за редакцією В. Є. Соколова [5], атласів «Die Meeresfische Europas» (упорядники Bent J. Muus і Jörgen G. Nielsen) [6], «Atlas der Meeresfische» (упорядники Rudie H. Kuiter і Helmut Debelius) [7], а також спеціалізованих online ресурсів [8; 9; 10; 11; 12; 13].

Основним методом аналізу пропозиційної мотивації німецьких іхтіонімів є методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О. О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних мов (Я. В. Браницька, І. І. Казимир, В. В. Калько, О. В. Коновалова, І. М. Литвин, Н. С. Рибалка, Г. А. Єрмоленко та ін.). Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження мотивації «як наскрізної в процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором й похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком)

різних компонентів структури знань про позначене» [2, 158]. Пропозиційну мотивацію О. О. Селіванова визначає як таку, що характеризується вибором мотиваторів із пропозиційного ядра МПК (ментально-психонетичного комплексу). Пропозиційне ядро МПК є різновидом ідеалізованих когнітивних моделей (Дж. Лакофф), що передають відносно об'єктивні, істинні знання про риб.

Виклад основного матеріалу. Пропозиційно-диктумний тип мотивації німецьких номенклатурних назв риб містить класифікаційний поділ риб на ряди, родини, роди й види, а також складники відповідних ситуацій, пов'язаних із їхньою життєдіяльністю, особливостями забарвлення, розмірів і будови тіла та його частин. Залежно від статусу мотиватора у складі пропозиції пропозиційно-диктумна мотивація представлена гіперонімічним, еквонімічним і предикатно-аргументним різновидами.

Гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації німецьких іхтіонімів передбачає застосування на позначення виду риби знаків назв вищого класифікаційного рівня номенклатури: ряду, родини чи роду. Наприклад, до роду *Barrakudas* належать види *Kalifornischer Barrakuda*, *Indomalayischer Barrakuda*, *Atlantischer Barrakuda*, *Mittelmeerbarrakuda* (5). Гіперонімічні мотиватори використовуються на всіх рівнях номенклатурної ієрархії, тобто найменування усіх нижчих рівнів відбувається шляхом залучення назви вищого рівня. Наприклад, компонент, спільний із найменуванням ряду, родини й роду, до яких належить вид риби, містить ряд *Barschartige*, який включає родину *Glasbarsche* і види *Australischer Glasbarsch*, *Commersons Glasbarsch*, *Indischer Glasbarsch*, *Gestreckter Glasbarsch*, об'єднані у рід *Glasbarsche* (5). Мотиватор-корелятив як показник відповідності чи невідповідності риби нормі у межах класифікаційної ієрархії позначений у німецьких номенклатурних іхтіонімах прикметниками *gemein* та *echt*. Перший фіксується переважно у видових назвах і є репрезентантом типових і яскравих ознак роду, які можуть бути наявними не в усіх його представників, приміром *Gemeiner Knochenhecht* («Die Tiere haben die typische lang gestreckte Gestalt aller Stoßräuber. Die Schnauze macht mehr als zwei Drittel, manchmal auch 80 %, der Kopflänge aus. Jungtier und viele ausgewachsene Fische tragen ein Band, oder ein Fleckenmuster entlang den Flanken» (12)). Прикметник *echt* застосовано у родових назвах чи назвах ряду риб. Тлумачення у визначниках риб свідчить про те, що показник *echt* корелює в мотиваційній базі з позначеннями забарвлення, типових особливостей будови тіла риб однієї родини або роду, на відміну від інших: *Echte Rochen* («Die Körperscheibe ist im Gegensatz zu der von Zitterrochen nicht rundlich, sondern meist quadratisch bis rhombisch mit unterschiedlich spitzer Schnauze. Die Oberseite ist dem Boden farblich angepasst und bei vielen Arten mit großen Dornen besetzt, bei anderen dagegen nur mit winzigen Hautzähnen, die sich rau bis samtig anfühlen» (6, 64)).

В еквонімічно мотивованих німецьких номенклатурних назвах риб мотиватор назви виду риби обрано з будь-якого класифікаційного рівня того самого класу. Однак вибір мотиватора еквоніма таких назв здійснено за подібністю розміру, забарвлення та будови тіла риби, що зумовлює уналежнення таких випадків до асоціативно-метафоричної мотивації. Так, видова назва *Elektrischer Aal*, що належить до ряду *Karpfenfische*, родини *Elektrische Aale*, немає нічого спільного з рибами іншого ряду *Aalartige*, родини *Echte Aale*, а ґрунтується лише на зовнішній подібності цих риб зі справжніми вуграми ряду *Aalartige* («Der Elektrische Aal ist kein Aal, wie der Name vermuten lassen, sondern zählt zu den Karpfenfischen. Mit den eigentlichen Aalen hat er einen langen zylindrischen Körper gemein» (12)).

Предикатно-аргументний різновид пропозиційно-диктумної мотивації німецьких номенклатурних найменувань риб ґрунтується на реконструкції базових ситуацій життєдіяльності й поведінки риб, мисленнєвими аналогами яких є предикатно-аргументні структури пропозиційного ядра МПК. Мотиватор найменування може позначати суб'єкт, предикат, об'єкт, інструментив, локатив, темпоратив та інші терми, а також показники рівнів кількості та якості, частини від цілого [4, 162]. Центром предикатно-аргументної структури є предикат, який виражає зміст події як процесу, стану, відношення, ознаки, притаманних певному суб'єктові [3, 585]. Предикат є мисленнєвим аналогом певного процесу, стану або

відношення у відповідній ситуації, суб'єктом якої є риба. Він «репрезентує інформацію про кількість і статус термів цієї ситуації на підставі власної валентності» [3, 585]. Найбільш прийнятною для завдань когнітивно-ономасіологічного аналізу, на думку О. О. Селіванової, є класифікація предикатів залежно від зв'язків з рівнем суб'єктів, розроблена Ф. С. Бацевичем, оскільки дослідник розглядає предикати в первісному значенні в співвідношенні з аргументними місцями [2, 135]. Накладаючи встановлені нами дієслівні мотиватори на цю класифікацію [1, 119 – 120], ми можемо більш детально диференціювати розряди предикатів, використані у сфері іхтіофауни. Так, у предметній сфері риб, що є когнітивною базою для творення німецької номенклатури іхтіофауни, ми виокремлюємо низку предикатів.

До першої групи належать предикати руху (плавання, пересування у воді та по поверхні землі). В опрацьованому масиві німецьких номенклатурних найменувань риб поширеними є ономасіологічні структури, в яких задіяні предикатні знаки, що диференціюють різні способи плавання риб. Предикати способу плавання в німецьких іхтіонімах експліковані, насамперед, дієсловом *schwimmen*, наприклад, *Schrägschwimmer* («... ist sehr aktiver Fisch der sich meistens im oberen Beckenreich aufhält. Wie der Name schon sagt, schwimmt dieser Fisch mit dem Kopf schräg nach oben» (9)). В ономасіологічній структурі німецького номенклатурного найменування риби *Korallenklimmer* («Dabei versteckt er sich in den Zweigen lebender Steinkorallen» (8)) поєднані мотиватори дієслова й іменника, що відповідають у структурі знань про позначене предикату та його локативу, який вказує на умови існування цього виду риби. Предикатний знак *klimmen* є мотиватором назв кількох видів риб, диференціація яких на види відбувається шляхом використання залежного компонента, що позначає наявність різного типу забарвлення риби (наприклад, *Gefleckter Korallenklimmer*). У німецькому іхтіонімі *Sandtaucher* здійснено зв'язок мотиваторів *Sand* і *Taucher* на підставі кореляції предиката й локатива на позначення місця, куди ховається ця риба у разі небезпеки («Wie ihr Name schon gesagt, verschwinden die eleganten, schlanken Schwimmer bei Gefahr direkt in die Sandfläche unter ihnen» (7, 642)).

Окреслені предикати руху є традиційними для способу існування риб, але деякі німецькі номенклатурні назви у своїх ономасіологічних структурах експлікують нетипові для іхтіофауни предикати руху. Так, у німецькому композитному іхтіонімі *Kletterfisch* («Zur Wanderung über Land bewegt der Kletterfisch wellenförmig seinen Körper und benutzt seinen bedornten Kiemendeckel, die Atmung erfolgt über dabei über sein Labyrinthorgan. Er kann so Stecken von bis zu 180 m in einer Nacht zurücklegen» (12)) відбувається кореляція дієслова й гіпероніма *Fisch*. Окрім цього, у мотиваційній базі предикат пов'язаний з каузативом, який позначає особливості пересування риби у разі особливої посухи, коли ці риби в пошуках їжі проходять біля 100 метрів за годину, переповзаючи каміння та повалені дерева. Подібне явище спостерігаємо у німецькій назві роду риб *Schlammspringer* («Da sie mit ihrem gekrümmten Schwanz sich schnell vom Boden abstoßen können, erhielten sie den Namen» (12)), які тим самим демонструють особливості пересування по дну.

До другої групи предикатів зараховуємо предикати способу розмноження, які в ономасіологічних структурах німецьких номенклатурних назв риб представлені складником композитного вербоїду *eierlegend*, що пов'язаний з об'єктом, приміром, *Eierlegende Zahnkarpfen* («... Zudem gibt es unter den Zahnkarpfen auch so genannte Saisonfische, die in Gewässern beheimatet sind, die regelmäßig austrocknen. Diese Fische legen vor dem endgültigen Austrocknen des Gewässers ihre Eier in den Bodengrund ab, wo der Laich mehrere Monate Trockenzeit übersteht. Beim Einsetzen der nächsten Regenzeit schlüpfen die Jungfische aus den Eiern und besiedeln diesen Biotop von Neuem» (12)). Спосіб розмноження родини риб *Lebendgebärende Zahnkarpfen* («Wie der Name besagt, sind sie ovovivipar, das heißt, sie legen keine Eier, sondern bringen ihren Nachwuchs lebend zur Welt» (12)) активовано шляхом поєднання двох Partizip I, що відповідають предикатам способу розмноження у структурі знань про позначене.

Третьою групою предикатів, які використано як мотиватори німецьких іхтіонімів, є предикати способу добування їжі. У німецькій назві *Grüner Schnapper* («Vorne im Maul sitzen

große Fangzähne. Der Schnapper lebt in den subtropischen Riffen, wo er seiner Beute auflauert und plötzlich zuschnappt» (12)) представлено зв'язок предиката способу добування їжі та квалітатива. Предикат *schnappen* дав назву цілій родині й роду риб, якій властивий такий спосіб добування їжі (*Schwarzer Schnapper*, *Graubrauner Schnapper*, *Roter Schnapper*, *Grauer Schnapper*, *Gelber Schnapper* тощо). Предикат способу добування їжі застосовано у німецькому номенклатурному найменуванні *Schlammbeißer* («...von aalförmigen Körperbau und mit 10 Mundbarteln, die von dem meist am Boden der Gewässer lebenden Tier zum Auffinden der Nahrung dienen» (13)), а також в ономасіологічній ознаці такої назви зафіксовано мотиватор-локатив *Schlamm*.

На відміну від предикатів способу добування їжі в ономасіологічних ознаках німецьких іхтіонімів актуалізовано окремий предикат, що вказує на спосіб харчування риб, хоч використання цього мотиватора не є поширеним. Таким предикатним знаком є дієслово *fressen* (пор. для людини використовується дієслово *essen*). Такі предикати в мотиваційній базі зазвичай корелюють з об'єктними термами. Наприклад, у німецькій назві *Schwarzer Medusenfresser* мотиватор рівня об'єктів носить еквонімічний характер, оскільки медузи – не єдиний об'єкт харчування цієї риби («Der Medusenfresser ernähert sich fast ausschließlich von Quallen, frisst aber auch einige Krebse» (6, 248)). Композитний компонент з цим предикатом поєднано з прикметником, що вказує на колір забарвлення риби.

П'ята група є неоднорідною за діями риб, однак згідно з класифікацією Ф. С. Бацевича [1, 119 – 120], ми можемо виокремити групу предикатів, які позначають специфічні дії та спосіб життя риб. Здатність деяких риб «світитися» зафіксовано у предикатному мотиваторі способу флюоресценції *leuchten*: у німецькій назві родини риб *Leuchtaugenfische* («Leuchtaugenfische sind schlanke, meist bläulich glänzend gefärbte Fische. Ihre großen Augen reflektieren das Licht» (12)) й видів *Johnstons Leuchtaugenfisch*, *Rotrückiger Leuchtaugenfisch*, а також у назві роду *Leuchthai* та виду *Leuchtsardine*.

Специфіка способу існування деяких риб відтворена в ономасіологічних структурах німецьких іхтіонімів, фіксує особливості поведінки хвостоклового ската *Breitflossiger Stechrochen* під час захисту, оскільки свої хвостові шипи ці риби застосовують як зброю для оборони («Gesägter Schwanzstachel wird bis zur 35 cm lang und regelmäßig erneuert. Gelegentlich 2 Stacheln dicht hintereinander. Beim Abwehrschlag verursacht der Schwanzstachel schmerzhaftes Wunden und massive Blutvergiftungen» (6, 74)). Прикметник, поєднаний з композитним компонентом і предикатом, позначає квалітатив і партонім риби. Такий предикат руху *stechen*, пов'язаний з фінітивом, використано в назвах родині й роду *Stechrochen*, а також видів: *Gemeiner Stechrochen*, *Breitflossiger Stechrochen*, *Violetter Stechrochen* тощо.

Специфіка життєдіяльності риб пояснює нешироке представлення мотиватора-об'єкта в ономасіологічних структурах німецьких іхтіонімів. У мотиваційній базі німецьких номенклатурних найменувань риб об'єктів пов'язаний в основному з предикатом харчування, який може бути експлікований або імплікований.

Експлікований предикат харчування представлено в німецькій номенклатурній назві *Algenfresser* («Als Algenfresser werden eine Reihe von Süßwasserziefischen aus der Ordnung Karpfenartigen bezeichnet, die sich hauptsächlich von Algen ernähren» (12)), а імплікований предикат реконструйовано нами в мотиваційній базі німецького композитного іхтіоніма *Heringshai* («Sie sind schnelle und effiziente Schwimmer, die oft bei Jagd auf Heringe und Makrelen nahe der Oberfläche zu beobachten sind. Sie fressen aber auch Bodenfische» (6, 50)). У таких номенклатурних найменуваннях об'єкт набуває еквонімічного статусу, оскільки ці риби харчуються не лише названим мотиватором-об'єктом, а й іншими видами риб і водоростями відповідно.

Незважаючи на те, що суб'єкт разом із предикатом становлять ядро пропозиції (предикатно-аргументної структури), як мотиватор його рідко використовують щодо творення німецьких іхтіонімів. Суб'єктом є «мисленневий аналог носія предикативних процесів, станів, відношень у певній події, ситуації» [3, 706]. У німецькій номенклатурі іхтіофауни суб'єкт здебільшого представляє ту людину, яка вперше відкрила певний вид

риби. Так, суб'єктний мотиватор німецького іхтіоніма *Commersons Glasbarsch* демонструє ім'я французького іхтіолога Філібера Коммерсона, який вивчав й описував середземноморських риб (12). Німецька назва *Kesslers Grundel* відтворює ім'я видатного російського іхтіолога Карла Кесслера, про що свідчать відомості енциклопедії («Ihren Namen erhielt sie zu Ehren des Ichthyologen Karl Fjodorowitsch Kessler» (13)).

Для німецької іхтіологічної номенклатури надзвичайно актуальним є мотиватор-локатив ареалу поширення риб, зокрема, сторін світу (*Südlicher Glatthai*, *Nordische Meeräsche*), певного географічного водного регіону (*Tropischer Knochenhecht*, *Sibirische Groppe*), континенту (*Amerikanischer Aal*, *Europäische Sardelle*), країни (*Japan-Kärpfling*, *Spanische Makrele*), острова (*Madagaskar-Hechtling*, *Ceylonbarbe*), міста (*Monrovia-Hechtling*, *Valenciakärpfling*), конкретного типу водойми існування риби (*Bachforelle*, *Flußbarbe*, *Meerbrassen*) або місця перебування риби у воді (*Riffbarsche*, *Korallenwels*, *Wrackbarsch*).

Наступним термом, вербалізованим в ономазіологічних структурах німецьких номенклатурних назвах риб є темпоратив, який визначає імплікацію в мотиваційній базі предикатів на позначення різних аспектів життєдіяльності риб та їхнього вилову людиною.

Мотиватор німецького композита *Sommerflunder* («...fischt man den ganzen Sommer lang in flachen Gewässern, vor allem in Meeresbuchten» (12)) фіксує пору року, коли відбувається промисловий вилов риби. А в німецькій номенклатурній назві *Winterflunder* («...lebt in nördlichen Eismeer» (12)) темпоратив вказує на холодні моря, де водиться цей вид камбали, тобто метонімічно позначає холодну пору року й холодні моря.

Періоди в життєдіяльності риб, наприклад, нерест, представлений у німецьких назвах риб *Mairenke* («Die anadromen Mairenken leben im Brackwasser und ziehen ab Herbst bis in die Oberläufe der Flüsse, um im Frühjahr über sandigen oder kiesigen Stellen zu laichen. Die Laichzeit fällt hier in den Zeitraum Mai bis Juni (Name)» (12)) та *Maifisch* («Er gehört zu den anadromen Wanderfischarten: Ab Mitte April bis Anfang Juni – hauptsächlich jedoch im Mai – wandern die adulten Maifische zum Laichen in die Mittel- und Oberlaufbereiche größerer Flüsse hinauf, um sich während der warmen Mainächte auf kiesigen Flussabschnitte fortzupflanzen» (12)), де мотиватор-темпоратив на позначення місяця корелює з гіперонімом *Fisch* і вирізняє таким чином час, коли риба йде на нерест.

Темпоратив, пов'язаний з певним періодом доби, застосовано в німецькому іхтіонімі *Nachtsalmer* («In den späten Abendstunden und in der Nacht weiden sie regelrecht ganze Algenteppe ab» (8)). Мотиваційна ознака цього найменування зумовлена часом особливої харчової активності риби.

Невелика кількість мотиваторів-темпоративів свідчить про не важливість для німецької наукової спільноти іхтіологів якихось проміжків часу в життєдіяльності риб.

Досить рідкісним явищем у процесі номінації риб є вибір мотиватора-інструментива, який у назвах риб вилучено з партитивного рівня. Саме партитив дає можливість частину тіла риби застосовувати як знаряддя захисту: *Stachelrochen* («Namens gebend für die Stachelrochen ist ihr langer, mit Giftstacheln bewehrter Schwanz» (12)); *Stichlinge* («Den Namen verdanken sie einer Reihe von drei bis sechzehn Einzelstacheln vor ihrer Rückenflosse. Es handelt sich dabei um umgewandelte Flossenstrahlen. Die vorderen Strahlen der Bauchflossen sind ebenfalls zu Stacheln umgebildet. Alle Stacheln können dauerhaft und ohne weiteren Kraftaufwand aufgerichtet getragen werden, da sie in Scharnieren einrasten» (12)).

Здебільшого інструментиви на позначення виросту на тілі риби як захисту є метафоричними й застосовуються з інших донорських зон, і тому їх мотиватор свідчить про асоціативно-метафоричний тип мотивації.

В ономазіологічній структурі німецьких іхтіонімів представлено також компоненти рівнів:

- якості, що зазвичай репрезентує забарвлення всього або більшої частини тіла риби (луски, плавців тощо), наприклад: *Blauhai* («Rücken frischer Exemplare kräftig dunkelblau» (6, 44)); *Rotbrasse* («Körper rot, ohne Längsstreifen und Querbänder!» (6, 192));
- кількості, що вказує на розмір тіла риби: *Großer Thun* («... ist eine Thunfischart und ein bedeutender Speisefisch. Mit einer Maximallänge von 4,5 Metern und einem Maximalgewicht von

über 650 Kilogramm ist er einer der größten Knochenfische» (12)); *Kleine Maräne* («Die Länge kann bis 35 Zentimeter betragen, liegt aber durchschnittlich nur bei rund 25 Zentimeter» (12));

• партитивів як частин тіла риби (*Flösselaal, Schuppenkarpfen, Zahnbrasse*), а також їхнє поєднання: *Sechskiemenrochen* («Sie haben sechs Kiemenspalten» (11)); *Dreischwanzbarsch* («Die Schwanzflosse ist abgerundet, bei den Gattungen ... auch die weit hinten sitzenden Rücken- und Afterflosse, so dass sich der Eindruck von drei Schwänzen ergibt» (9)); *Gelbschwanzmakrele* («Ihren Namen verdankt diese edle Makrelenart ihrer leuchtendgelben Schwanzflosse. Auffallend sind auch ihre markant gelben After- und Rückenflossen, die durch Stacheln gestützt werden» (10)).

Висновки. Пропозиційно-диктумна мотивація німецьких іхтіонімів характеризується вибором мотиваторів, що мають відносно істинну, несуперечливу природу. Цей тип мотивації переважає у німецькій іхтіологічній номенклатурі. Різновиди цього типу мотивації представляють німецьку номенклатуру іхтіофауни на класифікаційному рівні (гіперонімічний різновид) та складники відповідних ситуацій, пов'язаних з життєдіяльністю риби (предикатно-аргументний різновид). Еквонімічний різновид пропозиційної мотивації, можливий в інших номенклатурах, у німецькій номенклатурі іхтіофауни уналежнено до асоціативно-метафоричного типу мотивації, оскільки еквонім обрано за подібністю розміру, забарвлення та будови тіла риби. Пропозиційно-диктумна мотивація показує наукову картину світу німецької наукової спільноти іхтіологів.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Е. А. Космеда. – Л. : Свит, 1997. – 392 с.
2. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
3. Селиванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. / О. О. Селиванова. – Полтава : Дозвілля-К, 2010. – 844 с.
4. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Соколов В.Е. Пятиязычный словарь названий животных. Рыбы. Латинский-русский-английский-немецкий-французский / В. Е. Соколов. – М.: Русский язык, 1989. – 734 с.
6. Bent J. Muus. Die Meeresfische Europas / Bent J. Muus, Jörgen G. Nielsen. – Stuttgart : KOSMOS Verlag, 1998. – 336 s.
7. Rudie H. Kuitert. Atlas der Meeresfische / Rudie H. Kuitert, Helmut Debelius. – The Czech Republic : KOSMOS Verlag, 2009. – 728 s.
7. Aquanet – Das Portal für Aquarianer [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.aquanet.de>.
8. Aquaristik Online Magazin [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.aqua4you.de>.
9. Deutsche Welsnamen [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.welse.net.
10. Fische [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.fische.info>.
11. Wikipedia : Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikipedia.de>.
12. Wissenschaft im Überblick [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wissenschaft-online.de>.

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотация. Стройкова С. А. Пропозитивно мотивированные ихтионимы в немецком языке

Статья посвящена когнитивно-ономазиологическому анализу пропозитивно мотивированных ихтионимов в немецком языке. Охарактеризованы предикатно-аргументная, гиперонимическая и эквонимическая разновидности пропозитивной мотивации. Пропозитивно-диктумная мотивация базируется на относительно объективной, непротиворечивой информации о рыбе. В составе данного типа мотивации выделены гиперонимическая, эквонимическая и предикатно-аргументная разновидности. Гиперонимическая разновидность мотивации немецких ихтионимов предусматривает использование в качестве мотиватора вида рыбы высших ступеней номенклатурной классификации – рода, семейства, отряда или класса рыб. Эквонимическая разновидность предполагает выбор мотиватора видового наименования из обозначений одного уровня обобщений. Предикатно-аргументная разновидность пропозитивно-диктумной мотивации основывается на селекции мотиватора из предикатно-аргументной структуры, формируемой в процессе познавательной-практической деятельности номинаторов. В качестве ономазиологических

признаков таких ихтионимов используются знаки предикатов и валентные им термины (объектов, субъектов, локативов, темпоративов, инструментивов, коррелятивов), а также компонентов уровней качества, количества и партитивности.

Ключевые слова: ихтионим, когнитивно-ономасиологический анализ, ментально-психонетический комплекс, пропозитивная мотивация, гипероним.

Summary. Stroykova S. A. Propositionally motivated ichthyonyms in the German language

This article deals with the cognitive-onomasiological analysis of the propositionally motivated names of fishes in the German language. Such ichthyonyms are subdivided into families, genera and species, as well as classified according to the components of certain situations associated with fish's vital functions, their colouring and the structure of their bodies. This motivation has hyponymic, equonymic and predicative-argumental types. The hyponymic type presupposes the usage of signs of the higher classification level of nomenclature to name fish species. In the equonymically motivated names of fishes the motivator is chosen from any classification level of the same class. The predicative-argumental type helps to reconstruct the basic situations of fishes' behavior and vital activity, analogized with predicative-argumental structures. The motivators of the German ichthyonyms are predicates (of movement, food, reproduction, specific actions and way of life) and terms (objects of feeding; locatives of expansion, nutrition or origin; temporatives connected with the vital activity periods; instrumentives as the means of fishes protection; correlatives as the indicators of fishes' interexistence and interdependence), as well as the components of quality and quantity levels and partitives that set the peculiarities of fish's bodies or their parts colouring and configuration.

Key words: ichthyonym, cognitive onomasiological analyses, mental-psychonetic complex, propositional motivation, hyperonim.

UDK 811.112.2'373.47

W. A. Teslia

**INTERJEKTIONEN IN DER DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE:
SEMANTISCHER ASPEKT**

Der vorliegende Artikel stellt die Lexeme dar, mit denen wir explizit auf einzelne Emotionen referieren. Traditionell werden Interjektionen in der deutschen Linguistik als Ausdruck von Empfindungen, Emotionen, Willensäußerungen gebraucht. Bis heute sind sie eine der umstrittensten Klassen der Sprache. Es wird immer häufiger ihr Platz unter den anderen Wortarten besprochen. Die Interjektionen bilden ein einzigartiges sprachliches Phänomen. Sie verfügen über spezifische grammatische und semantische Besonderheiten. Die Interjektionen gehören zu einer unflektierbaren Wortklasse und bilden ihre eigene Gruppe. Der Struktur nach werden die Interjektionen in die primären und sekundären eingeteilt. Sie sind keine Satzglieder, aber werden oft als Satzäquivalente betrachtet.

Aus der semantischen Sicht sind die Interjektionen in emotive Interjektionen, Willensäußerungen und Lautnachahmungen aufgegliedert. Die meisten emotiven Interjektionen sind mehrdeutig, ihre Bedeutungen hängen häufig vom Kontext ab. Eine Interjektion kann die unterschiedlichsten, manchmal sogar entgegengesetzten Emotionen äußern.

Schlüsselwörter: Emotionen, Gefühle, semantischer Aspekt, emotive Interjektionen, Willensäußerungen, Interjektion.

Zum Forschungsstand. Als Datenbasis dienen die in den Doktorarbeiten, Forschungsberichten, wissenschaftlichen Artikeln von W. Winohradow, M. Hamsyuk, O. Hermanowytsch, N. Fries, M. Schwarz-Friesel, A. Weshbyzka, Ch. Yang Angaben, sowie die in den Wörterbüchern (Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden; R. Klappenbach. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache; H. Küpper. Illustriertes Lexikon der deutschen Umgangssprache; G. Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache) angeführten Formen.

Problemstellung. Die Interjektionen sind eines der lexikalischen Mittel, das unsere Emotionen, Empfindungen und Willensäußerungen ausdrücken kann. Der Beitrag nimmt diese Kennzeichnung zum Ausgangspunkt für eine semantische Analyse von Interjektionen in der Deutschen Gegenwartssprache.

Das Ziel der Arbeit. Untersuchung der Interjektionen in der deutschen Gegenwartssprache aus dem semantischen Blickpunkt.

Die Aufgaben der Untersuchung. Die Interjektionen nach ihrer Bedeutung zu klassifizieren.

Im 19. Jahrhundert war die Sprachlichkeit der Interjektionen wegen ihrer Naturlautnähe, eine der gestrittenen Fragen. Besonders primäre Interjektionen: ach!, ah!, au!, oh! etc., wurde die Sprachlichkeit abgesprochen [6, S. 5].

Erst seit dem 20. Jahrhundert wird die Wertung der Interjektionen als Wörter oder Sätze neben den anderen Wortarten diskutiert und bis heute noch fraglich geblieben [6, S. 6]. Die erforschten Lexeme sind unflektierbar und können verschiedene grammatische und pragmatische Funktionen besitzen [4, S. 1].

Interjektionen sind in ihrer Funktion und Interpretation überwiegend kontextbedingt, weil ihr semantisches Potenzial sehr groß ist. Es gibt verschiedene Klassifikationen der Interjektionen in der deutschen Sprachwissenschaft. Wenn das Denken und Handeln des Menschen als Kriterium der Aufgliederung zugrunde liegt, werden emotive, kognitive Interjektionen und Willensäußerungen abgeteilt [1, S. 618].

Es wird auch semantisch-grammatische Klassifikation dargestellt:

- 1) die Interjektionen, die Gefühle und Emotionen ausdrücken;
- 2) die Interjektionen die den emotiven Zustand charakterisieren;
- 3) Willensäußerungen, Befehle;
- 4) eigenartige expressive Gesten;
- 5) die Schimpfinterjektionen;
- 6) Anredeinterjektionen;
- 7) Onomatopoetika;
- 8) Verbenformen, die den Interjektionen ähnlich sind [2, S. 612].

Ihrer Bedeutung nach werden die Interjektionen von uns in folgende Gruppen eingeteilt:

1. Interjektionen, die Emotionen und Gefühle wiedergeben (emotive Interjektionen):
 - 1) positive Emotionen und Gefühle: ah!, ei!, ho!, ha!, o! (oh!):
 - Freude: *Au ja, freute sich der kleine Kulisch* (H.W. Katz, 42).
 - Bewunderung: *Ah, die vielen Bäume! Ah, das lebendige Klima der Lebendigen! Wie es duftet!* (Th. Mann, 685).
 - Zärtlichkeit: *"T, t, t", schnalzte er. "Ei, ei, ei! La, la, la! Du süßes Käferchen, willst du die Meine sein?"* (Th. Mann, 89).
 - 2) negative: ach!, au!, aua!, autsch!, brr!, pfui!, weh!:
 - Schmerz, Klage: *Au, das tut weh!* (Duden, 149).
 - Ekel: *"Puh, dieser Gestank!" sagte sie und rümpfte die Nase. "Oles Eltern müssen aber starke Raucher sein"* (Angela Sommer-Bodenburg, 41).
 - Sehnsucht: *"Ach, Wien! Sie sorgen um dieses Welthindernis, vermutlich, weil Sie in dem morschen Imperium, dessen Haupt es ist, die Mumie des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation erkennen!"* (Th. Mann. Der Zauberberg, 534).
 - Spott: *"Ach, wie rührend!" sagte Anna bissig* (Angela Sommer-Bodenburg, 48).
- Zu den Schimpfinterjektionen gehören: *Verdammt!, Mist!, Scheiße!, Quatsch!, Schnickschnack!* etc. Sie äußern:
 - Enttäuschung: *Scheiße, sagt Christina. Wieder nichts* (R. Koch, 303).
 - Gereiztheit: *"Mist!", rief Hansen aufgebracht. "Diese Kerle von der Kommission verderben wirklich alles! Vor allem der Baron!"* (K. Köster-Lösche, 336).
 - Beklommenheit: *"Ein bisschen heiß und frostig bin ich schon seit meiner Ankunft hier oben." "Aha. Und wo haben Sie Ihr Thermometer?" "Ich habe keins bei mir, Frau Oberin. Wozu ich bin nur zu Besuch hier, ich bin gesund." "Schnickschnack! Haben Sie mich gerufen, weil Sie gesund sind?"* (Th. Mann. Der Zauberberg, 236).

Die Schimpfwörter können aber nicht nur negative, sondern positive Emotionen und Gefühle äußern, z.B. Freude: *"Donnerwetter. Das ist mal eine erfreuliche Nachricht", sagte Hansen anerkennend* (Kari Köster-Lösche, 366).

3) unbestimmte (neutrale): *hm!*, *äh!*:

– Verzweiflung: *"Sind diese Leute zufällig zu unserem Lagerplatz gekommen?" – "Hm!" "Vielleicht, vielleicht auch nicht"* (K. May, 229).

– Nachdenken: *"Hm", brummelte Clenunt. "Wer könnte denn darüber etwas wissen?"* (Kari Köster-Lösche, 111).

4) ambivalente: (Staunen, Erregung, Neugier, Bedauern, Mitleid):

– Staunen: *"Ach, Sie gehören gar nicht zu Hannibals Angehörigen?"* fragte Ahrendt erstaunt (S. Fitzek, 136).

– Neugier: *"Ich habe ihn gesehen". "Wo, Effendi? Oh, sag es schnell! Und wann?"* (K. May, 90).

– Mitleid, Bedauern: *"Ach, Ärmste, Liebste, Trauteste", so weinte er, "wie ist mir das Herz zerrissen um deinetwillen, ob deiner Not und meiner großen Schuld!"* (Th. Mann. Der Erwählte, 39).

Diese Wörter sind mehrdeutig, deshalb werden der Intonationsverlauf und Kontext berücksichtigt. Führen wir einige Beispiele an. Mit der emotiven Interjektion *ach!* werden verschiedene entgegengesetzte Emotionen und Gefühle geäußert:

– des Schmerzes, der Klage: *ach und weh schreien*;

– der Sehnsucht: *Ach, wenn es doch immer so blieb*;

– des Bedauerns, Mitleids: *Ach du armes Kind!*;

– der Verwunderung, des Staunens: *Die Arbeit ist schon fertig? Ach!*;

– der Betroffenheit: *Ach du lieber Gott, du lieber Himmel!*;

– eines plötzlichen Einfalls: *Ach, was ich (noch) sagen wollte*;

– eines plötzlichen Versehens (als Antwort auf eine Erklärung): *Ach so!, Ach ja!*; — eines plötzlichen Entschlusses: *Ach was – morgen fahre ich!* [8, c. 88].

– Betroffenheit, Mitleid: *Ach Gott!; Ach du lieber Himmel!; Ach je!*;

– (ironisches) Bedauern: *ach, wie schade!*; verstärkend vor "so" + Adj: *die ach so großzügige, liberale Haltung Pankows gegenüber Kunst und Künstlern*;

– Klage: *ach, ich habe sie verloren*;

– Erstaunen, Verwunderung: *ach, das ist mir neu*;

– Wunsch, Verlangen: *ach wäre doch schon Feierabend!*;

– Unmut: *ach, das verstehst du nicht!*;

– Verstehen (ach + so): *da hörten sie auf mit der Brüllerei, sagten "Ach so"*;

– Verneinung (ach + wo (her), was; ugs.): *ach wo, wir waren zu Hause!*,

Ach was? Wirklich? Wie ist das möglich? [7, S. 51].

Die Interjektion *brr!* wird bei Kälte-, Furcht- oder Ekelempfindung gebraucht. Sie erinnert uns an Zähneklappen bei Kälteempfindung und Sichschütteln bei Ekel- und Furchtempfindungen.

Mit der Interjektion *brr!* werden nicht nur Emotionen, sondern auch Willensäußerungen ausgedrückt (Zuruf für Zugtiere) [4, S. 3].

2. Willensäußerungen:

Interjektionen, die auf den Menschen gerichtet sind (*pst!*, *topp!*, *okay!*, *holla!*, *los!*, *toi, toi, toi!*): *toi, toi, toi!* glücklicherweise; auf gut Glück; viel Glück (wünsche ich dir). Mit dem dreimaligen *toi* wird das Ausspucken klanglich nachgeahmt. Nach altem Aberglauben übt man durch dreimaliges Ausspucken eine dämonenbannende Kraft aus [9, S. 2866], zum Beispiel: *Du hast morgen Fahrprüfung. Na, dann toi, toi, toi!* (R. Klappenbach, 3746).

Aufs Tier gerichtete Interjektionen (Lockrufe, Scheurufe, Zurufe an Zugtiere: *hü!*, *brr!*, *husch!*, *kusch!*, *Platz!*): *hü! (hüh!)* Zuruf an ein Zugtier: *vorwärts!; halt!* [7, 1289]: *"Hüh!" schrie Jossel, und weiter rollte der Wagen. In ein anderes Dorf* (H.W. Katz, 82).

Zusammenfassung. Die Interjektionen sind eine besondere Wortklasse. Sie können weder zu den Vollwörtern, noch zu den Dienstwörtern gerechnet werden.

Ihrer Bedeutung und ihrem Gebrauch nach werden sie in folgende Gruppen eingeteilt: emotive Interjektionen (Ausdruck der positiven, negativen, ambivalenten und neutralen Emotionen: Zufriedenheit, Freude; Angst, Ekel; Bedauern, Mitleid; Verzweiflung, Nachdenken) und Willensäußerungen (werden auf den Menschen: professionelle Kommandos, Befehle, Glückwünsche oder aufs Tier aufgerichtet: Lockrufe, Scheurufe, Zurufe an Zugtiere).

Die Untersuchungsperspektiven werden in der Forschung von Interjektionen in der Kindersprache; in der Sprache von Männern und Frauen; in vergleichender Analyse der Interjektionen im Deutschen und Ukrainischen eröffnet.

Literaturverzeichnis

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков : [пер. с англ. А. Д. Шмелёва / под ред. Т. В. Булыгиной] / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780с.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове : [учеб. пособ. для вузов по специальности "русский язык и литература"] / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 639 с.
3. Косов В. Т. Междометия современного немецкого языка как особый разряд слов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / В. Т. Косов. – М., 1963. – 30 с.
4. Fries N. Sprache und Pragmatik / Norbert Fries. – Lund : Germanisches Institut der Universität Lund, 1988. – 15 s.
5. Schwarz-Friesel M. Sprache und Emotion / Monika Schwarz-Friesel. – Tübingen und Basel : A Francke Verlag, 2007. – 401 s.
6. Yang Ch. Interjektionen und Onomatopoeitika im Sprachvergleich: Deutsch versus Chinesisch: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultäten / Chaiqin Yang. – Freiburg : Albert Ludwig Universität, 2001. – 217 s.

Nachschlagewerke

7. Der Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden / [unter Leitung von G. Drosdowski]. – Mannheim–W.–Z. : Dudenverlag, 1976. – 2992 s.
8. Klappenbach R. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (1 Band) / Ruth Klappenbach. – B. : Akademie-Verlag, 1967. – 800 s.
9. Küpper H. Illustriertes Lexikon der deutschen Umgangssprache : in 8 Bd. / Heinz Küpper. – Stuttg. : Klett, 1982. – 3397 s.

Одержано редакцією 21.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Анотація. Тесля В. А. Вигуки в сучасній німецькій мові: семантичний аспект

Статтю присвячено дослідженню вигуків сучасної німецької мови у семантичному аспекті. Вигукам притаманне передавання почуттів, емоцій та волевиявлень. Мовний статус вигуків залишається дискусійним питанням Вони посідають окреме місце серед інших частин мови, не належачи ні до повнозначних, ні до службових. За способом творення вигуки розподіляють на первинні й вторинні. Первинні вигуки диференціюють залежно від їхнього звукового складу. Вторинні – походять від іменників, дієслів, прислівників.

Із синтаксичного погляду вони не є членами речення, але часто розглядаються як слова-речення. Ураховуючи семантичний аспект, вигуки можна поділити на емотивні та волітивні. Емотивні вигуки поділяють на ті, що виражають: позитивні, негативні, невизначені або амбівалентні емоції і почуття. Волітивні вигуки можуть бути спрямованими на людину або тварину й виражати бажання, побажання, прохання, вимогу тощо. Більшість емотивних вигуків багатозначні. Один вигук може виражати різні емоції, інколи навіть полярні. Їхня семантика розкривається за допомогою певної мовленнєвої ситуації або контексту.

Ключові слова: емоції, почуття, семантичний аспект, емотивні вигуки, волевиявлення, волітивні вигуки.

Summery. Teslya V. A. Interjections in the modern German Language: semantical aspect

This article is devoted to the investigation of semantic peculiarities of interjections in Modern German language. The transfer of emotions and feelings in it's pure form is appropriated for the interjections, that are understandable for all native speakers of language. The linguistic status of interjections remains dubious. They form a separate word class belonging neither to meaningful nor to auxiliary parts of speech. According to their derivational pattern, interjections are divided into primary and secondary. Primary interjections are differentiated depending on their phonetic structure. Secondary ones derive from nouns, verbs, adverbs. From the syntactic point, they are not viewed as parts of the sentence, although they usually function as separate sentences. Considering the semantical aspect, interjections can be subdivided into emotive and volitional. So emotive interjections are classified as those, that convey: 1) positive emotional reactions; 2) negative emotional states; 3) ambivalent; 4) undefined. The majority of these interjections are polysemantic. It's semantics is discovered with the help of a definite speech situation or a context, therefore one interjection can contain some semes, often even opposite. Volitional are such interjections, that are using for expression the needs, the wishes of the speaker. They can be directed as to the people and also to the animals.

Key words: emotions, feelings, semantic aspect, emotive interjections, volitional interjections.

НАШІ АВТОРИ

Велівченко Валентина Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Велівченко Віктор Олегович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Вовк Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри англійської філології ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Гарбарчук Тетяна Володимирівна – аспірант кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Калько Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Калько Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Литвин Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Лонська Людмила Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Лященко Олеся Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Могілей Ірина Іванівна – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

П'єцух Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сливка Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Стройкова Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сукаленко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України.

Таран Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Тараненко Лариса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Тарасова Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тесля Вікторія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Храбан Тетяна Євгенівна – викладач Військового ліцею імені І. Богуна.

Юсікова Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту української мови Національної академії наук України.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Селиванова Е. А. Парадокс в энигматическом дискурсе кроссворда.....	3
Pjetsukh O. I. Specific features of the parliamentary debates in Great Britain.....	13
Велівченко В. Ф. Когнітивно-комунікативний аспект вираження непрямої оцінки в англомовному діалогічному дискурсі.....	18
Велівченко В. О. Комунікативне виявлення експресивності та експресива в сучасній англійській мові.....	28
Сливка Н. П. Варіювання позитивного експресива: формально-синтаксичний та комунікативно-синтаксичний аспекти.....	36
Юсікова О. В. Особливості функціонування дифтонгічних вокалів у говірці села Хоробичі Городнянського району Чернігівської області.....	41

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Вовк О. І. Когнітивні аспекти розуміння іншомовного тексту.....	46
Лонська Л. І. Роль кличних комунікатів у створенні експресивності (на матеріалі творів Тараса Шевченка).....	52
Сукаленко Т. М. Концепт «ПАН» у творчості Т. Г. Шевченка.....	58
Тараненко Л. І. Підходи та напрями дослідження фольклорних текстів малої форми.....	64
Тарасова О. А. Концептуальний простір пейзажу французького поетичного дискурсу II половини XIX століття.....	69
Храбан Т. Є. Концептосфера як сукупність концептів у когнітивній лінгвістиці.....	74

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Литвин И. Н. Лексические трансформации в украинском переводе повести Н. Гоголя «Вий».....	80
Лященко О. А. Когнітивна антропоморфна метафора в політичному дискурсі «якісної» преси.....	86
Могілей І. І. Ідіостилістична організація перекладацького дискурсу у творах художньої літератури жанру саспенс.....	91
Таран А. А. Мова протесту в сучасних українських реаліях.....	96
Калько В. В. Антропоморфна метафора в українських фітонімах.....	104

СЛОВОТВІР. ГРАМАТИКА

Калько М. І. Вид дієслова у фокусі впливу різнорівневих чинників.....	113
Гарбарчук Т. В. Структура та функціонування гібридних мішаних аббревіатур в українській мові.....	118
Гримашевич Г. І. Конфіксальні відад'єктивні адвербіативи в українських діалектах.....	124
Стройкова С. А. Пропозиційно мотивовані іхтіоніми у німецькій мові.....	129
Teslia W. A. Interjektionen in der deutschen Gegenwartssprache: semantischer aspekt.....	135

НАШІ АВТОРИ	139
--------------------------	-----

CONTENT

SPEECH COMMUNICATION THEORY

Selivanova E. A. Paradox in the enigmatic discourse of crossword	3
Pjetsukh O. I. Specific features of the parliamentary debates in Great Britain.....	13
Velivchenko V. F. Cognitive-Communicative Aspect of Expressing Indirect Evaluation in the English Dialogical Discourse	18
Velivchenko V. O. Communicative Manifestation of Expressiveness and Expressive in Modern English	28
Slyvka N. P. The variation of positive expressive speech act: the formal-syntactic and communicative-syntactic aspects	36
Yusikova O. V. Features functioning dyphthongs vocals of the dialect village Horobychi Horodnya district, Chernihiv region	41

TEXT LINGUISTICS

Vovk O. I. Cognitive Aspects of Understanding Alien Text	46
Lons'ka L. I. The role of the vocative in the creating expression (based of Taras Shevchenko's Poetic Speech).....	52
Sukalenko T. N. The concept «pan» in T. Shevchenko's works	58
Taranenko L. I. Approaches and directions in the study of small form folklore texts	64
Tarasova O. A. Conceptual Space of the Paysage in French Poetic Discourse of the second half of the 19 th century	69
Khraban T. E. Conceptual Sphere as a Set of Concepts in Cognitive Linguistics	74

LEXICOLOGY

Litvin I. N. Lexical transformations in the Ukrainian translation of N. Gogol's novel "The Vij"	80
Liaschenko O. A. Cognitive Anthropomorphic Metaphor in Political Discourse of "Quality" Press.....	86
Mogiley I. I. Ideostylistic features of the translating discourse in the literary works of suspense	91
Taran A. A. Language of protest in modern Ukrainian realities	96
Kalko V. V. Anthropomorphic metaphor in Ukrainian plant names	104

DERIVATION. GRAMMAR

Kalko M. I. The verb aspect under the influence of factors on different levels	113
Garbarchuk T. V. Structure and functioning of the mixed hybrid abbreviations in the Ukrainian language.....	118
Hrymashevych G. I. Konfiskalni vidadjektyvni adverbatives in Ukrainian dialects.....	124
Stroykova S. A. Propositionally motivated ichthyonyms in the German language.....	129
Teslya V. A. Interjections in the modern German Language: semantical aspect.....	135
AUTHORS	139

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія «Філологічні науки»
№ 27 (320). 2014

Відповідальний за випуск:
Селіванова О. О.

Відповідальний секретар:
Калько В. В.

Комп'ютерне верстання:
Любченко Л. Г.

Підписано до друку 14.11.2014. Формат 84x108/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 пр. Зам. № 5230

Видавець і виготівник видавничий відділ
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Адреса: бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 35-44-63,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.